

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO
ODDELEK ZA ZGODOVINO

MANCA ROŽMAN

Prve ženske v slovenskem javnem prostoru

Analiza socialnih kapitalov in mrež

Magistrsko delo

Ljubljana, 2022

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO
ODDELEK ZA ZGODOVINO

MANCA ROŽMAN

Prve ženske v slovenskem javnem prostoru

Analiza socialnih kapitalov in mrež

Magistrsko delo

Mentorici:
red. prof. dr. Milica Antić Gaber
doc. dr. Irena Selišnik

Študijski program:
Sociologija – D
Zgodovina – D

Ljubljana, 2022

IZVLEČEK

Prve ženske v slovenskem javnem prostoru: Analiza socialnih kapitalov in mrež

Magistrsko delo z naslovom *Prve ženske v slovenskem javnem prostoru: Analiza socialnih kapitalov in mrež* s sociološke in zgodovinske perspektive proučuje ženske, ki so v obdobju 1848–1914 v Ljubljani vstopale v polje javnega. Na primeru 54 izbranih žensk, ki so v navedenem obdobju živele v Ljubljani, v nalogi odgovarjam na to, kakšno socialno ozadje so imele, s kom so bile poročene in na kakšne načine so se v javno življenje vključevale. V nalogi se podrobneje ukvarjam s sociološkimi koncepti – (meščanski) habitus in socialni kapital ter socialni razred – s katerimi skušam zamejiti ter prikazati značilnosti družbenega razreda, iz katerega so večinoma prihajale obravnavane ženske. Na podlagi analize več letnikov *Slovenskega naroda*, popisov ljubljanskega prebivalstva, mednarodne poklicne lestvice HISCLASS ter poročil nekaterih ljubljanskih društev ugotavljam, da so prenekatero posameznice tvorile vezi s takratno ljubljansko elito (kot hčere in žene), obenem pa so se v javnost involvirale tudi kot dejavne kulturnice in umetnice. Pomemben del žensk ljubljanskega družbenopolitičnega dogajanja so predstavljale izobraženke – učiteljice. Izkazalo se je, da jih je nemalo izhajalo iz deprivilegiranih okolij, kar so uspele preseči z izobrazbo ali s poroko. S pomočjo informacij o članstvu v različnih ljubljanskih društvih v nalogi podrobno prikažem dejavnost ljubljanskih žensk, njihova medsebojna poznanstva ter vpletenost njihovih mož in staršev. V nalogi prepletam tudi odnose med spoloma, razmerje med javnim in zasebnim ter vstop žensk v javnost v povezavi z nacionalnim angažmajem slovenskega naroda v obravnavanem obdobju.

Ključne besede: ženske, spol, socialni kapital, meščanski habitus, Ljubljana, 19. stoletje, društva, družbeni razredi, javna sfera, zasebna sfera

ABSTRACT

The First Women in the Slovenian Public Space: An Analysis of Social Capital and Networks

The First Women in Slovene Public Space: An Analysis of Social Capital and Networks from a Sociological and Historical Perspective is a master's thesis, which examines women who entered the field of public affairs in Ljubljana between 1848 and 1914. In this thesis I delve deeper into the cases of 54 women living in Ljubljana during that period, to identify their social background, their matrimonial status, and their involvement into public life. Furthermore, this paper deals in more detail with different sociological concepts – (bourgeois) habitus, social capital and social class - through which I try to demonstrate and solidify the characteristics of the social class the chosen women belonged to. According to my analysis of several editions of Slovenski narod, censuses of the Ljubljana population, the International Historical Class Scheme - HISCLASS and reports of some Ljubljana clubs and societies, I found that many aforementioned individuals formed ties with the then Ljubljana elite (as daughters and wives) and in public they were also known as cultural figures and artists. An important part of the women involved in Ljubljana's socio-political activities were teachers. It turned out that quite a few of them came from disadvantaged backgrounds, which they managed to overcome through education or marriage. With the help of the details of membership in various Ljubljana clubs and societies, I present the details of the women's activities, their mutual acquaintances and the involvement of their husbands and parents. In the thesis I also intertwine the relations between the sexes, the relationship between the public and private sphere and the entry of women into the public considering the national engagement of the Slovenian nation during the observed period.

Key words: women, sex, social capital, bourgeois habitus, Ljubljana, 19th century, societies, social classes, public sphere, private sphere

KAZALO

1. UVOD	1
1.1. RAZISKOVALNA VPRAŠANJA.....	3
1.2. METODOLOGIJA	3
1.2.1. TEORETIČNI DEL.....	4
1.2.2. EMPIRIČNI DEL.....	4
2. SOCIOLOŠKI KONCEPTI	6
2.1. HABITUS.....	6
2.2. SOCIALNI KAPITAL	10
2.2.1. OPREDELITEV TEORETIČNIH IZHODIŠČ.....	10
2.2.2. VIRI, DIMENZIJE IN OPERACIONALIZACIJA SOCIALNEGA KAPITALA 16	
2.2.3. SOCIALNE MREŽE KOT VIR SOCIALNEGA KAPITALA.....	18
2.2.4. FORMALNE IN NEFORMALNE SOCIALNE MREŽE	20
2.2.5. DRUŽINA KOT OSREDNJA ENOTA KOPIČENJA SOCIALNEGA KAPITALA.....	23
2.2.6. SOCIALNI KAPITAL IN RAZRED	25
2.3. SOCIALNI KAPITAL V PERSPEKTIVI SPOLA.....	26
3. ČAS IN PROSTOR, KI SOVPADA Z VSTOPOM ŽENSK V JAVNI PROSTOR.....	32
3.1. PRELOMNO LETO 1848.....	32
3.2. SLOVENSKI PROSTOR V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA	35
3.3. VZPON MEŠČANSTVA NA SLOVENSKEM	36
3.3.1. MEŠČANSKI HABITUS IN NAVEZAVA NA BOURDIEUJA.....	41
3.4. LJUBLJANA IN MEŠČANSTVO V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA	45
3.4.1. POKLICNA SESTAVA LJUBLJANSKEGA MEŠČANSTVA.....	48
4. ŽENSKESK MED ZASEBNIM IN JAVNIM.....	50
4.1. SPOLNA ZAZNAMOVANOST JAVNE IN ZASEBNE SFERE.....	50

4.2.	JAVNO IN ZASEBNO V PERSPEKTIVI MEŠČANSKEGA OKOLJA	55
4.3.	VSTOP V JAVNOST V SLUŽBI NARODA	58
5.	PRVE ŽENSKE V SLOVENSKEM JAVNEM PROSTORU	61
5.1.	IZBOR VIROV	62
5.1.1.	ČASOPISI	62
5.1.2.	POPISI, DOMOVNICE IN ZGLASNICE	63
5.1.3.	ČLANSKI SEZNAMI	64
5.1.4.	POTEK RAZISKOVANJA	65
5.2.	IZBOR POSAMEZNIC	67
5.3.	PREDSTAVITEV IZBRANIH ŽENSK	68
5.3.1.	ROJSTNI KRAJ	71
5.3.2.	STAROST OB SELITVI V LJUBLJANO	73
5.3.3.	SOCIALNI STATUS IZBRANIH ŽENSK	73
5.4.	POROČENE ŽENSKE	85
5.5.	IZVORNE DRUŽINE	91
5.5.1.	POKLICNA STRUKTURA STARŠEV	94
5.6.	PRIMERJAVA SOCIALNIH RAZREDOV – OČETJE IN MOŽJE	103
6.	SOCIALNA OMREŽENOST IZBRANIH ŽENSK – PREGLED DELOVANJA V LJUBLJANSKIH DRUŠTVIH IN ORGANIZACIJAH	105
6.1.	ČITALNICA	108
6.2.	CIRIL-METODOVA DRUŽBA	113
6.3.	GLASBENA MATICA	118
6.4.	SLOVENSKO SPLOŠNO ŽENSKO DRUŠTVO	122
6.5.	DRUŠTVO SLOVENSKIH UČITELJIC	126
6.6.	DRUGA DRUŠTVA IN DELOVANJE LJUBLJANSKIH ŽENSK	128
6.6.1.	IGRALKE	128
6.6.2.	DOBRODELNA DEJAVNOST	130
6.6.3.	LITERARNO IN UMETNIŠKO USTVARJANJE	132

6.6.4. DRUGO.....	133
7. RAZPRAVA	134
8. ZAKLJUČEK.....	140
9. VIRI IN LITERATURA	142
9.1. VIRI.....	142
9.1.1. ČASOPISI.....	142
9.1.2. POPISI, DOMOVNICE IN ZGLASNICE.....	142
9.1.3. POROČILA DRUŠTEV	143
9.2. SPLETNI VIRI.....	143
9.3. LITERATURA	144

KAZALO TABEL

Tabela 1: Formalna in neformalna omrežja	20
Tabela 2: Predstavitev izbranih žensk.....	69
Tabela 3: Predstavitev žensk glede na njihov poklic in razvrstitev v lestvico HISCLASS	75
Tabela 4: Primerjava glede na pridobitni ali vzdrževani status.....	79
Tabela 5: Število žensk glede na stan in poklicni status	83
Tabela 6: Predstavitev mož glede na poklic.....	86
Tabela 7: Predstavitev očetov glede na poklic	92
Tabela 8: Primerjava socialnih razredov med očeti in možmi	104
Tabela 9: Članstvo v čitalnici, CMD in Glasbeni matici	108
Tabela 10: Članstvo v ljubljanski čitalnici	111
Tabela 11: Članstvo v Ciril-Metodovi družbi	116
Tabela 12: Članstvo v Glasbeni matici.....	119
Tabela 13: Članstvo v Splošnem slovenskem ženskem društvu	123

KAZALO GRAFOV

Graf 1: Predstavitev žensk glede na rojstni kraj.....	72
Graf 2: Poklicna struktura vseh izbranih žensk.....	78

Graf 3: Razvrstitev po posameznih poklicih glede na klasifikacijo HISCO	79
Graf 4: Poklicna struktura žensk s pridobitnim statusom	81
Graf 5: Poklicna struktura žensk z vzdrževanim statusom	82
Graf 6: Poklicna struktura poročenih žensk	84
Graf 7: Poklicna struktura samskih žensk	85
Graf 8: Poklicna struktura mož	89
Graf 9: Poklicna struktura očetov	94
Graf 10: Poklicna struktura mater	95

1. UVOD

Procesi modernizacije, ki so zajemali dogajanje evropskega prostora v 19. stoletju, so med drugim sprožili vključevanje žensk v javnost, a jih hkrati iz nje izključevali. Z naraščanjem teženj po državljskih pravicah in politični modernizaciji, za kar so si prizadevali moški, so si za skladne pravice prizadevale tudi ženske. Že kot borke za državljske pravice v času francoske revolucije 1789 so ženske neuspešno zahtevale enakopravnost – glavno revolucionarno vodilo.¹ Besede Olympe de Gouges, ki jih je leta 1791 zapisala v Deklaraciji o pravicah ženske in državljanke: »Ženska se rodi svobodna in moškemu ostane enaka po pravicah. Socialne razlike so lahko utemeljene le v skupni koristi,«² so tako še stoletje in pol kasneje ostale neuresničene.³ Še več, iz prostora javnega odločanja so ostale bolj kot ne izključene, saj takrat glavno žensko poslanstvo – materinstvo – ni bilo pojmovano kot skladno s politiko.⁴ Tudi same so bile do prisotnosti v javnem prostoru zadržane. Če povzamemo besede Petra Vodopivca, ki ugotavlja, da sredi 19. stoletja »še pomisliti ni bilo na to, da bi lahko samostojno stopila iz »družinskega kroga« ali celo več: nastopila v javnosti«.⁵

Devetnajsto stoletje je sicer za ženske v slovenskem prostoru pomenilo pomembno prelomnico na poti v javno življenje. Do tedaj so bile namreč trdno spojene z zasebno sfero, znotraj katere so bile vidne kot ključne akterke predvsem pri skrbi za prihodnje generacije. Materinstvo je bilo vsesplošno pojmovano kot ženski naravni poklic. Vstopanje žensk v javnost je bilo v evropskem prostoru sprva tesno povezan z nacionalnim preporodom. V času nacionalnih gibanj so bile ženske pojmovane kot »skrbnice nacije«, ki so z učenjem maternega jezika nastopale kot prenašalke simbolnih in kulturnih značilnosti določene nacije. V času involviranja v javnost same večinoma še niso zavzemale pozicije odpiranja ženskega vprašanja. Izven domačega okolja so se sprva pričele uveljavljati kot literarne ustvarjalke, šele v sedemdesetih letih »kot avtorice zapisov, v katerih opozarjajo, da je razvoj naroda tesno povezan s stopnjo izobraženosti žensk, s čimer izrazijo eno izmed najbolj glasnih feminističnih zahtev 19. stoletja«.⁶ Kasneje, v poznem 19. stoletju, so se v javnosti pojavljale tudi kot del društvenega in kulturnega

¹ Verginella, Marta. *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta, 2006, str. 115.

² De Gouges, Olympe. »Pravice ženske«. *Delta: revija za ženske študije in feministično teorijo*, 3/3–4 (1997), 65–74, str. 67.

³ Ženske so z zakonom postale pravno enakopravne moškim šele s pridobitvijo volilne pravice 1945.

⁴ Verginella, *Ženska obrobja*, 115.

⁵ Vodopivec, Peter. »Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900)«. V: *Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, 1/1–2 (1994), 30–44, str. 33.

⁶ Mihurko Poniž, Katja. *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*. Nova Gorica: Univerza, 2009, str. 11.

dogajanja (čitalnice, tabori, različna društva), čemur je sledila postopna angažiranost za rešitev pomembnih družbenopolitičnih vprašanj in problemov. S svojim delovanjem so tako vplivale na prenekatere spremembe, ki so se zgodile v kasnejših desetletjih in v prvi polovici 20. stoletja.

Dosedanji prispevki, ki osvetljujejo vstop žensk v slovensko javno življenje, ugotavljajo, da so se v javnosti večinoma pojavljale tiste ženske, ki so na družabnih dogodkih spremljale svojega moža ali očeta, praviloma predstavnika meščanske elite.⁷ Ženske so bile namreč v meščanskem okolju na področju družabnega življenja razumljene kot tiste, ki skrbijo za družinski ugled in otroke. V meščanskem okolju je bila izrazita ločenost sfer na javno, ki je bila rezervirana za moške, ter na zasebno sfero, katere skrbnice so bile primarno ženske.

Omenjeni družabni dogodki, ki so se jih med drugim udeleževale ženske, so spodbudili nadaljnje razmišljanje, če so bile to res edine ženske, ki so se pojavljale v javnem in kulturnem življenju. Moje temeljno vprašanje v magistrski nalogi bo torej, kako so ženske vstopale v javnost in kateri so bili najpomembnejši dejavniki, ki so vplivali na to. V magistrskem delu sem se posvetila raziskovanju socialnega ozadja izbranih žensk. Preko sorodstvenih in partnerskih vezi sem raziskovala mreže, ki so se tvorile med takratno družbenopolitično elito, katere pomemben del so bile tudi ženske. V javnosti delujoče ženske sem skušala osvetliti s sociološke perspektive v smislu analize njihovega socialnega kapitala in socialnih mrež. Za raziskovanje poznanstev sem uporabila koncept socialnega kapitala, s katerim sem skušala razložiti in preučiti možnosti, ki so jih ženske imele, da so se sploh lahko pojavile v javnosti. Vstop v javnost je bil za žensko možen oz. odvisen od naslednjih dejavnikov – socialnih mrež oz. poznanstev, provinience in izobrazbe. Od 18. stoletja je bilo šolanje deklet s strani avstrijske države omogočeno prek izobraževalnih zavodov, ki so ga lahko obiskovale hčere pripadnikov višjega sloja. Šolanje žensk je bilo v drugi polovici 19. stoletja (po letu 1869) omogočeno prek zasebnih šol in učiteljišč (uršulinke, šolske sestre v Mariboru, ipd.). Proti koncu 19. stoletja pa nekatere bogatejše meščanke najdemo tudi na dunajski univerzi.⁸ Sicer pa velja dejstvo, da so bile takrat na splošno ženske v veliki meri slabo- oz. neizobražene, kljub temu pa so se v javnosti pojavljale tudi nekatere ženske s formalno izobrazbo, predvsem učiteljice. Družbeno mobilnost je slovenskemu (predvsem ljubljanskemu) meščanskemu sloju omogočala predvsem

⁷ Vodopivec, »Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900).«, 31-32.

⁸ Cindrič, Alojz. »Študentke s Kranjske na dunajski univerzi 1897–1918.« *Zgodovinski časopis*, 67/1–2 (2013), 60–85, str. 62–63.

izobrazba in ne toliko bogastvo⁹, kar sem v nadaljevanju prikazala skozi prizmo zgodovinskih dejstev v povezavi s sociološkim konceptom (meščanskega) habitusa, ki v posamezniku določa pripadnost (meščanskemu) sloju na podlagi inkorporiranih kulturnih vzorcev, in vrednot, ki se reproducirajo znotraj posameznega socialnega razreda.

1.1. RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

Med pisanjem magistrskega dela sem se opirala na vnaprej zastavljena raziskovalna vprašanja. V prvi vrsti me je zanimalo, kdo so bile ženske, ki so se prebile v ospredje, pridobile vidnejšo vlogo v polju javne sfere. Poudarek pri raziskovanju je bil predvsem na preučevanju tega, kakšno je bilo njihovo socialno in družinsko ozadje. Usmerila sem se v raziskovanje njihove izvirne družine in jo skušala umestiti na družbeno lestvico. Poleg tega sem skušala raziskati, kakšen socialni status so izbrane ženske imele, ko so odrasle, in kako se je njihov družbeni položaj spremenil s poroko. V ta namen sem pridobila podatke tudi o njihovih morebitnih soprogih – predvsem sem se osredotočila na njihov poklic. Skušala sem raziskati, na kakšne načine so se ženske pričele vključevati v javnost in v katere aktivnosti oz. v kakšna združenja so vstopale. Zanimalo me je, v kolikšni meri so posamezni dejavniki (poklic, ki ga opravljajo, poklic staršev, poklic moža) vplivali na njihovo pojavnost v javnem življenju. Vse to sem navezala na koncept (meščanskega) habitusa, s katerim sem prikazala (pred)pogoje, ki so vplivali na poseganje v pomembne dele družbe. Prav tako pa sem pozornost namenila tudi pomembnejšim ljubljanskim društvom in organizacijam, v katere so se izbrane ženske vključevale. Zanimalo me je, kakšna je bila njihova vloga, obenem pa sem se posvetila tudi medsebojnim socialnim povezavam, ki so jih izbrane ženske tvorile.

1.2. METODOLOGIJA

Magistrsko delo je nastajalo kot produkt različnih metodoloških procesov, ki so bili uporabljeni za pridobivanje odgovorov na raziskovalna vprašanja. Raziskovalne metode, uporabljene pri magistrski nalogi, so bile: iskanje primernih primarnih virov, zbiranje, urejanje podatkov, kritična analiza virov in tudi primerjava in grafična ponazoritve podatkov. V kontekstu

⁹ Vodopivec, Peter. *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 13.

magistrske naloge sem preučila literaturo s področja zgodovine meščanstva in ženskega vključevanja v javnost; literaturo s področja spola v povezavi z ločenostjo zasebne in javne sfere; sociološko literaturo, ki povzema glavne uporabljene koncepte in drugo literaturo, s pomočjo katere sem lahko smiselno dopolnila raziskovalni del.

Raziskovano obdobje vstopanja žensk v javnost sem smiselno zamejila z dvema za slovensko zgodovino pomembnima letnicama, in sicer 1848 (pomlad narodov) ter 1914 (pričetek prve svetovne vojne). Omejitev je bila tudi prostorska. Pri raziskovanju sem se namreč osredotočila zgolj na iskanje oseb, ki so živele v Ljubljani, takrat glavnem mestu Kranjske, zgodovinske dežele znotraj Avstro-Ogrske.

1.2.1. TEORETIČNI DEL

Magistrsko delo je sestavljeno iz teoretičnega in empiričnega dela. Teoretični del obsega dve glavni poglavji, pri čemer je prvo izrazito sociološko, saj zajema predstavitev uporabljenih socioloških konceptov, v nadaljevanju tudi navezovanje različnih konceptov na področje spola. Prikaz glavnih socioloških konceptov, s poudarkom na socialnem kapitalu, sem dopolnila predvsem s pomenom socialnih stikov in mrež za vstopanje žensk v javni prostor. Sociološki del sem podkrepila tudi s konceptom meščanskega habitusa, s pomočjo katerega sem raziskovala njegov vpliv na položaj žensk v javnem prostoru.

Teoretični del poleg sociološkega zajema tudi zgodovinsko obravnavo ter oris izbranega obdobja (druga polovica 19. stoletja do 1. svetovne vojne). V tem delu sem prikazala glavne značilnosti obravnavanega obdobja, saj je bilo to obdobje v večjih mestih Avstro-Ogrske zaznamovano z vzponom novega družbenega razreda – meščanov, pri čemer sem se osredotočila predvsem na značilnosti in strukturo ljubljanskega meščanstva. V tem delu sem opisala tudi družbeno in politično dogajanje s poudarkom na glavnih osebnostih, ki so bile aktivne v polju javnosti.

1.2.2. EMPIRIČNI DEL

V empiričnem delu sem se posvetila konkretnim primerom na podlagi raziskovanja družinskih in partnerskih povezav. Raziskovanja socialnih mrež in povezav sem se lotila na način, da sem sprva skušala pridobiti vidnejša imena žensk, ki so bile aktivne v javni sferi, v drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja (v Ljubljani). V ta namen sem pregledala posamezne letnike časnikov *Kmetijske in rokodelske novice* ter *Slovenski narod*. Naslednji korak mojega raziskovanja je bilo preučevanje popisov prebivalstva oz. zglasnic, preko katerih sem za izbrane

osebe dobila podatke o starših, ostalih družinskih članih, partnerjih, poklicu, prebivališču, rojstnem datumu itd. V nadaljevanju sem skušala opredeliti socialni status izbranih oseb, zato sem pridobljene podatke o poklicih umestila v mednarodno poklicno shemo HISCLASS.¹⁰ V empiričnem delu pa sem sledila tudi predstavitvi socialne omreženosti izbranih žensk na podlagi pregleda članskih seznamov ljubljanskih društev in organizacij, v katerih so delovale. Pri navajanju članic sem smiselno vključila tudi podatke o članstvu njihovih moških sorodnikov, saj me je zanimalo, v kolikšni meri gre za njihovo samostojno angažiranost v družbenopolitičnem dogajanju oz. kako pogosto se v istih društvih pojavljajo tudi njihovi očetje ali možje. Več o virih in postopkih raziskovanja bo predstavljeno v poglavju o metodologiji v začetku empiričnega dela te naloge.

¹⁰ Podrobneje pojasnjeno v nadaljevanju.

2. SOCIOLOŠKI KONCEPTI

Z v nadaljevanju predstavljenimi koncepti sem skušala prikazati, da je fokus Bourdieujevega raziskovanja usmerjen predvsem v posameznika, ki nastopa kot družbeni akter. *Akter* (fr. *agent*) je pravzaprav eden najpomembnejših njegovih konceptov, ki povzema učinke habitusa in hkrati označuje vidik svobodnega delovanja subjekta. Dejavnik je sicer izraz, ki v slovenščini deluje razosebljeno, a hkrati je, po besedah Darka Štrajna, »dovolj ustrezen za ujetje pomena Bourdieujevega pojma«. Posameznik v vlogi družbenega dejavnika pridobiva izkušnje, spoznava in nasploh deluje, kar pa je potrebno razumeti znotraj konteksta, saj družbeni dejavnik ves čas družbeno določen.¹¹ To nam bo v pomoč pri razumevanju posameznih, v nadaljevanju predstavljenih konceptov, relevantnih za apliciranje in historično kontekstualiziranje.

2.1. HABITUS

Izvor habitusa lahko sega v Aristotelov pojem *hexis*, kar pomeni »pridobljen, že utrjen položaj moralnega značaja, ki usmerja naše občutke in želje v razmerah in s tem naše obnašanje«. ¹² Slednja definicija nam bo v nadaljevanju v pomoč pri razumevanju habitusa. *Hexis* je v 13. stoletju v latinščino kot *habitus* prevedel Tomaž Akvinski v delu *Suma Theologiae*, kjer je pojmu dodal pomen zmožnosti za rast skozi dejavnost ali trajne dispozicije med močjo in namensko dejavnostjo. Habitusa so se dotaknili nekateri klasični sociologi – Émile Durkheim, Marcel Mauss, Max Weber in Thorstein Veblen. Znotraj fenomenologije habitus uporabi Edmund Husserl, z njim se je ukvarjal tudi Alfred Schutz, nastopal pa je tudi v spisih Husserlovega študenta Norberta Eliasa.¹³ V sličnih oblikah so se z njim ukvarjali še mnogi drugi avtorji, in sicer John Searle (*background knowledge*), Anthony Giddens (*mutual knowledge*), Harold Garfinkel (*common sense knowledge*) ter Jürgen Habermas (*stock of knowledge*).¹⁴ V nadaljevanju prikažem, da si koncept izposojajo prenekateri raziskovalci z drugih področij, ki ga vključijo v različne kontekste in preučevane teme.

¹¹ Štrajn, Darko. Spremnna beseda v: Bourdieu, Pierre. *Praktični čut*. Prevedla Jelka Kernev Štrajn. Ljubljana: Studia humanitatis, 2002, str. 274.

¹² Wacquant, Loïc. »Habitus.« *Monitor ZSA – revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, 37–38/3–4 (2010), 267–271, str. 267.

¹³ Prav tam, str. 267–268.

¹⁴ Škerlep, Andrej. »Razred in okus - Bourdieujev pojem habitusa.« *Časopis za kritiko znanosti*, 26/189 (1998), 31–46, str. 31.

Poglobljeno in temeljito sociološko obravnavo pa je habitus doživel s strani sociologa Pierra Bourdieuja. Habitusa po Bourdieuju ne moremo obravnavati kot enotno definicijo, saj jo je tudi sam nešteto krat preoblikoval, povezoval z različnimi konteksti, jo razvijal ter hkrati vezal na druge njene koncepte – družbeno polje, socialni in kulturni kapital, dejavniki, dispozicije,¹⁵ strukture in prakse ipd. Koncepte je Bourdieu ves čas razvijal in dopolnjeval, niti ne toliko v smislu, da bi jih nadgrajeval, vendar predvsem po tem, kako je demonstriral njihovo »označevalno funkcijo v različnih kontekstih obravnave«. ¹⁶

Koncept habitusa je bil namenjen transcendiranju nasprotja med objektivizmom in subjektivizmom, pri čemer je bil habitus »posredovalni pojem, ki nam pomaga odpraviti zdravorazumsko dvojnost individualnega in družbenega s tem, da zajame »internalizacijo zunanosti in eksternalizacijo notranosti«, kar je način, kako postane družba odložena v osebe v obliki vzdržljivih dispozicij ali pričetnih zmožnosti in strukturiranih nagnjenj k mišljenju, čutenju in dejanjem na določene načine, kar jih nato vodi v ustvarjalne odgovore na prisile in zahteve njihovega sedanjega okolja.¹⁷ Preseganje nasprotja med subjektivizmom in objektivizmom so povzročila Bourdieujeva ugotavljanja, da se subjektivistične teorije ukvarjajo predvsem z akterji v interakcijah, medtem ko pozabljajo na njihovo vpetost v širšo družbeno strukturo. Na drugi strani so objektivistične teorije po njegovem mnenju ob podarjanju strukture spregledale akterje v njihovem samorefleksivnem izkustvu in delovanju. Prav s tem se strukture generirajo in reproducirajo. Njegov trud je bil usmerjen v preseganje nasprotja s pristopom, ki opredeli razmerje med subjektivno in objektivno dimenzijo, med strukturo in delovanjem in z vzajemnim posredovanjem.¹⁸

Na začetku tega poglavja sem omenila, da so družbeni dejavniki ves čas družbeno determinirani. Sistem dispozicij (nagnjenj), v katerem dejavnik deluje, Bourdieu poimenuje habitus.¹⁹ Koncept habitusa je po Bourdieujevih besedah izdelek zgodovine, ki proizvaja individualne in kolektivne prakse – ki so v bistvu zgodovinske. *»Te pa se ujemajo s shemami, ki jih je zasnovala zgodovina. Habitus zagotavlja dejavno prisotnost minulih izkušenj; te izkušnje so spravljene v vsakem organizmu, skušajo zagotoviti v obliki shem zaznavanja, mišljenja in dejanja »pravilnost« praks in njihove nespremenljivosti v času zanesljiveje kot vsa*

¹⁵ Štrajn, Darko. »Bourdieu in njegovi koncepti.« *Šolsko polje: revija za teorije in raziskave vzgoje in izobraževanja*, 23/5–6 (2012), 65–77, 137–138, str. 70.

¹⁶ Štrajn, Darko. Spremnna beseda v: Bourdieu, Pierre. *Praktični čut*. Prevedla Jelka Kernev Štrajn. Ljubljana: Studia humanitatis, 2002, str. 271.

¹⁷ Wacquant, Loïc. »Habitus«, str. 268.

¹⁸ Škerlep, »Razred in okus – Bourdieujev pojem habitusa.«, 34.

¹⁹ Štrajn, Spremnna beseda v *Praktični čut*, 271.

*formalna pravila in izrecne norme. Sistem dispozicij – preteklost, ki živi v sedanjosti in stremi k ponavljanju v prihodnosti, pri tem pa se aktualizira v praksah, ki so strukturirane po svojih načelih, po notranjem zakonu, prek katerega se nepretrgoma uveljavlja zakon zunanjih nujnosti ...*²⁰ Z drugimi besedami: habitus deluje kot sistem razmeroma trajnih, prenosljivih dispozicij; predvsem gre pri Bourdiejevem pojmovanju habitusa za niz obrazcev mišljenja, obnašanja, vrednotenja, ki vzpostavljajo zvezo med družbeno strukturo in osebno zgodovino. Pri tem je potrebno poudariti, da so v habitusu inkorporirane tako mentalne kot tudi telesne matrice, ki praktično usmerjajo naše delovanje – od tistih najbolj samodejnih dejanj (drža, način govora, obnašanje ipd.) preko osnovnih orientacij v svetu (osnovne klasifikacijske sheme, v katerih razmišljamo) do vrednotnih opredelitev. Vse opisane matrice se v posamezniku nahajajo pod ravno zavesti, saj jih posameznik prevzame skozi socializacijo v določenem okolju ter jih hkrati tudi podzavestno prilagaja, prakticira in izraža skozi vsakdanje prakse in situacije – gestikulacija, mimika, drža, način hoje, naglas itd.²¹ V tem smislu torej lahko razumem Bourdiejeve besede, da je habitus utelešena zgodovina. Habitus je torej ponotranjen znotraj vsakega posameznika v obliki zgodovinskih izkušenj, na podlagi katerih se sam oblikuje in reproducira. Hkrati pa je habitus formiran znotraj vsakega posameznika in sočasno determiniran s strani zunanjega okolja.

Pojem habitus vsebuje tako preplet individualnega in kolektivnega, je hkrati tesno spet z družbenim prostorom ter mestom posameznika znotraj tega. Posameznik je zaradi okolja podvržen določenim vzorcem mišljenja in obnašanja. Z Bourdiejevimi besedami: »Pogojevanja, povezana s posebnim razredom okoliščin obstoja, proizvajajo habituse, sisteme trajnih in premestljivih dispozicij, strukturiranih struktur, ki so vnaprej določene, da bodo funkcionirale kot strukturirajoče strukture, se pravi kot načela, ki porajajo in organizirajo prakse in predstave.«²² Habitus torej deluje kot posameznikov »sistem internaliziranih dispozicij«, za katerega je značilno, da je formiran s strani pogojev družbenega okolja, katerega del je posameznik sam,²³ kar pravzaprav predstavlja nalaganje družbenega v posamezniku. V tem smislu torej lahko razumem znane zgornje Bourdiejeve besede – habitus je *strukturirana in strukturirajoča struktura*, ki jih razumemo v smislu, da so strukture ponotranjene v posamezniku ter hkrati strukturirane od zunaj – iz okolja, ki obdaja posameznika.

²⁰ Bourdieu, Pierre. *Praktični čut*. Prevedla Jelka Kernev Štrajn. Ljubljana: Studia humanitatis, 2002, str. 93.

²¹ Rener, Tanja. »Koncepti so orodja, sposodimo si jih.« V: *Zasebno je politično. Kritične študije vsakdanjega življenja*, ur. Mirjana Ule, Tanja Kamin, Alenka Švab, 91–118. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Založba FDV, 2018, str. 109.

²² Bourdieu, *Praktični čut*, 90.

²³ Škerlep, »Razred in okus – Bourdiejev pojem habitusa.«, 35.

»Strukturirajoča struktura, ki organizira prakse in percepcije praks, habitus, je tudi strukturirana struktura: načelo delitve v logične razrede, ki organizira percepcijo družbenega sveta, je samo proizvod inkorporacije delitve na družbene razrede.«²⁴

Notranje dispozicije posameznika, oziroma njegove *ponotranjene zunanosti* po Bourdieuevih besedah »dopuščajo uveljavitev zunanjih sil, vendar v skladu s posebno logiko organizmov, v katere so inkorporirane, se pravi na trajen, sistematičen in nemehaničen način. Habitus kot pridobljeni sistem generativnih shem omogoča svobodno proizvodnjo vseh misli, zaznavanj in vseh dejanj vpisanih v meje, ki so lastne določenim okoliščinam tega proizvodnjanja – a samo tem«. ²⁵ V različnih okoljih habitus pomeni različne generativne sheme in različno produkcijo objektivacij vanje ujetih dejavnikov.²⁶

Omenila sem, da je habitus strukturirana struktura – torej struktura ponotranjenih dispozicij, ki so strukturirani s strani družbenih pogojev. Družbeni pogoji so za Bourdieuja vedno v okvirih določenega razreda ali stanu. Individualni in kolektivni habitus sta potemtakem vselej stanovno oziroma razredno strukturirana, kar pomeni, da »njegovo vsakokratno identiteto določa diferencialna pozicija posameznika ali skupine v strukturi stratificiranega družbenega prostora«. ²⁷

A bistveno pri tem je razumevanje, da habitus sestoji iz dveh dimenzij, kot jih navaja Škerlep, in sicer *sistema shem* ter *generativnega sistema shem*. Obravnavanje omenjenih dveh dimenzij je ključno pri razumevanju družbene stratifikacije. Sistem shem je na eni strani tisto, kar je skupno vsem članom določene družbe. S tem mislimo na skupen jezik in splošno sprejeto kulturno tradicijo. Na drugi strani habitus vsebuje tudi generativni sistem shem, s katerim se člani posameznega razreda znotraj družbe identificirajo in s tem zaznavajo svoje specifične razredno-stanovske pozicije, s čimer se razlikujejo od drugih razredov.²⁸

Družbeni razred je za Bourdieuja vselej teoretska konstrukcija sociologa, ki določene značilnosti prek korelacij poveže v konstruiran pojem družbenih razredov.²⁹ Po njegovem je družbeni razred hkrati razred bioloških posameznikov, ki so znotraj sociologije obravnavani

²⁴ Bourdieu, Pierre. *La Distinction*. Critique sociale du jugement. Pariz: Édition de Minuit, 1997, str. 191 v Štrajn, Darko. »Bourdieu in njegovi koncepti.« *Šolsko polje: revija za teorije in raziskave vzgoje in izobraževanja*, 23/5–6 (2012), 65–77, 137–138, str. 70.

²⁵ Bourdieu, *Praktični čut*, 94.

²⁶ Štrajn, »Bourdieu in njegovi koncepti.«, 71.

²⁷ Škerlep, »Razred in okus – Bourdieuev pojem habitusa.«, 36.

²⁸ Prav tam, str. 37.

²⁹ Škerlep, »Razred in okus – Bourdieuev pojem habitusa.«, 34.

kot identični, saj si glede na to, da predstavljajo produkt enakih objektivnih okoliščin, delijo tudi isti habitus. Seveda to ne pomeni, da imajo vsi posamezniki kot člani istega razreda »iste izkušnje v istem zaporedju«, vendar pa imajo vseeno pripadniki istega družbenega razreda večje možnosti kot člani drugih razredov, da se »sooči s situacijo, ki je najpogostejša za člane tega razreda«. ³⁰

Konceptu habitusa sem v enem izmed naslednjih poglavij dodala zgodovinski moment ter ga povezala z meščanskim razredom, ki je v preteklosti posebej imel meščanske vrednote in se z upoštevanjem le-teh zamejil z ostalimi socialnimi razredi.

2.2. SOCIALNI KAPITAL

2.2.1. OPREDELITEV TEORETIČNIH IZHODIŠČ

Osrednji sociološki koncept, ki sem ga kot orodje uporabila v pričujočem delu, je socialni kapital. Za nadaljnjo raziskavo socialnega kapitala akterk v slovenskem prostoru 19. stoletja sem skušala zastaviti relevanten teoretski okvir. Njihove medsebojne povezave ter še pomembnejše družinske vezi sem poskušala osvetliti z vidika pomembnosti za njihovo umeščanje v sferi javnega življenja.

Posvetila sem se nemalo različnim pojmovanjem, ki jih lahko zasledimo v literaturi. Zaradi izrazite fluidnosti in aplikabilnosti koncepta na najrazličnejša področja je zajetje v enotno definicijo skorajda nemogoče. V poglavju, ki sledi, sem skušala predstaviti teoretska izhodišča enega izmed vidnejših teoretikov tega koncepta, Pierra Bourdieuja. Poleg tega sem se mestoma dotaknila dognanj še dveh velikih avtorjev, in sicer Jamesa S. Colemana ter Roberta Putnama. Tudi slednja sta na področju preučevanja socialnega kapitala postavila temelje številnim raziskovalcem za nadaljnje teoretske premisleke in empirične analize. Kot ugotavljata Adam in Rončević, lahko med tremi naštetimi teoretiki kot »čistega« sociologa smatramo zgolj Bourdieuja. Putnam je bil namreč politolog, medtem ko je bil Coleman sicer sociolog, a vseeno je bil preko teorije racionalne izbire tesno povezan z ekonomsko analizo. ³¹ Vsak od njih je oblikoval svoje lastno pojmovanje socialnega kapitala, s čimer so nastale tri glavne tradicije. Socialni kapital sicer prvotno izvira iz veje sociologije, a je postal trendovski koncept, saj je

³⁰ Bourdieu, *Praktični čut*, 102.

³¹ Adam, Frane, Matej Makarovič in drugi. *Socialni kapital v Sloveniji*. Ljubljana: Sophia, 2003.

prodrli tudi v javno razpravo, hkrati pa postal orodje za apliciranje na katerikoli družbeni pojav ali situacijo.³² Zatorej je skorajda nemogoče podati zgolj eno definicijo socialnega kapitala. Pravzaprav v družboslovju ni enotnega konsenza o tem, kaj koncept pravzaprav predstavlja, kako se meri ter operacionalizira.³³

Socialni kapital bi na kratko lahko predstavila kot skupne povezave med družbenimi akterji, ki tvorijo socialne mreže, bodisi formalne bodisi neformalne. Posamezniki so na individualni ravni prek socialnih vezi opolnomočeni, da akumuliran socialni kapital uporabljajo v kolektivne namene (oziroma za kolektivne akcije) ter za reševanje družbenih problemov. Raven socialnega kapitala po mnenju nekaterih avtorjev (npr. Roberta Putnama) neposredno določa tudi raven demokracije, ki velja v določeni družbi. Na takšen način se v družbi pravzaprav količina socialnega kapitala odraža v politični angažiranosti.

Z opisovanjem teorij glavnih treh avtorjev gre hkrati tudi za načine merjenja socialnega kapitala. Na prvi pogled je ob prebiranju naslednjih Burtovih besed mogoče sklepati, da gre pri merjenju socialnega kapitala za enostaven in standardiziran postopek. Burt namreč meni, da pri merjenju socialnega kapitala sicer obstaja veliko možnih načinov merjenja ter da lahko že s preprostim seštevkom socialnih povezav posameznika naredimo zaključek, da gre ljudem z več socialnimi vezmi boljše v življenju.³⁴ A vendarle je prostor, ki zajema raziskovanje socialnega kapitala, omrežij in povezav poln različnih teoretičnih pristopov. V literaturi jih je moč zaznati kopico ter s tem tudi operacionalizacij in merjenj znotraj empiričnih analiz. Te večinoma nastajajo pod vplivom teoretičnih ter empiričnih dognanj Putnama in Colemana, saj se Bourdieu z empiričnim raziskovanjem socialnega kapitala ni ukvarjal. Z uporabo Bourdieujevega koncepta socialnega kapitala njegove količine pri posamezniku ne moremo izmeriti. Zanimivo je, da je slednji svoja teoretična razmišljanja strnil najbolj dovršeno, a je hkrati njegova konceptualizacija spodbudila najmanjše število raziskav med omenjenimi tremi avtorji.³⁵ V svojem delu *Forms of Capitals*³⁶ je socialni kapital pojmoval kot enega izmed več vrst kapitalov (več o tem v nadaljevanju), na podlagi katerih poteka reprodukcija družbene hierarhije ter socialne neenakosti.

³² Adam in drugi, *Socialni kapital v Sloveniji*, 5–6.

³³ Prav tam, str. 7–9.

³⁴ Burt, Ronald S. »The Network Structure Of Social Capital.« *Research in Organization Behaviour*. 22 (2000), 345–423, str. 373.

³⁵ Adam in drugi, *Socialni kapital v Sloveniji*, 13.

³⁶ Bourdieu, Pierre. »The Forms of Capitals.« V: *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ur. John G. Richardson, 241–258, New York: Greenwood, 1986.

Za Bourdieuja je sama beseda kapital odraz njegove teorije prakse, katere glavna značilnost je, da je utemeljena po načelu »ekonomije družbenih praks«. Zatorej kapital tako kot tudi ostale družbene prakse analizira in obravnava po ekonomskih načelih.³⁷ Iz tega ne sledi zgolj poimenovanje z ekonomski izrazi, temveč je posebnost Bourdieujevega modela v tem, da se akterji v vseh družbenih praksah vedejo ekonomično, v smislu, akumuliranja kapitala ter maksimiziranja dobička, ki izhaja iz posedovanja oblik kapitala. Posamezniki se torej znotraj njegove teorije obnašajo kot medsebojno konkurenčni. Njegova teorija je osmišljena na ključnem pojmu kapitala, s čimer označuje »vse tiste dobrine ali lastnosti posameznih akterjev, skupin ali razredov, ki so družbeno redke in zaželene in si jih zato družbeni akterji poskušajo prisvojiti«. ³⁸ Pomembno je še omeniti, da v ekonomskem smislu Bourdieu družbeni prostor oz. polja³⁹ razume kot trg ali več njih, na katerih si posamezniki prizadevajo za akumulacijo kapitala.⁴⁰ Bourdieu predvideva obstoj več polj (religija, šola, politika, ipd.), ki v družbi delujejo kot relativno zamejena in avtonomna področja, znotraj katerih se udeležujejo posamezniki (agenti), ki tekmujejo za svoj položaj znotraj polj. Njihov položaj je odvisen od posedovanja različnih oblik in količin kapitalov.⁴¹

Bourdieu loči več vrst kapitala, ki ga posedujejo posamezniki v različnih količinah, po čimer se ločijo od ostalih posameznikov družbenega prostora. Bourdieujeva poanta prikaza oblik kapitala, ki ga posedujejo posamezniki, je v tem, da nihče med njimi ne razpolaga z istimi količinami posameznih oblik. Kar pa po njegovem mnenju ustvarja družbeno neenakost. Distribucija kapitalov tako nikoli ni sorazmerna za vse agente v polju. Bourdieu pravi, da je »zavedanje o tem, da kapital lahko nastopa v različnih oblikah, nepogrešljivo pri razlagi strukture in dinamike diferenciranih družb«. ⁴²

Bourdieu razlikuje med **ekonomskim** kapitalom (denar oziroma v institucionalizirani obliki lastniške pravice), **kulturnim** kapitalom (s tem misli na kompetence pridobljene z izobrazbo;

³⁷ Škerlep, »Razred in okus – Bourdieujev pojem habitusa.«, 32.

³⁸ Prav tam, str. 33

³⁹ Polje je po Bourdieuju razumljeno kot mikrokozmos, ki predstavlja del družbenega prostora. Polje je lahko umetniško, ekonomsko, religijsko itd. Polje je po Bourdieuju potrebno misliti relacijsko, zato zanj pravi, da je sestavljeno iz objektivnih relacij med pozicijami (agentov, institucij znotraj polja). Pozicije agentov znotraj polja, ki so odvisne od neenake distribucije kapitalov, v polju ustvarjajo relacije oz. odnosi do drugih pozicij v polju, npr. dominantnost, podrejenost, podobnost. (Bourdieu, Pierre, J. D. Loïc Wacquant. *An Invitation to Reflexive Sociology*. The University of Chicago: Polity Press, 1992, str. 97)

⁴⁰ Škerlep, »Razred in okus – Bourdieujev pojem habitusa.«, 33.

⁴¹ Antić Gaber, Milica. »Strukturiranje slovenske družbe in spol kot strukturirana in strukturirajoča struktura.« V: *Zahtevna razmerja: spol, strukturne ovire in priložnosti*, ur. Milica Antić Gaber et al., 7–19. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015, str. 8.

⁴² Bourdieu, Loïc Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, 119.

lahko se nahaja v utelešenem, objektificiranem in insitucionaliziranem stanju), ter **socialnim kapitalom** (socialnimi povezavami z drugimi posamezniki). Bourdieu še navaja, da se kulturni kapital lahko prevaja v ekonomskega, prav tako tudi socialni.⁴³

Posameznikov položaj znotraj družbenega prostora je po Bourdieuju odvisen od zasedenih pozicij znotraj posameznih polj, kar pravzaprav pomeni, da je odvisen od posedovanja omenjenih vrst kapitala. Med njimi najbolj pomemben je po Bourdieuju ekonomski kapital, saj je od lastništva količine tega, odvisna tudi količina ostalih dveh, saj se, kot že omenjeno, lahko prevajata v ekonomskega. Za Bourdieuja je pomemben tudi simbolni kapital – ki ga enači s prestižem oz. ugledom.⁴⁴ Pravzaprav po Bourdieuju socialni kapital funkcionira kot simbolni, saj socialni kapital učinkuje znotraj določene skupine na podlagi medsebojnega pripoznanja med člani te skupine.⁴⁵

Socialni kapital je po Bourdieuju »skupek vseh akumuliranih virov, dejanskih ali pa potencialnih, ki jih družbeni akter ali skupina pridobi preko vrline posedovanja vzajemnega poznanstva in prepoznavanja.«⁴⁶ Z institucionaliziranimi odnosi Bourdieu misli predvsem na odnose, ki se vzpostavljajo »prek pripadnosti določeni skupini«, s katero vsak član dobiva podporo kapitala, ki ga ima skupnost v lasti skupaj z »dovoljenjem«, ki upravičuje njegovo uporabo.⁴⁷ Te skupine so lahko različne. Lahko gre za osnovno družinsko celico, širšo sosedsko skupnost, šolsko ali službeno okolje, prostovoljne organizacije ipd. Odnosi med posamezniki v določenih okoljih oz. skupinah »lahko obstajajo zgolj v praktičnem stanju, v materialnem in/ali kot simbolične izmenjave, ki pomagajo pri njihovem ohranjanju. Lahko so tudi družbeno uvedeni in zagotovljeni z »uporabo skupnega imena (družine, razreda, plemena, šole, stranke itd.) ter z vrsto drugih ustanovitvenih zakonov, zasnovanih za sprotno oblikovanje in obveščanje tistih, ki so jim izpostavljeni; v tem primeru se resnično bolj ali manj izvajajo in se tako ohranjajo in okrepijo skozi izmenjave«.⁴⁸

Po Bourdieuju omrežje povezav ni dano naravno niti socialno, temveč je ta »*produkt investicijskih strategij, tako individualnih kot kolektivnih, ki so zavestno ali nezavedno usmerjene k vzpostavitvi ali reprodukciji socialnih odnosov, ki so neposredno uporabni na*

⁴³ Bourdieu, »The Forms of Capitals.«, 243.

⁴⁴ Bourdieu, Pierre. »The Social Space and the Genesis of Groups.« *Theory and Society*, 14/6 (1985), 723–744, str. 724.

⁴⁵ Joppke, Christian. »The Cultural Dimensions Of Class Formation And Class Struggle: On The Social Theory Of Pierre Bourdieu.« *Berkeley Journal of Sociology*, 31 (1986), 53–78, str. 60.

⁴⁶ Bourdieu, Loïc Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, 119.

⁴⁷ Bourdieu, »The Forms of Capitals.«, 249.

⁴⁸ Prav tam.

krajši ali daljši rok, tj. pri transformaciji naključnih odnosov – kot so sosedski odnosi, odnosi s sodelavci na delovnem mestu ali celo sorodstveni odnosi, ki so nujni in izbirni, in ki vsebujejo trajne obligacije, ki so subjektivno občutene (občutki hvaležnosti, spoštovanja, prijateljstva itd. ter institucionalno zagotovljene (pravice)».⁴⁹

Bourdieu meni, da je socialni kapital za posameznika toliko večji, kolikor izvira iz povezave z drugim akterjem, ki poseduje večje količine socialnega kapitala pa tudi kulturnega in ekonomskega.⁵⁰ Tisti, ki posedujejo podedovan socialni kapital, simboliziran z »velikim imenom« (razumljeno kot uveljavljen in splošno prepoznaven), imajo toliko več možnosti, da potencialne povezave pretvorijo v trajne. S tem ko uživajo družbeno priznanje, simbolizirano z velikim imenom, ter posedujejo podedovan socialni kapital, se jim v družbi ni treba seznanjati z novimi potencialnimi znanci, saj so med drugimi družbenimi akterji že znani, več kot se zavedajo, in obenem vredni poznanstva.⁵¹

Medtem ko druga priznana tradicija socialnega kapitala temelji na dognanjih Jamesa Colemana, ki je socialni kapital razumel kot del človeškega kapitala, kar je avtor ponazoril že z naslovom teksta – *Social Capital in the Creation of Human Capital*.⁵² Socialni kapital je prav tako kot tudi druge oblike kapitala po Colemanu produktiven, saj je z njegovim posedovanjem posameznik zmožen dosegati določene cilje, ki jih z odsotnostjo socialnega kapitala ne bi.⁵³ Glede na strukturo socialnih omrežij po Colemanu socialni kapital obstaja v treh različnih oblikah. Prva med njimi se nanaša na »obveznosti, pričakovanja in zaupanje znotraj struktur«. Ta oblika izhaja iz vsakdanjih medsebojnih odnosov, v katerih si ljudje pomagajo. Vsi trije omenjeni procesi v socialnem omrežju delujejo recipročno – če npr. nekdo komu stori uslugo, prvi izmed njiju zaupa, da bo drugi izpolnil obveznost in uslugo v prihodnosti vrnil. S tem se pri prvem vzpostavijo pričakovanja, pri drugemu pa dolžnost do izpolnjene usluge.⁵⁴ Posameznik, ki razpolaga z velikim številom obveznosti, ima posledično več socialnega kapitala, na katerega lahko računa.⁵⁵ Druga oblika socialnega kapitala se odraža v »potencialu za informacije, ki se nahajajo v povezavah med posamezniki. Informacija je pomembna za zagotavljanje osnove za dejanje.«⁵⁶ Coleman je s tem mislil, da posamezniki lahko preko

⁴⁹ Bourdieu, »The Forms of Capitals.«, 249–250.

⁵⁰ Prav tam, str. 249.

⁵¹ Prav tam, str. 250.

⁵² Coleman, James S. »Social Capital in the Creation of Human Capital.« *The American Journal of Sociology*, 49 (1998), S95–S120.

⁵³ Adam in drugi, *Socialni kapital v Sloveniji*, str. 8.

⁵⁴ Coleman, »Social Capital in the Creation of Human Capital.«, S102.

⁵⁵ Prav tam, str. S103.

⁵⁶ Coleman, »Social Capital in the Creation of Human Capital.«, S104.

povezav z drugimi pridobivajo njihove uporabne oz. potrebne informacije. Tretja oblika socialnega kapitala po Colemanu pa so »norme in učinkovite sankcije«. S tem se v socialnih mrežah vzpostavlja upoštevanje družbeno sprejetih norm, na drugi strani pa nesprejemanje vedenja, ki ne ustreza v družbi veljavnim normam. Norme vodijo posameznike, da delujejo v javno dobro.⁵⁷ Za Colemana je nastanek socialnega kapitala pri posamezniku tesno povezan z oblikovanjem zaupanja ter učinkovitih norm. Poudarja pa tudi, da norme učinkujejo znotraj zaprtih omrežij, kjer se člani iste skupine (npr. družine) med seboj poznajo. Kot najbolj nazoren prikaz zaprtega omrežja je avtor izbral družino – znotraj katere je čas, ki ga starša posvetita otrokom, smatral kot investicijo v socialni ter s tem človeški kapital naslednjih generacij. Socialni kapital avtor opredeli s fizično prisotnostjo odraslih v družini ter pozornost, ki jo otroci prejema od svojih staršev. Colemanova analiza je služila kot sredstvo z razlago izobrazbenih dosežkov, pri čemer je kazal na razlike med enostarševskimi in dvostarševskimi družinami glede na omenjena kazalnika.⁵⁸ Razlike so se izkazale v prid dvostarševskim družinam. Avtor se je v svojem delu nanašal na družino kot zaprto socialno skupino, znotraj katere je mogoče vzpostaviti delovanje učinkovitih norm, na podlagi katerih se med člani skupine vzpostavlja zaupanje. A hkrati Coleman vseeno ni zanemaril socialnega kapitala, ki ga posamezniki (v njegovem primeru mladi, pri katerih je, kot omenjeno, preverjal povezavo med socialnim kapitalom ter dosežki na področju izobrazbe) pridobijo izven družine. Menil je, da obstaja socialni kapital tudi v skupnosti izven družine, ki jo sestavljajo socialne povezave med starši, ter v povezavah staršev z različnimi institucijami v skupnosti.⁵⁹

Za razliko od Colemanu, ki se je v svoji analizi opiral predvsem na neformalna socialna omrežja (družino), je Putnam svojo teorijo o merjenju socialnega kapitala osnoval na podlagi participacije posameznikov v prostovoljnih organizacijah, ki jih smatramo kot vrsto formalnih omrežij.⁶⁰ Socialna združenja ter stopnja participacije ljudstva po njegovem mnenju indicira na količino socialnega kapitala znotraj določene družbe. Z udeležbo v združenjih pa se po avtorjevem mnenju v družbi krepijo tudi kolektivne norme in zaupanje.⁶¹

⁵⁷ Coleman, »Social Capital in the Creation of Human Capital.«, S104–105.

⁵⁸ Adam Frane, Matej Makarovič, Borut Rončević in Matevž Tomšič. *The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe*. Budapest: New York: Central European University Press, 2005. str. 41.

⁵⁹ Coleman, »Social Capital in the Creation of Human Capital.«, S113.

⁶⁰ Putnam, Robert D. *Bowling Alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster, 2000.

⁶¹ Lin, Nan. *Social capital: a theory of social structure and action*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. str. 23

2.2.2. VIRI, DIMENZIJE IN OPERACIONALIZACIJA SOCIALNEGA KAPITALA

Zdi se, da se na področju obravnavanja socialnega kapitala vsakemu izmed raziskovalcev postavljata dve glavni vprašanji, in sicer: kaj opredeliti kot glavni vir socialnega kapitala, takoj za tem pa vprašanje, na kakšen način socialni kapital oz. izbrane vire tudi izmeriti. Prav tako je moč znotraj literature pogosto zaslediti dilemo, ali socialni kapital obravnavati z vidika, da posedovanje predstavlja kolektivno dobro, ali pa socialni kapital služi v korist posameznim individuumom kot delom kolektivnega. Nekatere izmed dilem sem skušala na kratko predstaviti, ter hkrati tudi opredeliti raziskovalno pozicijo pričujočega dela pri vsaki izmed predstavljenih pristopov.

Osnovna ideja teorij socialnega kapitala temelji na pojmovanju socialnega kapitala, ki ga posedujejo člani civilne družbe, ki skupni posedovani socialni kapital uporabljajo za kolektivne akcije ter skupno reševanje družbenih problemov. Lin skuša razjasniti konceptualno dilemo – ali je socialni kapital kolektivno ali individualno dobro? Kot ugotavlja, je večina raziskovalcev mnenja, da gre pri tem za oboje, saj gre, kot pravi Lin, za »institucionalizirane socialne vezi z vgrajenimi viri, od katerih je pričakovana korist obeh, tako kolektivnega kot tudi posameznikov znotraj kolektivnega«. ⁶²

V tem delu sem zavzela pozicijo, da socialni kapital preučujemo kot last vsakega obravnavanega akterja, ki ga je pridobil v obliki socialnih mrež preko vseh zgrajenih socialnih odnosov, ki so mu omogočili dostop do bazena virov socialnega kapitala. Na ta način je posedovan socialni kapital kot produkt tako naložbenih strategij kot tudi podedovanih socialnih izhodišč odločujoč pri doseganju posameznikovih ciljev, tako instrumentalnih (dohodek, socialni status, ugled) ter ekspresivnih ugled, osebna identiteta, prepoznavnost in zadovoljstvo). ⁶³

Nekateri avtorji se v svojem delu osredotočajo bolj na značilnosti socialnih mrež – torej na zaprtost, odprtost, različne tipe omrežij. Spet drugi avtorji pa se bolj nagibajo k preučevanju kvalitete odnosov stkanih med posamezniki, ki participirajo v različnih tipih omrežij. Tako se nemalokrat pojavijo različni pogledi na to, kaj vključiti kot primeren vir za merjenje socialnega

⁶² Lin, Nan. *Social capital*, 26.

⁶³Pena-López, José Atilano, José Manuel Sánchez-Santos. »Individual social capital: Accessibility and mobilization of resources embedded in social networks.« *Social Networks*, 49 (2017), 1–11. str. 1.

kapitala. Glavne tri dileme povzema Anirudh Krishna. Sprašuje se po uporabi različnih tipih omrežij ter primernosti kontekstov uporabe. Najprej izpostavi vprašanje, ali naj bodo v raziskavo vključena zgolj formalna ali neformalna omrežja (več v nadaljevanju); spet drugo vprašanje, ki nastopi, je, kako velike skupine preučevati – ali vključiti manjša ali velika omrežja; na koncu pa izpostavi še dilemo, ki se nanaša na kvaliteto odnosov znotraj omrežij – ali upoštevati zgolj boljše, kvalitetnejše odnose, ki dajo z vidika socialnega kapitala boljši rezultat za posameznika.⁶⁴

Ena izmed najbolj prisotnih dilem na področju merjenja socialnega kapitala, ki jo nakazujejo že zgoraj opisane dileme, se v literaturi nanaša na to, ali so merljiv vir socialnega kapitala omrežja ali norme.⁶⁵ Prav distinkcijo med enimi in drugimi merljivimi elementi socialnega kapitala opredeli tudi Wendy Stone, psihologinja, ki se je z merjenjem socialnega kapitala na področju družine in življenja v skupnosti ukvarjala pred skoraj dvema desetletjema. Avtorica v svojem prispevku *Measuring social capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life* izhaja iz razumevanja socialnega kapitala kot omrežij, za katera so značilne norme zaupanja in vzajemnosti. Tako je merjenje socialnega kapitala razdelila na dve glavni dimenziji, in sicer na strukture socialnih razmerij (mreže) ter njihovo kvaliteto (norme) ter znotraj opredelila tudi posamezne komponente, ki se uporabljajo pri merjenju socialnega kapitala. Glede na strukturo socialnih razmerij je po različnih avtorjih diferencirala formalna ter neformalna omrežja; velikost omrežij; zaprtost in odprtost; lokalnost oz. globalnost; gostost ter redkost; homogenost ter heterogenost; vertikalne in horizontalne socialne povezave. Glede na kakovost socialnih razmerij pa je avtorica opredelila norme zaupanja in norme vzajemnosti. Različne raziskave socialnega kapitala si tako za vire merjenja socialnega kapitala izbirajo različne elemente ali njihove kombinacije. V pričujoči raziskavi se s kakovostjo socialnih odnosov nisem temeljiteje ukvarjala. Za potrebe pisanja magistrskega dela je zadoščala bolj relevantna prva dimenzija merjenja socialnih omrežij po Stone, in sicer struktura odnosov – socialna omrežja, predvsem sem v naslednjem podpoglavju definirala formalna in neformalna socialna omrežja, ter opredelila, katera so bila obravnavana v kontekstu Slovencev, ki so se pričele pojavljati v javnem življenju.

⁶⁴ Krishna, Anirudh. »Measuring Social Capital.« V: *Active Social Capital: Tracing the Roots of Development and Democracy*, 55–84. New York: Columbia University Press, 2002, str. 64.

⁶⁵ Adam in drugi, *Socialni kapital v Sloveniji*, 14.

2.2.3. SOCIALNE MREŽE KOT VIR SOCIALNEGA KAPITALA

Do sedaj sem že predstavila, da socialni kapital obstaja znotraj določenih družbenih skupin, v katerih obstajajo socialne mreže poznanstev in povezav. Ljudje oziroma posamezni akterji družbenega prostora so vpeti v socialne mreže, ki jih tvorijo, s tem pa vplivajo na potek njihovih življenj. Socialna mreža je lahko razumljena kot socialni vir, ki lahko doprinese k izboljšanju življenjskih pogojev posameznikov. Na ta način lahko socialno mrežo opredelimo kot kapital.⁶⁶

Socialni kapital pravzaprav pomeni, da so ljudje, ki razpolagajo s socialnimi viri, kot so socialne mreže ter potencialni viri drugih, torej uspešnejši pri doseganju ciljev. Prav vlaganje v odnose z drugimi znotraj socialne mreže je odvisno od potencialne vrednosti virov, ki so v teh odnosih na voljo.⁶⁷ Lin navaja nekaj avtorjev (Bourdieu, Coleman, Lin, Flap, Burt, Erickson in Portes idr.), katerim skupno je razumevanje socialnega kapitala, sestavljenega iz virov, ki so vdelani v družbene odnose in strukturo. Odločilno pri tem je dejstvo, da je posamezen akter v poziciji izbire mobiliziranja virov za doseganje oziroma povečanje uspeha.⁶⁸ Pomembno je izpostaviti, da tudi po Colemanu socialni kapital obstaja in temelji na odnosih med posameznimi akterji. Coleman navaja, da socialni kapital obstaja zgolj v strukturi odnosov med akterji in izmed njih.⁶⁹ Obenem je, podobno kot Bourdieu, mnenja, da socialni kapital obstaja in dosega svojo produktivnost prav s tem, da obstaja in temelji na medsebojnem zaupanju med akterji.⁷⁰

Socialni kapital je sestavljen iz mrež poznanstev ter družbenih odnosov, za katere sta značilna značilno zaupanje ter vzajemnost – to so elementi, za katere obstaja verjetje, da vzdržujejo delovanje civilne družbe ter njenim pripadnikom omogočajo delovanje v obojestransko korist.⁷¹ Iz takšne vrste konceptualizacije izhaja tudi Linova definicija socialnega kapitala, ki ga vidi kot »vire, vgrajene v socialne mreže, do katerih akterji lahko dostopajo in jih aktivno uporabijo«. ⁷² Socialni kapital po njegovo predstavljajo socialni viri,⁷³ ki so dostopni skozi socialne povezave.

⁶⁶ Lancee, »Social Capital Theory.«, 17.

⁶⁷ Flap in Völker v Lancee, Bram. »Social Capital Theory. « V: *Immigrant Performance in the Labour Market: Bonding and Bridging Social Capital*, 17–32. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012. str. 17.

⁶⁸ Lin, *Social capital*, 24.

⁶⁹ Coleman, »Social Capital in the Creation of Human Capital.«, S98.

⁷⁰ Prav tam, str. S101.

⁷¹ Lochner idr. in Winter v Stone, Wendy. *Measuring social capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life (Research Paper No. 24)*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies, 2001. str. 4.

⁷² Lin, *Social capital*, 25.

⁷³ Lin definira socialne vire oziroma socialni kapital kot vire, ki so posameznikom dostopni preko socialnih povezav. Socialni kapital po njegovem vsebuje vire (npr. bogastvo, moč, ugled in socialne mreže) ostalih akterjev, do katerih ima vsak posameznik dostop. Pravzaprav so takšni viri vdelani v vezi posameznikovega omrežja. Socialni viri so lahko po mnenju Lina pripisani ali pridobljeni. Prvi se nanašajo na tiste, s katerimi smo rojeni, torej rasa ali spol. Slednjemu sem se posvetili v ločenem podglavju. Poleg tega so pripisani socialni viri tudi

Socialni kapital pravzaprav vsebuje vire, (kot npr. bogastvo, moč, ugled, prav tako pa tudi socialne mreže) drugih akterjev, do katerih ima omenjeni posameznik dostop prek posrednih ali neposrednih socialnih vezi.⁷⁴

Po Bourdieuju vsakemu posamezniku pripada socialna mreža poznanstev, ki se tvori in ohranja tekom življenja. Obseg posedovanega socialnega kapitala je v prvi vrsti odvisen »od velikosti omrežja povezav, ki jih posameznik lahko učinkovito mobilizira ter od količine ostalih kapitalov (ekonomskega, kulturnega in simbolnega), ki jih posedujejo vsi s posameznikom povezani«. ⁷⁵ Torej lahko trdim, da je število poznanstev premo sorazmerno s količino socialnega kapitala določenega akterja. A vendarle po Bourdieuju socialni kapital ni vezan zgolj na kvantiteto socialnih povezav. Zgornje Bourdieujeve besede nakazujejo na to, da je količina socialnega kapitala povezana tudi s kapitali, s katerimi razpolagajo ostali pripadniki akterjeve socialne mreže. Bourdieu meni, da se odnosi med posamezniki ne razlikujejo zgolj po kakovosti in količini, ampak da se posebnosti odnosov odražajo v obsegu posameznikovega kulturnega in ekonomskega kapitala znotraj mreže poznanstev, za katero ni nujno, da je obsežna, pač pa morajo posamezniki razpolagati z učinkovitimi viri socialnega kapitala, torej poenostavljeno – povezave z bogatejšimi, vidnejšimi posamezniki prinesejo učinkovitejši socialni kapital. ⁷⁶ Lin prikaže, da je Bourdieujev pogled na socialni kapital še širši – vidi ga namreč sproduciranega s strani pripadnikov družbenih skupin, med katerimi obstajajo ponavljajoče se izmenjave, ki krepijo medsebojno priznavanje ter meje, s čimer ves čas poteka potrjevanje kolektivne narave socialnega kapitala. Ta je v lasti vseh pripadnikov socialne mreže oz. skupine. Skozi medsebojne povezave je kapital lahko uporabljen kot »kredit«. V tem smislu Lin povzema, da je socialni kapital pravzaprav kolektivno premoženje, ki posameznikom omogoča, da s krediti ohranjajo in krepijo socialni kapital znotraj družbene skupine s tem, ko člani vlagajo v medsebojne odnose. ⁷⁷ Omenila sem že, da Bourdieu ni osnoval empirične analize, s katero bi se lotil merjenja socialnega kapitala pri posameznikih. Bourdieu sicer obravnava socialni kapital kot vir poznanstev, ki izhaja iz članstva v skupinah in socialnih omrežjih. ⁷⁸ Ko sem v

tisto, kar podedujemo (kasta, vera). Socialni viri pa so lahko tudi pridobljeni. S tem mislimo predvsem na izobrazbo ali pa, kot še navaja Lin, prestižna služba. S tem, ko so posedovani resursi investirani in od katerih si akter pričakuje njihovo izmenjavo, takrat viri postanejo socialni kapital. (Lin, *Social capital*, 55.)

⁷⁴ Prav tam, str. 43.

⁷⁵ Bourdieu, »The Forms of Capitals.«, 249.

⁷⁶ Rogošić, Silvia, Branislava Baranović. »Social capital and educational achievements.« *CEPS journal*, 6/2 (2016), 81-100. str. 90-91.

⁷⁷ Lin, *Social capital*, 22-23.

⁷⁸ Siisiäinen, Martti. »Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam.« *International Journal of Contemporary Sociology*, 40/2 (2003), 183-204, str. 192.

zgornjih vrsticah Bourdiejevimi besedami zapisala, da so odnosi med posamezniki zagotovljeni z »uporabo skupnega imena«, sem imela v mislih prav članstva v določenih skupinah, znotraj katerih se vzpostavljajo socialni stiki. Bourdieu je te skupine smatral kot družino, razred, šolo, stranko ipd., medtem ko Siisiäinen k temu dodaja, da so prostovoljna združenja, sindikati, politične stranke in tajne družbe sodobni primeri utelešenja socialnega kapitala. S članstvom v skupinah in vključenostjo v socialne mreže, ki se razvijajo znotraj teh, si posameznik prizadeva za izboljšanje socialnega položaja.⁷⁹ Prostovoljna združenja kot izhodišče oziroma vir za socialni kapital, so v Bourdiejevem smislu kolektivni fenomen, čeprav se ves čas ukvarja s pridobivanjem in akumuliranjem kapitala s perspektive posameznika.⁸⁰ Bourdieu je torej v svojem delu zavzel pozicijo obravnave socialnega kapitala z vidika posameznika. V svojem delu prav tako ni opredelil, da socialni kapital posameznika izhaja zgolj iz posameznih enot družbenega življenja, temveč je vključil tako družino kot tudi šolo ter najrazličnejše organizacije, znotraj katerih je videl priložnost za akumuliranje socialnega kapitala pri posamezniku.

2.2.4. FORMALNE IN NEFORMALNE SOCIALNE MREŽE

V nadaljevanju sem opredelila različne tipe socialnih omrežij – formalne in neformalne socialne mreže.⁸¹ Delitev nanašajoč se na Puntama, razlikuje med neformalnimi in formalnimi mrežami oziroma čemur pravi sam – formalnost državljske participacije (več v nadaljevanju). Med neformalne vezi Putnam vključuje družinske odnose, poleg tega pa še prijateljske ter sosedske vezi, medtem ko med formalne oblike socialnih odnosov šteje različna prostovoljna združenja.⁸²

Tabela 1: Formalna in neformalna omrežja

Neformalna socialna omrežja	Formalna omrežja socialnih odnosov
<ul style="list-style-type: none"> - družina znotraj gospodinjstva - družina izven gospodinjstva - (bližnji, intimni) prijatelji - sosedje 	<ul style="list-style-type: none"> - državljski odnosi, ki ne temeljijo na skupinah <ul style="list-style-type: none"> o dobra dela o posamezna skupnost ali politična akcija

⁷⁹ Siisiäinen, »Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam.«, 192.

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Stone, Wendy. *Measuring social capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life (Research Paper No. 24)*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies, 2001, str. 9.

⁸² Prav tam, str. 8.

	<ul style="list-style-type: none"> - odnosi, ki temeljijo na različnih združenjih, skupinah <ul style="list-style-type: none"> ○ predporodna ○ varstvo otrok ○ izobraževanje ○ šport/prosti čas ○ glasba/umetnost ○ cerkev ○ dobrodelnost ○ prostovoljstvo ○ samopomoč - odnosi povezani z delom <ul style="list-style-type: none"> ○ sodelavci ○ združenja - institucionalni odnosi <ul style="list-style-type: none"> ○ država
--	--

Vir: Stone, Wendy. *Measuring social capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life (Research Paper No. 24)*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies, 2001, str. 9.

Že omenjena dilema, ali pri merjenju socialnega kapitala uporabiti formalna⁸³ in/ali neformalna socialna omrežja, je najbolj očitna, če ob bok postavim Putnamovo teorijo na eni strani ter teorijo Bourdieuja in Colemana na drugi strani. Putnam je razlikoval med slednjima vrstama socialnih omrežij. Svojo raziskavo je utemeljil na podlagi sorazmernosti količine socialnega kapitala z državljansko udeležbo (*civic participation*), ki je »bistvena pri uspešno delujoči demokraciji«. ⁸⁴ Formalni socialni kapital se v Putnamovem smislu izkazuje s participacijo v politiki oziroma članstvom v prostovoljnih združenjih (torej v formalno organiziranih institucijah). Slednja Putnam razume kot odločilna pri ustvarjanju »premostitvenega« socialnega kapitala. Ta oblika socialnega kapitala služi ljudem, da v življenju napredujejo (angl. *get ahead*), nanaša pa se na »horizontalno zaupanje in vzajemne povezave med ljudmi iz različnih družbenih slojev in je dragocenejši od vezivnega (angl. *bonding*) socialnega kapitala,

⁸³ Nekateri raziskovalci socialnega kapitala formalno obliko razumejo tudi kot strukturni socialni kapital. Strukturni socialni kapital se nanaša na prisotnost »formalnih priložnostnih struktur ali aktivnosti«, preko katerih posamezniki krepijo socialne vezi. Te strukture so opredeljene skozi merjenje socialne participacije (članstvo v profesionalnih in kulturnih organizacijah ali z udeležbo pri javnem odločanju. (Moore, Spencer, Richard M. Capriano. »Measures of personal social capital over time: A path analysis assessing longitudinal associations among cognitive, structural, and network elements of social capital in women and men separately.« *Social Science & Medicine*, 257 (2020), neošt/str. 2)

⁸⁴ Pichler, Florian, Claire Wallace. »Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe.« *European Sociological Review*, 23/4 (2007), 423–435, str. 423.

ker ima namen javne osredotočenosti.«⁸⁵ Druga omenjena oblika, vezivni socialni kapital, se nanaša na povezave med ljudmi, ki jim omogočajo, da se prebijajo skozi življenje (angl. *get by*). Slednja oblika je za razliko od značilnosti premostitvenega kapitala, ki ima značilnost javne osredičenosti, bolj zasebno osredičen, s čimer ni tako koristen za ustvarjanje bogatega socialnega kapitala znotraj širše družbe. Vezivni socialni kapital temelji predvsem na solidarnostnih povezavah med ljudmi, ki so si podobni (v smislu družbenega sloja).⁸⁶ Kot primer vezivnega socialnega kapitala lahko smatram družino (v Colemanovem smislu). Putnam se torej v svojem delu bolj zanima za socialni kapital izven manjših, neformalnih skupnosti. Osredotoča se torej bolj na premostitveni socialni kapital, s tem pa na izvendružinske vezi.⁸⁷ Zaradi teoretskih premislekov sta v raziskavi vzorcev formalnega in neformalnega socialnega kapitala v Evropi avtorja Florian Pichler in Claire Wallace kot glavna indikatorja formalnega socialnega kapitala metodološko opredelila že omenjeno udeležnost v civilni sferi (članstvo v različnih organizacijah), poleg tega pa sta si kot pogost indikator izbrala splošno zaupanje, ki služi kot učinkovito »merilo univerzalnih nivojev socialne kohezije v družbi«. ⁸⁸ S tem je moč izmeriti, v kolikšni meri v družbi velja prepričanje, da je ljudem na splošno mogoče zaupati, brez védenja o njihovih posebnostih. »Splošno zaupanje je vzeto kot merilo obsega odprtosti in sprejemanja javnih socialnih vezi ter javnega duha.« ⁸⁹

Neformalna socialna omrežja tvorijo povezave med posamezniki na neformalni ravni. Z neformalnimi socialnimi omrežji je največkrat asociirana družina, kar sem že do sedaj in bom v nadaljevanju prikazala preko Colemanovih ter deloma Bourdieujevih dognanj. Prek indikatorjev neformalnega socialnega kapitala, ki sta jih v svoji raziskavi opredelila Pichler in Wallace, sem skušala razumeti glavne značilnosti neformalnih socialnih omrežij. Avtorja pravita, da so kazalci neformalnega socialnega kapitala manj raziskani. Navajata, da so sicer gostota, trdnost in obsežnost socialnih zelo pomembni, a obstaja težava pri njihovi operacionalizaciji. Kot glavne indikatorje sta avtorja izbrala: pogostost stikov s prijatelji, z znanci ter sosedi. S tem, kot menita, lahko opišeta širjenje socialne mreže (predvsem imata v

⁸⁵ Putnam, Robert D. »Foreword.« *Housing Policy Debate* 9/1 (1998), v–viii, str. vi, citirano v Edwards, Rosalind, Jane Franklin, Janet Holland. *Families and Social Capital: Exploring the Issues (Research Paper)*. London: South Bank University, 2003, str. 7.

⁸⁶ Orig. 'people like us'. Podobnost se v tem primeru nanaša na ljudi iz istega družbenega sloja.

⁸⁷ Edwards, Rosalind, Jane Franklin, Janet Holland. *Families and Social Capital: Exploring the Issues (Research Paper)*. London: South Bank University, 2003, str. 7.

⁸⁸ Pichler, Wallace, »Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe.«, 426–427.

⁸⁹ Prav tam, str. 427.

mislih spoznavanje novih ljudi) ter hkrati tudi gostoto (s pogostostjo srečanj).⁹⁰ Vsekakor je potrebno na tem mestu dodati, da je to le ena izmed možnih operacionalizacij neformalnih socialnih omrežij. Naj opomnim na Colemana ter njegovo izpostavljenost učinkovitih norm, delujočih znotraj zaprtih omrežij.

2.2.5. DRUŽINA KOT OSREDNJA ENOTA KOPIČENJA SOCIALNEGA KAPITALA

Pomembno izhodišče, ki osmišlja to poglavje, se nanaša na naslednjo trditev: »Ko se otroci rodijo, podedujejo socialni prostor, preko katerega pridobivajo dostop do različnih koristi kapitala.«⁹¹ Omenila sem že, da je Bourdieu družino smatral kot eno izmed skupin, znotraj katerih se med akterji vzpostavljajo vezi, ki tvorijo in spodbujajo reprodukcijo socialnega kapitala. V določeni meri je količina posedovanega kapitala (v katerikoli obliki) odvisna od izvorne družine v smislu posameznikove pogojenosti s socialnim poreklom, s tem pa tudi nadaljnje pozicioniranje ter umestitev v hierarhično razporeditev družbe. Prav tako sem že prikazala, da je za Bourdieuja socialni kapital produkt investicijskih strategij, ki so uporabne na dolgi rok. Torej socialni kapital po njegovem ni razumljen kot pridobljen z rojstvom ter nespreminjajoč se skozi življenje. Je pa kljub temu posameznikov socialni položaj odvisen od družine, v katero se rodi. Bourdieu še nadalje ugotavlja, da se manire (angl. *manners*) lahko vključijo v socialni kapital v smislu, da lahko izkazujejo socialni status skupine, kateri posameznik pripada.⁹² To lahko v veliki meri povežemo z Bourdieuevim konceptom habitusa, ki sem ga obravnavala v prejšnjem poglavju. Omenila sem, da habitus uteleša navade in, če želite, manire, ki jih utelešajo pripadniki istega družbenega sloja.

Patricia Allatt je skozi Bourdieuevo teorijo empirično prikazala prenašanje privilegijev iz generacije v generacijo znotraj družine. Preko koncepta socialnega kapitala, ki ga je definirala v dveh oblikah – socialne mreže in sociabilnost,⁹³ je razložila, kako se starševski socialni kapital, v obliki socialnih mrež, uporablja v imenu njihovih otrok ter hkrati oblikuje otrokov

⁹⁰ Pichler, Wallace, »Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe.«,427.

⁹¹ Skeggs, Beverly. *Formations of class and gender: Becoming respectable*. London: SAGE, 1997, v Edwards in drugi, *Families and Social Capital*, str. 12.

⁹² Bourdieu, Pierre. »The Forms of Capitals.« V: *Education: Culture, Economy, Society*, ur. A. H. Halsey, Hugh Lauder, Phillip Brown, Amy S. Wells, Oxford: Oxford University Press, 1997, str. 57, citirano v Edwards in drugi, *Families and Social Capital*, str. 6.

⁹³ Sociabilnost (ang. *socialability*) oz. družabnost. Pogosto uporabljen izraz v kontekstu odraščanja otrok, v smislu privajanja na ljudi okrog sebe.

lastni socialni kapital, omrežja in sociabilnost. Avtorica pojasnjuje, da so »vrednote, težnje in viri ... vtakani v družinske prakse in usmerjeni v prihodnost mladih«. ⁹⁴

Prav tako James Coleman meni, da je socialni kapital posameznega akterja odvisen od njegove družine oz. družinskega ozadja. Predvsem poudarja učinek socialnega kapitala, ki se s staršev prenaša na naslednje generacije. ⁹⁵ Iz te sem izhajala tudi pri tej raziskavi, saj skušamo prikazati pomembnost socialnega kapitala, pridobljenega v družini, v kateri se rodimo. Družinsko ozadje je Coleman razdelil na tri komponente, in sicer: finančni kapital (v Bourdiejevem smislu – ekonomski kapital), človeški kapital ter socialni kapital. Finančni kapital je lahko izmerljiv na podlagi družinskega bogastva oz. prihodkov; človeški kapital Coleman razume kot izobrazbo staršev, s katero se za otroka odpirajo potencialno najvišje možnosti za intelektualni in kognitivni razvoj. Po njegovem mnenju so otroci močno zaznamovani s človeškim kapitalom, ki ga posedujejo otrokovi starši. Prav vez med otrokom in starši pa za Colemana predstavlja socialni kapital, saj naj bi na podlagi socialnega kapitala znotraj družine, imeli otroci v odraslem življenju dostop do večje količine človeškega kapitala. Po njegovem mnenju je torej izmenjava kapitalov med starši in otroci ključnega pomena za prenos posedovanega kapitala na prihodnje generacije. Socialni kapital v družini se po Colemanu kaže z dvema indikatorjema, in sicer prisotnostjo (obeh) staršev ter pozornostjo, ki jo starši namenijo otroku. ⁹⁶

S socialnim kapitalom, ki se ustvarja znotraj družinske celice, se je ukvarjal Frank F. Furstenberg v svojem delu *Banking on Families: How Families Generate and Distribute Social Capital*. Avtor med drugim pripisuje tudi vpliv, ki ga imajo otroci na socialni kapital staršev. Ti so se zaradi otrok primorani vključevati v razne aktivnosti, ki pomembno prispevajo k možnosti generiranja socialnega kapitala staršev. ⁹⁷ Avtor opiše več različnih načinov, s katerimi družine krepijo socialni kapital, med njimi navaja vključevanje v šolanje, versko skupnost in širšo skupnost. ⁹⁸ Omrežja posameznikov in družin, ki razpolagajo z večjim številom socialnih povezav, imajo s tem tudi večji dostop do zalog socialnega kapitala. Pravzaprav je dejstvo, da velikost in zmogljivost socialne mreže vpliva na zalogo socialnega kapitala. Posamezniki z

⁹⁴ Allat, Patricia. »Becoming privileged: the role of family process.« V: *Youth and Inequality*, ur. I.R. Bates, G. Buckingham. Buckingham: Open University Press, 1993, str. 143, citirano v Edwards in drugi, *Families and Social Capital*, str. 12–13.

⁹⁵ Coleman, »Social Capital in the Creation of Human Capital.«, 109.

⁹⁶ Prav tam, str. 109–111.

⁹⁷ Furstenberg, Frank F. »Banking on Families: How Families Generate and Distribute Social Capital.« *Journal of Marriage and Family*, 67/4 (2005), 809–821. str. 813.

⁹⁸ Prav tam.

manjšim številom socialnih stikov pa imajo na drugi strani veliko manjše možnosti za dostopanje do socialnega kapitala in njegovo investiranje.⁹⁹

Pri obravnavanju socialnega kapitala v družini ne moremo mimo kopičenja (premostitvenega) socialnega kapitala med partnerjema. Nedvomno se preko partnerske zveze oziroma poroke ustvarja večja količina socialnega kapitala pri obeh partnerjih. Obratno se ta z ločitvijo zmanjšuje. Čeprav se s sklenitvijo (zakonske) zveze veča socialni kapital, ne smemo napačno sklepati, da obstaja socialni kapital kot skupen vir znotraj enega gospodinjstva.¹⁰⁰ Življenjski dogodki, kot sta starševstvo in poroka, neizpodbitno vplivajo na razlike v socialnem kapitalu tudi po spolu.¹⁰¹ Pri raziskovalkah in raziskovalcih spola v povezavi s socialnim kapitalom lahko zasledimo poudarek, da zakonska zveza in starševstvo ne vplivata enako na ženske in moške. Medtem ko so ženske obremenjene s skrbjo za otroke, imajo posledično manj možnosti za navezovanje stikov zunaj sorodstvenih povezav (več v naslednjem poglavju). S poroko pa moški pridobijo čas in priložnost, da tkejo socialne vezi izven lokalne in sorodstvene skupnosti.¹⁰²

2.2.6. SOCIALNI KAPITAL IN RAZRED

Raziskava socialnega kapitala in socialnih mrež preučevanih akterk slovenskega javnega prostora bo vključevala socialni kapital, pridobljen tako iz participacije v formalnih kot tudi neformalnih socialnih omrežij. V prvi vrsti sem se posvetila socialnemu kapitalu, ki so ga preučevane pridobile z rojstvom v določeno družino. A hkrati nas bo zanimalo, kako jim je pripisan socialni položaj odpiral možnosti za nadaljnje akumuliranje socialnega kapitala.

V nalogi vključene osebe sem na podlagi HISCO klasifikacije razvrstila v socialne razrede, posledično sem pri posameznicah in posameznikih lahko raziskovala količino socialnega kapitala glede na vključenost v različne socialne razrede.

Dostop do socialnega kapitala je v veliki meri povezan s posameznikovim socialnim položajem. Lin je pri raziskovanju koncepta socialnega kapitala izhajal iz predpostavke, da ta vselej povzroča socialno neenakost. Ugotavlja, da je boljši dostop do socialnega kapitala povezan s tremi različnimi faktorji, in sicer (1) od pozicije ega v hierarhični strukturi v odnosu do ostalih

⁹⁹ Stone, *Measuring social capital*, 16.

¹⁰⁰ Franklin, Jane, Irene Bruegel, Ruth Lister in Ginny Morrow. *Women and Social Capital (Research paper)*. London: South Bank University, 2005, str. 10.

¹⁰¹ Moore, »Measures of personal social capital over time«, 3.

¹⁰² Moore, Gwen. »Structural Determinants of Men's and Women's Personal Networks.« *American Sociological Review*, 55/5 (1990), 72–735. str. 727.

(2) narave vezi med posameznikom in ostalimi akterji ter (3) položaja teh vezi v socialnem omrežju.¹⁰³ Že sama teoretizacija po Bourdieuju izhaja iz pozicije reproduciranja neenakosti kot posledice posedovanja različnih količin socialnih virov, ki omogočajo akumulacijo socialnega kapitala. S tem je pokazal možnost ohranjanja višjega socialnega položaja znotraj francoske družbe. Na več mestih omenjena avtorja Pichler in Wallace pa sta v delu *Social Capital and Social Class in Europe: The Role of Social Networks in Social Stratification* dokazala pomembno korelacijo med količino socialnega kapitala in stratifikacijo. Ugotovila sta, da pripadniki višjega sloja razpolagajo z večjo količino socialnega kapitala oz. bolj raznolikimi socialnimi omrežji. Na področju formalnih omrežij ugotavljata, da imajo višje statusne skupine bolj heterogene socialne povezave ter večjo pripadnost različnim organizacijam, znotraj katerih poteka mreženje. Za pripadnike najvišjih slojev navajata, da so v povprečju člani 1,4 organizacije.¹⁰⁴ Tudi na področju neformalnih socialnih omrežij imajo pripadniki najvišjega socialnega sloja širši krog poznanstev.¹⁰⁵ Avtorja sta na primeru prebivalcev Evrope pokazala, da ima oseba, ki prihaja iz najvišjih socialnih plasti več formalnega socialnega kapitala – največ ga imajo sloji profesionalnih in vodstvenih poklicev, sledijo jim malomeščani, nato še delavski razred. Najvišji sloji pa so tudi pogosteje aktivno vpeti v organizacije in društva.¹⁰⁶

2.3. SOCIALNI KAPITAL V PERSPEKTIVI SPOLA

Čeprav sem socialni kapital kot koncept že dodobra predstavila, sem ga za apliciranje na izbrano tematiko smiselno obravnavala tudi v perspektivi spola, saj sem predpostavljala da je distribucija socialnega kapitala neenakomerno razporejena glede na spol. Že v prejšnjem poglavju sem se sklicevala na Lina in njegove ugotovitve, da je dostop do socialnega kapitala lahko posledica pripisanih ali pa pridobljenih socialnih virov, med katere vsekakor spada spol. Kar ugotavlja Nan Lin je torej, da obstaja možnost, da je dostop do socialnega kapitala glede na socialne skupine, med katerimi kot primera navaja spol ter raso, različen. Razlog za to avtor išče v prednostnih ali prikrajšanih strukturnih položajih ter socialnih omrežjih, s katerimi razpolagajo omenjene socialne grupacije. Plastično opisano situacijo avtor opiše na primeru

¹⁰³ Lin, *Social capital*, 63.

¹⁰⁴ Pichler, Florian, Claire Wallace. »Social Capital and Social Class in Europe: The Role of Social Networks in Social Stratification.« *European Sociological Review*, 25/3 (2009), 319–332, str. 325

¹⁰⁵ Prav tam.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 325–326.

žensk in manjšin, pri katerih neenakost socialnega kapitala ponuja manj možnosti za mobilizacijo boljših socialnih virov pri doseganju ciljev (kariere).¹⁰⁷

Deborah J. Warr ob predpostavki, »da so tradicionalni odnosi med spoloma in vloge spolov neizogibni in zaželeni«, ugotavlja, da se na področju obravnave socialnega kapitala konteksti spolov pogosto izpuščeni. Meni, da tako teoretično kot tudi empirično delo ni pokazalo dovolj zanimanja za osvetljevanje spola ter s tem načinov, na katere ženske – posredno in neposredno – vplivajo na nastajanje socialnega kapitala.¹⁰⁸

Glede na do sedaj predstavljena koncepta lahko ugotovim, da Pierre Bourdieu in James S. Coleman, v svoja pojmovanja kapitala neposredno ne vpeljeta dimenzije spola. Večinoma ga obravnavata kot spolno nevtralni koncept. Molyneux na splošno ugotavlja, da so pristopi k obravnavanju socialnega kapitala izjemno zadržani glede spola ter da so predmet obravnave večinoma moška omrežja.¹⁰⁹ Podobno trdi tudi Warr, ko pravi, da je bil spol pri teoretiziranju socialnega kapitala večinoma spregledan. Prav tako pa zaznava neprisotnost sistematičnega razumevanja razlik v načinih pridobivanja socialnega kapitala po spolu.¹¹⁰

Če sem v prejšnjem poglavju Bourdieuja označila kot avtorja najbolj teoretično dovršenega pojmovanja socialnega kapitala, pa je pri odnosih med spoloma v povezavi s socialnim kapitalom avtor bolj kot ne molčal. Kljub temu je ženskam pripisoval pomembno vlogo pri akumuliranju simbolnega kapitala, ki je po njegovo potreben za ohranjanje razrednih razlik ter s tem zarisovanje socialnih meja. V tem procesu je kot osrednje akterke videl ženske. Vendar pa Lovell trdi, da Bourdieu žensk ni videl kot zmožnih produciranja lastnih strategij za akumulacijo kapitala.¹¹¹ Huppatz povzema ugotovitve Terry Lovell, ki pravi, da je Bourdieu videl ženske zgolj kot »predmete«, ki nosijo socialni kapital (*capital-bearing objects*), ne pa tudi kot nosilke socialnega kapitala (*capital-bearing subjects*). Pravzaprav za Bourdieuja ženske niso zmožne imeti lastnih strategij akumulacije socialnega kapitala, temveč nastopajo zgolj kot posrednice pri akumuliranju kapitala za moške.¹¹²

¹⁰⁷ Lin, *Social capital*, 99.

¹⁰⁸ Warr, Deborah J. »Gender, Class, and the Art and Craft of Social Capital.« *The Sociological Quarterly*, 47/3 (2006), 497–520, str. 501.

¹⁰⁹ Molyneux, Maxine. »Gender and the Silences of Social Capital: Lessons from Latin America.« *Development and Change*, 33/2 (2002), 167–188, str. 181.

¹¹⁰ Warr, »Gender, Class, and the Art and Craft of Social Capital.«, 498.

¹¹¹ Lovell, Terry. »Thinking feminism with and against Bourdieu.« *Feminist Theory*, 1/1 (2000), 11–32, str. 20–21.

¹¹² Huppatz, Kate. »Reworking Bourdieu's 'Capital': Feminine and Female Capitals in the Field of Paid Caring Work.« *Sociology*, 43/1 (2009), 45–66, str. 47

Odnosi med spoloma v teoriji socialnega kapitala pa niso vselej spregledani. Vivien Lowndes v svojem prispevku o vplivu socialnega kapitala na politično participacijo žensk navaja dva avtorja, ki sta se ukvarjala s socialnim kapitalom žensk, in sicer Peter Hall in Robert Putnam. Prvi med njima je povezavo socialnega kapitala in spola obravnaval v britanskem kontekstu, znotraj katerega je ugotavljal, da se je članstvo žensk v različnih organizacijah v drugi polovici prejšnjega stoletja več kot podvojilo. Razloge za to najde v boljši dostopnosti izobrazbe za ženske ter hkrati v tem, da so postale prisotne na trgu dela, kar je na splošno izboljšalo položaj žensk.¹¹³ Putnam na drugi strani ravno nasprotno ugotavlja za ZDA – ženske pripadajo manjšemu številu organizacij kot moški, čeprav sam poudarja, da več časa posvetijo tem skupinam in neformalnemu druženju. Število članstev upada za oba spola, a je padec pri ženskah večji. Putnam ugotavlja, da so zaposlene ženske članice več organizacij kot nezaposlene. Te tudi več časa namenijo »takšnim aktivnostim« – brezposelne pa manj. Putnam v kasnejšem delu *Bowling Alone* ugotavlja, da ženske več časa namenijo organizacijskemu udejstvovanju kot moški – vseeno, čeprav so ženske socialni kapital »izgubljale« vseeno predstavljajo pomembno vlogo v vzdrževanju nacionalnega socialnega kapitala ZDA.

A Lowndes ugotavlja, da se omenjena avtorja na spol v povezavi socialnim kapitalom osredotočata zgolj v tolikšni meri kot jima to omogoči razložiti trende naraščanja in padanja »nacionalnega« kapitala, medtem ko pozornosti ne posvečata prikazu absolutnih razlik v količini posedovanega socialnega kapitala po spolu, niti se ne ukvarjata z njegovimi lastnostmi ter načini uporabe.¹¹⁴ Glavne poteze, ki opredeljujejo razlike med količino, značilnostmi in uporabo socialnega kapitala po spolu, sem predstavila v nadaljevanju.

Maxine Molyneux ugotavlja, da socialna omrežja nastopajo na eni strani kot vključujoča (do članov določenega omrežja) ter hkrati izključujoča (do ostalih nečlanov). V tem oziru trdi, da sta tako proces vključevanja in izključevanja vselej procesa, ki sta spolno zaznamovana. Molyneux dodaja, da se skozi socialna omrežja reflektirajo in reproducirajo razmerja družbenih moči. V kolikor v obravnavanje socialnih mrež vključimo razlike po spolu, lahko ugotovim dvojno prikrajšanost žensk. V prvi vrsti je za ženske značilno, da ponavadi ne pripadajo omrežjem, ki so usmerjena v prinašanje ekonomske koristi. Tudi v primeru, da so prisotne v poslovnem ali političnem svetu, nastopajo v moško prevladujočem okolju. Poleg tega pa ženske večinoma pripadajo socialnim omrežjem, ki »obvladujejo manj ekonomskih virov, se pogosteje

¹¹³ Lowndes, Vivien. »Getting On or Getting By? Women, Social Capital and Political Participation.« *The British Journal of Politics & International Relations*, 6/1 (2004), 45–64. str. 49.

¹¹⁴ Lowndes, »Getting On or Getting By? Women, Social Capital and Political Participation.«, 49.

zanašajo na čas in nemonetizirane (angl. *non-monetized*) oblike dela, ki jih je mogoče prilagoditi znotraj domače delitve dela.«¹¹⁵

Kot že prikazano je količina socialnega kapitala neenako razporejena po različnih socialnih grupacijah, med katere spada tudi spol. Različni socialni viri (ki se razlikujejo po spolu) vplivajo na formiranje različnih vrst socialnega kapitala. Jasno je, da ne obstaja zgolj ena oblika socialnega kapitala. Prav tako različni socialni viri koristijo različnim vrstam socialnega kapitala in s tem doseganjem različnih ciljev.¹¹⁶ Eno izmed študij, ki prikazuje razlike med spoloma glede posedovane količine kapitala, je zasnovala avtorica IJ Hetty van Emmerik. Študija temelji na raziskavi o razlikah socialnega kapitala po spolu, ki je bila izvedena med člani fakultete. Avtorica ločuje dve glavni različici socialnega kapitala – trd (angl. *hard*) in mehak (angl. *soft*). Trd socialni kapital implicira nakopičene opravilno usmerjene vire, ki so uporabni za doseganje pomembnih kariernih rezultatov. Slednji se po mnenju avtorice »razvije iz instrumentalnih vezi¹¹⁷, ki nastajajo med izvajanjem delovne vloge in vključujejo izmenjavo delovnih virov. Na primer, trd socialni kapital lahko zaposlenim nudi nasvete, stike, poučevanje in zaščito ali pomoč pri opravljanju zahtevnih in vidnih nalog«. ¹¹⁸ Na drugi strani je mehak socialni kapital opredeljen z bolj čustvenimi, podpornimi viri, ki so uporabni predvsem za »doseganje socialno-čustvene opore. Nanaša se na izrazne vezi, ki vključujejo izmenjavo prijateljstva in socialno podporo, zanj pa je značilna visoka stopnja bližine in zaupanja. Mehak socialni kapital, kot so svetovanje, prijateljstvo in modeliranje, pomaga egu pri razvijanju samopodobe in poklicne identitete in odraža socialno-čustveno plat socialnega kapitala«. ¹¹⁹ Omenjena raziskava je z rezultati prikazala, da ni razlik v učinkovitosti mobiliziranja socialnega kapitala po spolu. A po drugi strani navaja, da so moški člani fakultete bolj uspešni v formiranju trdega socialnega kapitala kot ženske članice. Nepričakovano se je izkazalo, da ženske niso bile boljše v oblikovanju mehkega socialnega kapitala kot moški. ¹²⁰

¹¹⁵ Molyneux, »Gender and the Silences of Social Capital: Lessons from Latin America.«, 181.

¹¹⁶ van Emmerik, IJ. Hetty. »Gender differences in the creation of different types of social capital: A multilevel study.« *Social Networks*, 28 (2006), 24–37, str. 25.

¹¹⁷ V literaturi o socialnih omrežjih se pogosto pojavlja delitev omrežij na instrumentalna in ekspresivna (angl. expressive) – prva se nanašajo na uspešnost v delovnem okolju ter vključujejo izmenjavo virov v povezavi z delovnimi nalogami, »informacijami, strokovnim znanjem, strokovnim svetovanjem, političnim dostopom in materialnimi viri«. Ekspresivna omrežja pa vključujejo izmenjavo prijateljskih vezi in socialne opore. Praviloma so zaznamovana z višjo stopnjo bližine ter zaupanja. Veliko omrežij ima značilnosti obeh vrst. (Ibarra, Herminia. »Personal Networks of Women and Minorities in Management: A Conceptual Framework.« *The Academy of Management Review*, 18/1 (1993), 56–87, str. 58)

¹¹⁸ van Emmerik, IJ. Hetty. »Gender differences in the creation of different types of social capital: A multilevel study.«, 25–26.

¹¹⁹ Prav tam, str. 26.

¹²⁰ Prav tam, str. 33.

Glede na količino posedovanega socialnega kapitala nekateri raziskovalci, ki jih navaja Parks-Yancy,¹²¹ ugotavljajo naslednjo razliko: menijo namreč, da imajo v povprečju ženske manjši dostop do virov ter posledično manjši izkupiček socialnega kapitala kot moški. Kot primer omenjena avtorica navaja raziskave, ki so pokazale, da ženske pogosteje dobijo možnost uporabe redkih virov (npr. možnost napredovanja), ko razvijejo vezi z moškimi, ki imajo v organizacijah pomembne socialne stike.¹²² Med moškimi in ženskami na kariernem in vodstvenem področju tako obstaja razlika v tem, da imajo ženske manj dostopa do koristnih socialnih vezi. Razlog za to je dvojen – na vodstvenih položajih se praviloma nahaja manj žensk, ki bi zagotavljale takšne vrste vezi, na drugi strani pa so kot razlog izpostavljena »homofilna¹²³ nagnjenja moških«, da s socialnimi omrežji krepijo omrežja drugih moških.¹²⁴ Parks-Yancy izpostavlja še en vidik ženske prikrajšanosti do socialnih virov. Ta izhaja iz ženske prisotnosti na trgu dela, ki je zaradi odgovornosti za varstvo otrok sporadična. Tudi pri ženskah, ki nimajo otrok, opaža, da je bil dostop vseeno manjši in manj donosen v smislu socialnega kapitala.¹²⁵

Na drugi strani pa so v nekaterih raziskavah socialnih omrežij po spolu ugotovili, da ženske razpolagajo z enako velikimi omrežji kot moški.¹²⁶ Tudi Lowndes je v svoji študiji pokazala, da imajo ženske enako količino socialnega kapitala. Razlike pa so opazne v strukturi oziroma značilnostih socialnega kapitala.¹²⁷ Gwen Moore ugotavlja, da so velike razlike prisotne v sestavi socialnih mrež po spolu. S primerjavo moških in ženskih omrežij je prikazala, da imajo ženske več povezav, ki izvirajo iz sorodstva, kot moški. Moški imajo medtem obsežnejše povezave, ki za razliko od ženskih, ne izvirajo iz sorodstvenih vezi. Bolj imajo razpršene povezave znotraj delovnih organizacij,¹²⁸ več prijateljskih vezi, hkrati pa tudi manj navezanih sosedskih odnosov.¹²⁹ Za ženske pa je bolj značilno nagibanje k ohranjanju tesnejših povezav s sorodniki, posledično navezujejo manj stikov zunaj družinskega okolja.¹³⁰ Ženska sorodstvena omrežja so sestavljena iz več različnih tipov, medtem ko so nesorodstvene

¹²¹ Parks-Yancy, Rochelle. »The Social Capital Resources of Gender and Class Groups.« *Sociological Spectrum*, 26/1 (2006), 85–113, str. 86.

¹²² Parks-Yancy, »The Social Capital Resources of Gender and Class Groups, 86.

¹²³ Homofilija se nanaša predvsem na stopnjo, do katere v interakcije vstopajo pari posameznikov, ki si delijo podobno identiteto oziroma pripadnost organizacijski skupini. Medosebna podobnost vpliva predvsem na povečanje enostavnosti komunikacije, izboljšanje predvidljivosti vedenja, vzpodbujanje zaupanja ter vzajemnosti. (Ibarra, »Personal Networks of Women and Minorities in Management: A Conceptual Framework..«, 61)

¹²⁴ Parks-Yancy, »The Social Capital Resources of Gender and Class Groups, 88.

¹²⁵ Prav tam, str. 109.

¹²⁶ Moore, »Structural Determinants of Men's and Women's Personal Networks.«, 726.

¹²⁷ Lowndes, »Getting On or Getting By? Women, Social Capital and Political Participation.«, 61.

¹²⁸ Moore, »Structural Determinants of Men's and Women's Personal Networks.«, 726.

¹²⁹ Prav tam, str. 730.

¹³⁰ Prav tam, str. 726.

povezave manj raznolike.¹³¹ Če povzamemo besede Lowndes, je »profil socialnega kapitala žensk« močnejše vpet v neformalno sociabilnost (sosedske odnose). Čeprav imajo ženske enako količino socialnega kapitala kot moški, ga ne uporabljajo za formalno-politične namene, temveč kot vir za uravnoteženje zahtev dela ter skrb za družino.¹³² Razlike med moškimi in ženskimi socialnimi omrežji je tako opaziti tudi glede na pripadnost določenim organizacijam. Medtem ko sem omenila, da moški med seboj tvorijo več povezav na delovnih mestih, je značilnost moških omrežij tudi ta, da so sorazmerno večja in bolj ekonomsko usmerjena. Ženska naravnost k kopičenju neformalnih socialnih stikov pa se odraža s pripadnostjo manjšim organizacijam s poudarkom na religiji, okolju, družinskem življenju in skupnostnih zadevah.¹³³

Ugotovila sem torej, da čeprav v literaturi velja prepričanje, da imajo ženske tekom svojega življenja priložnost razpolagati z enako količino socialnega kapitala, potrebno zavedanje, da se sestava socialnega kapitala razlikuje po spolu. Obravnavanje količine socialnega kapitala, sploh v primeru, ko gre za prikazovanje razlik po spolu, je torej nujno opazovati izven zaključkov, kateremu spolu pripada več oziroma manj socialnega kapitala. Potreben je tudi vpogled v strukturo socialnih vezi, ki tvorijo različne vrste socialnega kapitala.¹³⁴ Prav različnost tipov je pomemben vidik socialnega kapitala, saj so ti odvisni od različnih virov dostopa do socialnega kapitala, za katere sem že prikazala, da so spolno diferencirani. Chua, Mathews in Loh nazorno prikažejo razlike v izidih posedovanja različnih vrst socialnega kapitala. Namreč ženske, ki zaradi narave svojih socialnih povezav poznajo npr. več medicinskih sester, čistilk, učiteljic, tako razpolagajo z več socialnimi viri, ki jim omogočajo socialno preskrbo otrok. Kot kontrast avtorji prikažejo socialne omrežja moških, ki imajo več socialnih relacij s policisti, varnostniki, računalniškimi programerji, taksisti, s čimer je v domeni moških, da skrbijo za povezljivost, zaščito in varnost svojih domov.¹³⁵

Velja torej, da so tako ženske kot moški vpeti v socialna omrežja drugačne sestave. Pri tem so ženske razumljene kot upraviteljice socialnih omrežij, medtem ko so moški v njih smatrani kot glavni akterji.¹³⁶ Zaradi tradicionalne spojenosti žensk z družino¹³⁷ ne preseneča dejstvo, da ženske tvorijo več socialnega kapitala, ki je povezan z vzdrževanjem socialnih stikov v družinah

¹³¹ Moore, »Structural Determinants of Men's and Women's Personal Networks.«, 730.

¹³² Lowndes, »Getting On or Getting By? Women, Social Capital and Political Participation.«, 61.

¹³³ Chua, Vincent, Mathew Mathews, Yi Cheng Loh. »Social capital in Singapore: Gender differences, ethnic hierarchies, and their intersection.« *Social Networks*, 47 (2016), 138–150, str. 139.

¹³⁴ Prav tam, str. 148.

¹³⁵ Prav tam.

¹³⁶ Sapiro, Virginia. »Gender, Social Capital, and Politics.« V: *Gender and Social Capital*, ur. Benda O'Neill in Elisabeth Gidgens, 151–183. London: Routledge, 2006, str. 166.

¹³⁷ Več o tem v naslednjem poglavju.

in skupnostih tj. neformalnih mrežah. Ženskam tradicionalno predpisana skrb za otroke ter družino je razlog za manjšo žensko participacijo v formalnih organizacijah. Prav omenjeni način oblikovanja socialnega kapitala pravzaprav omejuje žensko delovanje v javni sferi.¹³⁸ Lowndes ugotavlja, da ženske socialni kapital, ki ga prislužijo prek skrbi za družino, težko porabijo v politične namene.¹³⁹ Avtorica poudarja pomemben vidik »kapitaliziranja« socialnega kapitala po spolu. Pri uporabi socialnega kapitala za politično participacijo je ugotovila, da »kapitalizacija« po spolu poteka na drugačen način, ali pa sploh ne.¹⁴⁰ Večina socialnega kapitala, ki ga posedujejo ženske tako ostane v polju skupnosti, manj verjetno pa se bo usmerjal v prisotnost v politiki.¹⁴¹ Seveda je potrebno v obzir vzeti tudi dejstvo, da vsa organizacijska združenja in medsebojne povezave ne ustvarjajo za politiko uporabnega socialnega kapitala. Virginia Sapiro ugotavlja, da so organizacije ter ženska združenja razumljena kot nerelevantna za politiko ali pa ženske niso dovolj vpeta v omrežja, v katerih nastopajo vodilni v politiki, kar posledično vpliva na to, da znotraj teh organizacij za njih ni mogoča pridobitev politično uporabnega socialnega kapitala.¹⁴² Tudi v primeru, da sta ženska in moški kot člana iste družine, s čimer si delita isto/podobno socialno omrežje, moškemu pripada večja korist iz naslova pripadnosti isti socialni mreži. Na moški strani je torej več možnosti, da unovči v družini pridobljen kapital za namene politične participacije. Na drugi strani pa isti medosebni odnosi razumljeni kot pregrade.¹⁴³ Kar poudarja Lowndes, je to, da socialni kapital moških ni enak socialnemu kapitalu žensk. Ne le da si nista enaka in da se ne porabljata na enakih področjih, socialni kapital pridobljen s strani žensk je porabljen s strani moških. Zapisal je tudi, da »veliko moških tako v politiki kot tudi drugje uživa v koristih ospoljenega (angl. *gendered*) socialnega kapitala«.¹⁴⁴

3. ČAS IN PROSTOR, KI SOVPADA Z VSTOPOM ŽENSK V JAVNI PROSTOR

3.1. PRELOMNO LETO 1848

»Maloktero pomlad je pozdravilo zapadno- in srednje- evropsko človeštvo s takim navdušenjem, s tako neomejenimi nadami, kakor pomlad 1848. leta; pričakovalo je od nje več

¹³⁸ Warr, »Gender, Class, and the Art and Craft of Social Capital.«, 500–501.

¹³⁹ Lowndes, »Getting On or Getting By? Women, Social Capital and Political Participation.«, 55–56.

¹⁴⁰ Prav tam, str. 47.

¹⁴¹ Prav tam, str. 56.

¹⁴² Sapiro, »Gender, Social Capital, and Politics.«, 175.

¹⁴³ Prav tam, str. 167.

¹⁴⁴ Lowndes, »Getting On or Getting By? Women, Social Capital and Political Participation.«, 59.

čudotvorne moči, nego od navadne pomladi: ne samo prirodo je imela preroditi in oživiti, temveč pomladiti je imela narode same!« je štiri desetletja po prelomnici, ki jo za slovensko zgodovino predstavlja leto 1848, v svojem delu *Slovenci in 1848. leto*, zapisal Josip Apih.¹⁴⁵

Navdušenje nad revolucijo, ki jo je sprožilo že nekaj časa tleče nezadovoljstvo med prebivalstvom Zahodne in Srednje Evrope, je svoj vrhunec doživelo v letu 1848. Revolucija je najprej izbruhnila v Parizu, od tam pa se je hitro razširila tudi po Srednji Evropi. Zgodila se je tudi na Dunaju, glavnem mestu Avstrijskega cesarstva, katerega del je bilo tudi slovensko ozemlje. Prebivalstvo se je absolutističnemu režimu uprlo zaradi gospodarske krize in neugodnih političnih razmer. Sočasno pa so vse bolj izstopale tudi zahteve po večjih političnih in narodnostnih pravicah.¹⁴⁶ Večinsko kmečko prebivalstvo se je zavzemalo za odpravo podložništva in fevdalnih obveznosti, medtem ko je meščanstvo poudarjalo ustavno ureditev, politične pravice, skupne pa so jim bile nacionalne zahteve. V večnacionalni habsburški monarhiji so bile težnje po nacionalni avtonomnosti posameznih narodov zelo izrazite.¹⁴⁷ Slovenski narodni program predmarčne dobe je bil oblikovan okrog jezikovnih zahtev, ob izbruhu revolucije pa je prerastel v nacionalno politično gibanje, ki je zahtevalo tudi politično združitev Slovencev v programu Zedinjena Slovenija. V njem se je avtor duhovnik Matija Majar Ziljski zavzemal za združitev slovenskega narodnega ozemlja.¹⁴⁸ V programu so bile izražene zahteve po združitvi slovenskega naroda, ki je bil do tedaj razdeljen med različne zgodovinske dežele (Kranjsko, Štajersko, Koroško, Goriško, Istro in mesto Trst), v eno upravno enoto, ki bi imela lasten parlament in slovenski jezik za uradni jezik.¹⁴⁹ Slovenski narod se je za združevanje opredeljeval v peticijah za Zedinjeno Slovenijo. Navduševanje za združitev slovenskega naroda so izkazovali ljudje različnih nazorov in različnih socialnih položajev. Toda za njenim programom je stalo malo ljudi, med njimi predvsem mlajši duhovniki, posvetni izobraženci, študenti, meščani in kmetje¹⁵⁰ in nekatere ženske.¹⁵¹ Večina slovenskega meščanstva in izobražencev je bila do idej Zedinjene Slovenije zadržana, saj naj bi predstavljale

¹⁴⁵ Apih, Josip. *Slovenci in 1848. leto*. Ljubljana: Slovenska Matica, 1888. str. 1.

¹⁴⁶ Pančur, Andrej. »Leto 1848 in oblikovanje programa Zedinjena Slovenija.« V: *Slovenska novejša zgodovina 1: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, ur. Fischer Jasna idr., –. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 24.

¹⁴⁷ Melik, Vasilij. *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*. Maribor: Litera, 2002, str. 36.

¹⁴⁸ Pančur, »Leto 1848 in oblikovanje programa Zedinjena Slovenija.«, 24.

¹⁴⁹ Čepič, Zdenko in Jurij Perovšek. »Slovenska narodnopolitična in državna misel ter dejanja v letih 1848–1991.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 71=36/3 (2000), 373–398, str. 374

¹⁵⁰ Melik, *Slovenci 1848–1918*, 68.

¹⁵¹ Granda, Stane. »Ženske in revolucija 1848 na Slovenskem.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 6–16. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 12.

prenasilen odmik od zgodovine, ki bi utegnil prinesiti nepredvidljive posledice.¹⁵² Navdušenja niso izražali niti tisti s prevladujočo deželno zavestjo in tisti, zaverovani v nemško kulturo.¹⁵³ Navdušenci, ki so se zavzemali za izpolnitev nacionalnih zahtev iz programa, niso bili formalno organizirani preko vsega slovenskega teritorija. So pa v tem obdobju že nastajala prva slovenska društva na Dunaju, v Gradcu, Ljubljani, Novem mestu, Celovcu, Gorici in Trstu. Prav tako so se pojavili prvi slovenski politični časniki. Kot pomanjkljivost Melik vidi to, da »ni bilo niti enega množičnega ali reprezentativnega shoda, ki bi z avtoriteto razpravljal in sklepal o programu in stališčih, nobenega na tak ali drugačen način postavljenega vodstva, ki bi usmerjalo slovensko politiko«. ¹⁵⁴

Revolucija na Dunaju je bila zadušena, zato posledično program Zedinjene Slovenije ni bil uresničen,¹⁵⁵ vendar pa je njen rezultat vseeno viden v uradnem priznanju slovenskega naroda in slovenskega jezika.¹⁵⁶ Prizadevanja, ki so imela značaj vsenarodnega gibanja, torej niso bila brez uspeha. Ne le pri ljudeh, temveč tudi pri državni upravi je tedaj zmagala zavest o enotnosti slovenskega naroda.¹⁵⁷ Slovensko narodno gibanje je po porazu revolucije in obnovljenem absolutizmu zopet dobilo »književnokulturno naravo«, saj so bile nacionalne ideje zopet potisnjene v ozadje. Slovenska politična društva, ki niso razpadla so se preoblikovala v kulturna in čitalniška združenja (o teh več v nadaljevanju).¹⁵⁸

Revolucionaren program Zedinjena Slovenija je bil program utemeljen v poznorazsvetljskem oz. zgodnjeliberalnem duhu. To kaže na to, da je bil, tako pravi Vodopivec, na Slovenskem leta 1848 resda majhen in skromen, vendar opazen krog ljudi, ki se je zavedal pomena obeh plati revolucije – narodne in liberalno-demokratske – in njune tesne povezanosti ter je poskušal obe tudi združiti in podpreti. To sporočilo je žal v drugi polovici 19. stoletja ostalo v ozadju. Letnica 1848 je v slovenski zgodovini zapisana kot datum rojstva slovenskega narodnega programa, vendar pa predstavlja več kot to. Predstavlja namreč začetek moderne demokracije ter modernega parlamentarizma za vse habsburške narode, tudi slovenskega.¹⁵⁹

¹⁵² Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. 4. izdaja. Ljubljana: Modrijan, 2010, str. 49.

¹⁵³ Melik, *Slovinci 1848–1918*, 68.

¹⁵⁴ Prav tam, str. 45–46.

¹⁵⁵ Čepič, Perovšek, »Slovenska narodnopolitična in državna misel ter dejanja v letih 1848–1991.«, 375.

¹⁵⁶ Melik, *Slovinci 1848–1918*, 48.

¹⁵⁷ Čepič, Perovšek, »Slovenska narodnopolitična in državna misel ter dejanja v letih 1848–1991.«, 375.

¹⁵⁸ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 62.

¹⁵⁹ Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*, 16–17.

3.2. SLOVENSKI PROSTOR V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

V času po koncu revolucije je v Habsburški monarhiji sledilo obdobje neoabsolutizma, poimenovan tudi Bachov absolutizem po takratnem notranjem ministru Aleksandru Bachu.¹⁶⁰ Po porazu revolucije je bil razvoj slovenskega narodnega gibanja za desetletje prekinjen.¹⁶¹ Čas obnovljenega absolutizma je pomenil tudi odpravo nekaterih svoboščin, pridobljenih v letu revolucije, zato je jasno, zakaj Melik obdobje med letoma 1848 in 1859 označi kot »mračen čas nesvobode«.¹⁶² V tem času je bilo okrnjeno delovanje političnih društev, saj je bil v letu 1852 sprejet društveni zakon, ki je njihov obstoj prepovedoval.¹⁶³ Vzpostavljena je bila cenzura tiska, zato se v časopisju niso smela pojavljati politična vprašanja.¹⁶⁴ Na Slovenskem sta v tem času izhajala časnika *Kmetijske in rokodelske novice* ter *Zgodnja Danica*. Omenjeni čas je bil zaznamovan z zatiranjem liberalnih političnih idej, oblast pa je težila k veliki gospodarski modernizaciji.¹⁶⁵

Habsburška monarhija je iz petdesetih let, zaznamovanih z absolutizmom, odšla opustošena tako v političnem kot tudi gospodarskem smislu. Zaradi vojnih porazov proti Franciji in Italiji se je znašla v velikih finančnih težavah, z nerešenimi notranjepolitičnimi problemi, poleg tega pa še z nezadovoljnim (ogrskim) plemstvom, ki je težilo k obnovitvi deželnih avtonomij, ter liberalno usmerjenim (nemškimi) meščanstvom, ki si je prizadevalo za liberalne svoboščine in ustavo.¹⁶⁶

Druga polovica 19. stoletja je bila za slovenski prostor obdobje, ki so ga zaznamovale predvsem nacionalne težnje ter gospodarski napredek. V tem poglavju sem skušala orisati zgolj glavne poteze političnega, gospodarskega in kulturnega dogajanja v slovenskem prostoru, saj bi bila kakršnakoli podrobnejša obravnava za namene pričujočega dela preobsežna.

Ob koncu devetnajstega stoletja je bil slovenski politični prostor in z njim slovenski narod večstrankarsko idejnopolično izoblikovan ter zastopan z različnimi družbenimi in političnimi usmeritvami: katoliško, liberalno in socialdemokratsko.¹⁶⁷ Poleg katoliškega in liberalnega

¹⁶⁰ Inzko, Valentin. *Zgodovina Slovencev do leta 1918*. Celovec: Mohorjeva založba, 1991, str. 123.

¹⁶¹ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 62.

¹⁶² Melik, *Slovenci 1848–1918*, 185.

¹⁶³ Borak, Neven, in drugi. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba, 2005, str. 26.

¹⁶⁴ Inzko, *Zgodovina Slovencev do leta 1918*, 123.

¹⁶⁵ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 63.

¹⁶⁶ Prav tam, str. 65.

¹⁶⁷ Čepič, Perovšek, »Slovenska narodnopolitična in državna misel ter dejanja v letih 1848–1991.«, 376.

tabora se je z letom 1896 v slovenski politični prostor umestila socialdemokratska stranka – Jugoslovanska socialnodemokratska stranka. Po vzoru avstrijske demokracije se je zavzemala za odpravo kapitalističnega in oblikovanje novega družbenega reda.¹⁶⁸ Z uveljavitvijo socialne demokracije ter z nastankom meščanskih strank je slovenska politika dobila moderno, tripolno podobo, znotraj katere sta si v boju za oblast nasproti stali osrednji politični grupaciji – katoliška in liberalna.¹⁶⁹ Ideje Zedinjene Slovenije v času po zatonu sloge in krepitvi katoliško-liberalnega konflikta ostale v ozadju. Program Zedinjene Slovenije, za katerega si je slovenski narod prizadeval pol stoletja, ni bil uresničen, vendar pa so se Slovenci na osnovi narodnega gibanja razvili v moderno nacionalno skupnost.¹⁷⁰ Tudi Vasilij Melik meni podobno, s tem ko pravi, da so se Slovenci »z veliki naporji borili za svoj prostor v svetu«. ¹⁷¹ Gospodarska šibkost, pomanjkanje in mali koraki slovenske politike brez vidnejšega uspeha so vsekakor zaznamovali slovenski prostor druge polovice devetnajstega stoletja. Vendar Melik pravi, da je bil slovenski narod v kulturnem smislu bolj uspešen.¹⁷² Med slovenskim prebivalstvom se je zmanjšala nepismenost, pri čemer so v letu 1910 v avstrijski državi prednjačili le še Čehi, Nemci in Italijani. Omenjeno je že bilo uveljavljanje slovenščine kot pravnega jezika in jezika izobražencev, obenem pa Melik še poudarja, da je imel slovenski narod pred prvo svetovno vojno že povsem izoblikovan jezik, razvito kulturno, znanost in umetnost. Hkrati pa tudi politična, kulturna in gospodarska društva, ter pet slovenskih časnikov: liberalni *Slovenski narod*, katoliški *Slovenec*, socialistično *Zarja*, neodvisni liberalni *Dan*, ter *Edinost*. Neuspeh tistega časa pa je bil poleg neizpolnjenih zahtev Zedinjene Slovenije vsekakor tudi, da Slovenci pred prvo svetovno vojno še niso imeli svoje univerze.¹⁷³

3.3. VZPON MEŠČANSTVA NA SLOVENSKEM

Modernizacijski tokovi, ki so zaznamovali razvoj evropskih družb na prehodu iz 18. v 19. stoletje – deagrarizacija, urbanizacija, industrializacija, razmah javnega šolstva, so procesi v katerih se je znašlo tudi slovensko meščanstvo.¹⁷⁴ Sočasno z obravnavo pomembne prelomnice, ki jo je leto 1848 predstavljalo za slovenski narod ter orisom dogajanja druge polovice 19. stoletja, je potrebno poudariti, da je bilo to obdobje slovenske zgodovine zaznamovano z

¹⁶⁸ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 101, 106–107.

¹⁶⁹ Prav tam, str. 110.

¹⁷⁰ Čepič, Perovšek, »Slovenska narodnopolitična in državna misel ter dejanja v letih 1848–1991.«, 376.

¹⁷¹ Melik, *Slovenci 1848–1918*, 678.

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ Prav tam.

¹⁷⁴ Grdina, Igor. »Meščanska kultura med literaturo in glasbo.« V: *To in ono o meščanstvu v provinci*, ur. Tatjana Badovinac, Rolanda Fugger Germadnik, 43–62. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1995, str. 46.

vzponom sloja slovenskega meščanstva, katerega predstavniki so bili voditelji nacionalnega gibanja in hkrati nosilci demokracije, gospodarskega, znanstvenega in kulturnega napredka.¹⁷⁵ Temu ob bok je smotrno postaviti še ugotovitve Vasilija Melika, ki trdi, da je bilo meščanstvo revolucionarnega časa bolj medlo kot kmečko prebivalstvo. Razloge za to lahko pripišemo majhnosti naših mest in zaostalosti naših pokrajin v gospodarskem razvoju. Tudi napredne ideje meščanov slovenskega okolja so se nemalokrat mešale z zaostalimi gospodarsko-socialnimi nazori. Prav tako Melik ugotavlja, da velika večina meščanstva na slovenskem ozemlju v letu 1848 ni bila narodnostno opredeljena. Izobraženi slovensko govoreči pripadniki meščanstva so se namreč večinoma identificirali z nemškim kulturnim svetom.¹⁷⁶ Slovenski jezik v pogovorni obliki je šele v šestdesetih letih pričel izpodrinjati nemščino, tako je slovenščina vse bolj postajala jezik izobraženih meščanov. Ti so se pričeli narodno opredeljevati bodisi kot Nemci bodisi kot Slovenci oziroma so ostali neopredeljeni.¹⁷⁷ Z začetkom ustavne dobe v šestdesetih letih je večina meščanstva na Slovenskem pripadala bodisi slovenskemu bodisi nemškemu svetu, ki sta do tega obdobja delovala skladno, vse dokler se politične razmere niso pričele zaostrovati. Nasprotovanja so bila izrazita na volitvah (občinskih, deželnih in državnih), ki so zahtevale opredelitev za slovensko narodno stranko ali odločitev proti.¹⁷⁸ Nacionalna diferenciacija, ki je postopoma razcepila meščansko prebivalstvo, je precej omejila število narodno zavednih Slovencev med pripadniki višjih socialnih razredov.¹⁷⁹

Podobno ugotavlja Bruckmüller, ki specifično avstrijsko meščanstvo druge polovice 19. stoletja opisuje kot izrazito nekoherentno enoto, ki se je razlikovala v regionalnih vidikih, po poklicih, premoženju in tudi narodni opredelitvi.¹⁸⁰ Meščanski razredi so znotraj avstrijske monarhije že v predmarčnem obdobju in še kasneje v drugi polovici 19. stoletja uporabljali večinoma nemščino kot pogovorni jezik, vendar pa tudi Bruckmüller ugotavlja, da so meščanske skupine z oblikovanjem narodne zavesti, ki je bila tudi jezikovno usmerjena, pogosto prihajale v lojalnostne konflikte. Med drugim omenja tudi češko in slovensko meščanstvo, ki sta bila zaradi obstoja v jezikovno mešanih deželah postavljena pred jezikovno opredelitvijo za bodisi

¹⁷⁵ Dežman, Jože. »O rodu in preporodu.« V: *Slovensko meščanstvo: od vzpon nacije do nacionalizacije (1848–1948)*, ur. Jože Dežman, Jože Hudales, Božidar Jezernik, 5–10. Celovec: Mohorjeva družba, 2003, str. 5.

¹⁷⁶ Melik, *Slovenci 1848–1918*, 44.

¹⁷⁷ Prav tam, str. 241.

¹⁷⁸ Prav tam, str. 180.

¹⁷⁹ Cvirm, Janez. »Brez svoje gospode narod ne živi.« V: *Slovensko meščanstvo: od vzpon nacije do nacionalizacije (1848–1948)*, ur. Jože Dežman, Jože Hudales, Božidar Jezernik, 191–198. Celovec: Mohorjeva družba, 2003, str. 193.

¹⁸⁰ (Bruckmüller, Ernst. »Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva.« *Zgodovinski časopis*, 45/3 (1991), 369–391, str. 381.

nemško, češko, slovensko stran.¹⁸¹ Narodna opredelitev je pomenila torej proces, ko je »meščanski razredni jezik« – nemščino, izpodrinjala »uporaba lastnega narodnega jezika«. ¹⁸² Za razlikovanje posamezne narodnopolitične identitete so bile odločilne konkretne življenjske danosti, izobrazba in poklici, gospodarske osnove in samo razumevanje novega socialnega meščanstva, ki se je oblikovalo v zadnji tretjini 19. stoletja.¹⁸³

Bruckmüller namreč pojem meščan (nemško: *Bürger*) poveže s tremi različnimi pomenskimi ravnmi, izmed katerih v kontekstu obravnavanega časa in prostora uporabi zadnjo med njimi. Prva razlaga pomena meščan je po njegovih besedah: »polnopraven prebivalec (privilegirane) mesta v staroevropski (fevdalni) družbi«. Drugi pomen izraza meščan enači s pojmom »državljan«. Zadnji pomen besede pa je: »meščan po izobrazbi in premoženju 19. in zgodnjega 20. stoletja«. Meščanstvo so v tem času sestavljale različne družbene skupine. Bankirji, veletrgovci, industrijski podjetniki, tehniki, inženirji, odvetniki, zdravniki, profesorji, učitelji, vodilni nameščenci in uradniki so zagotovo poklici, ki so posameznike uvrščali v meščanski sloj.¹⁸⁴ Meščanstvo ni bilo homogen razred, temveč konfiguracija različnih družbenih skupin. Njihova enotnost ni temeljila na gospodarski podlagi, temveč jih je družilo samoumevanje, ki je obsegalo skupek posedovanih moralnih vrednot, priznavanje racionalnosti in individualne sposobnosti kot podlage družbenega položaja. Bruckmüller si v Bourdieujevem smislu razlaga reproduciranje meščanskega razreda, saj pravi, da se preko akumuliranja kulturnega kapitala – sposobnost artikuliranja oziroma zmožnost izoblikovanega priznanja vrednot, tako kot tudi ekonomskega kapitala, ustvarja meščanski razred po premoženju in izobrazbi.¹⁸⁵ Meščan torej ni bil samo prebivalec mesta, ki je plačeval davke in posedoval določene politične pravice v mestnih združenih, temveč so že od samega začetka¹⁸⁶ pripadniki meščanstva tisti posamezniki, ki so imeli v lasti imetje in učenost. Pri konstituiranju meščanstva je imelo bistveno vlogo tudi spoštovanje, ki je bilo po besedah Siederja »merilo uvrščanja«. Meščanstvo kot družbeni razred je bil prvi razred, ki se ni formiral na podlagi sorodstvenih vezi in rojstva, kot je to veljalo za plemstvo, niti iz lastništva zemljiške posesti, kot kmetje, niti iz

¹⁸¹ Bruckmüller, Ernst. »Meščanstvo v habsburški monarhiji.« V: *Homo sum ...: Ivan Hribar in njegova Ljubljana. Zbornik ob razstavi Mestnega muzeja Ljubljana*, ur. Taja Čepič in Janja Rebolj, 155–163. Ljubljana: Mestni muzej, 1997, str. 161.

¹⁸² Bruckmüller, »Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva.«, 381.

¹⁸³ Wiesflecker, Peter. »Meščanski habitus, narodna identiteta, verski profili. Aspekti socialno-nacionalnega procesa diferenciacije na primeru družine iz Kanalske doline.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 88=n.v.53/2–3 (2017), 47–69, str. 62–63.

¹⁸⁴ Bruckmüller, »Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva.«, 372.

¹⁸⁵ Bruckmüller, »Meščanstvo v habsburški monarhiji.«, 155.

¹⁸⁶ Sieder navaja *Obče prusko deželno pravo* iz leta 1794 (Sieder, Reinhard. *Socialna zgodovina družine*. Prevedla: Seta Knop. Ljubljana: Studia humanitatis: ZRC, 1998, str. 121)

monopola nad strokovno usposobljenostjo, ki so jo posedovali in podedovali cehovski rokodelci. Meščanstvo je obstajalo na podlagi družbenega ugleda.¹⁸⁷

Slovenski meščanski sloj so tvorili maloštevilni veletrgovci ter industrijski podjetniki, poleg njih pa še večji obrtniki, mestni trgovci in pomeščanjeni bogati kmetje, najštevilnejši in najdejavnejši del meščanstva pa je predstavljalo izobraženstvo.¹⁸⁸ Glede na omenjene poklice, dohodke, položaj in ugled so meščani spadali med »družbeno in družabno smetano«.¹⁸⁹ Pri raznoliki sestavi omenjenih meščanskih poklicev gre predvsem za uglednejše poklice, pri katerih ni bilo potrebno fizično delo, temveč je bila v ospredju določena izobrazba.¹⁹⁰ Sloj meščanstva na Slovenskem so torej tvorili predvsem posamezniki s statusom, ki so ga pridobili z izobrazbo,¹⁹¹ t. i. izobraženo meščanstvo.¹⁹²

Bruckmüller v kontekstu avstrijske monarhije in pripadajočega meščanskega sloja ugotavlja, da je od 18. stoletja za vzpon in prehod k meščanstvu pomembna postala institucionalizirana pot izobrazbe.¹⁹³ Enako Sieder ugotavlja, da je za avstrijsko in nemško meščanstvo izobrazba predstavljala »nadomestilo za nepodeljeno in neprisorjeno politično moč«.¹⁹⁴ Vidnejše reforme gimnazije (že v času Marije Terezije in kasneje po letu 1848) in ustanavljanje meščanskih šol – realk, so omogočile preizobrazbo za t. i. meščanske poklice, prav tako pa tudi možnost nadaljnjega izobraževanja na politehniškem inštitutu. Prav gimnazije so omogočale družbeno mobilizacijo po lestvici navzgor – vse do univerzitetnih nazivov. Bruckmüller navaja, da je kar 90 % študentov (nanašajoč se na Dunaj med leti 1850 in 1911) izhajalo iz meščanskega oziroma malomeščanskega razreda, pri tem pa je med študenti naraščal tudi delež potomcev podjetniških družin in zasebnih uradnikov, ne več zgolj otrok univerzitetno izobraženih, zdravnikov, državnih uradnikov, oficirjev ipd. Med dunajskimi študentkami (filozofske, medicinske in pravne fakultete) so bile po besedah Bruckmüllerja zgolj pripadnice avstrijskega in moravskega nemškega meščanstva po izobrazbi in premoženju.¹⁹⁵ Cindrič v raziskavi študentk s Kranjske

¹⁸⁷ Sieder, *Socialna zgodovina družine*, 121.

¹⁸⁸ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 90–91.

¹⁸⁹ Prav tam, str. 91.

¹⁹⁰ Ovsec, Damjan J. »Nekaj o razvoju in pomenu meščanstva.« V: *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj/42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 26. 6.–14. 7. 2006, ur. Irena Novak Popov, 124–134. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2006, str. 126.

¹⁹¹ Oven, Damjan. »Javnost in meščanstvo na Slovenskem v 19. stoletju.« Magistrsko delo, Filozofska fakulteta UL, 2016, str. 69.

¹⁹² Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*, 13.

¹⁹³ Bruckmüller, »Meščanstvo v habsburški monarhiji.«, 158–159.

¹⁹⁴ Sieder, *Socialna zgodovina družine*. 123.

¹⁹⁵ Bruckmüller, »Meščanstvo v habsburški monarhiji.«, 158–159.

na dunajski univerzi ugotavlja, da so se med študentkami pojavljale tudi Slovenke. Kranjske študentke so po njegovih ugotovitvah prihajale večinoma iz bogatejših družin, v katerih so bili očetje izobraženi in opravljali poklice, ki so zahtevali višjo ali visokošolsko izobrazbo. Študentk iz delavskih in kmečkih družin ni bilo.¹⁹⁶ Kranjske študentke, ki so v tem obdobju študirale na dunajski univerzi, so torej večinoma prihajale iz premožnejših družin in družin, katerih očetje so opravljali službe, ki so zahtevale višjo ali visokošolsko izobrazbo, medtem ko je delež študentk iz drugih socialnih plasti občutno nižji ali neobstoječ. Majhen delež namreč predstavljajo študentke iz družin, katerih očetje so bili zaposleni v železniškem prometu, na pošti in v trgovini.

Meščanstvo 19. stoletja je bilo bolj kot pravni razumljeno kot gospodarsko-socialni pojem,¹⁹⁷ saj posedovanje določene stopnje izobraženosti in količine premoženja posamezniku daje vpliv in moč pri usmerjanju družbenega in ekonomskega razvoja. Skupino več takih posameznikov pojmuje kot elito. Njihova struktura in izvor odločata tudi o poteh in načinih socialne in gospodarske modernizacije, zato so tudi razlike v strukturi, izvoru in ideologiji elit vplivale na družbeno, politično in ekonomsko življenje.¹⁹⁸ Vodopivec pri tem uporabi izraz meščanska elita, s čimer označuje pripadnike meščanstva kot nosilce slovenskega narodnega gibanja, pri čemer pomembno vlogo pripisuje izobraženosti.¹⁹⁹

Slovensko meščanstvo je bilo po besedah Cvirna dobro razvito, pri čemer poudarja, da ne gre le za »meščanstvo po izobrazbi«, temveč tudi za »meščanstvo po premoženju« in »gospodarsko meščanstvo«. Čeprav nekateri avtorji ugotavljajo, da so gospodarstvo na prehodu iz fevdalizma v kapitalizem poganjali predvsem tuji vlagatelji,²⁰⁰ naj okrnjen gospodarski razvoj slovenskega meščanstva, po Cvirnovih besedah, ne bi bil nobena slovenska izjema, saj so bile podobno tudi dunajske gospodarske elite »tujega« izvora.²⁰¹ Da slovenskega meščanstva sredi druge polovice 19. stoletja ne moremo označiti kot razširjeno kapitalistično elito nakazujejo tudi besede Ivana Hribarja, ki pravi: »Takrat sem bil namreč gospodarske razmere na Slovenskem že do dobrega spoznal in sem vedel, da pravih bogatinov – izvzemši kakih 20 oseb – tiste čase Slovenci imeli

¹⁹⁶ Cindrič, »Študentke s Kranjske na dunajski univerzi 1897–1918.«, 77.

¹⁹⁷ Ovsec, »Nekaj o razvoju in pomenu meščanstva.«, 126.

¹⁹⁸ Lazarevič, Žarko. *Plasti prostora in časa: iz gospodarske zgodovine Slovenije*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, str. 360.

¹⁹⁹ Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*, 13.

²⁰⁰ Lazarevič, Žarko. *Spremembe in zamišljanja: Gospodarsko-zgodovinske refleksije*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 36.

²⁰¹ Cvirn, »Brez svoje gospode narod ne živi.«, 197–198.

nismo; kar je bilo resničnih bogatinov pa, da so bolj stiskali, kakor tisti, ki so težko kaj žrtvovali za narodno stvar.«²⁰²

Nedvomno pa sta se izobrazba in premoženje meščanstva medsebojno dopolnjevala, saj so si mnogi izobraženci uspeli nakopičiti premoženje in ga akumulirati s soudeležbo v industrijskih podjetjih, z nakupi delnic,²⁰³ kupovanjem nepremičnin, kmetijskih zemljišč in graščinskih posestev, nabiranje premoženja pa je bilo mogoče tudi z oderuštvom in trgovskimi posli (to velja predvsem za mestne trgovce in pomeščanjene premožne kmete).²⁰⁴ Slovensko politično življenje so torej usmerjali posamezniki, ki so si svoj status praviloma pridobili z izobrazbo, vendar pa so zaradi akumuliranega premoženja hkrati lahko predstavljali tudi gospodarsko meščanstvo. Ločevanje teh dveh pojmov je v tem primeru odveč.²⁰⁵

3.3.1. MEŠČANSKI HABITUS IN NAVEZAVA NA BOURDIEUJA

V začetku pričujočega dela sem se podrobneje posvetila Bourdiejevemu konceptu habitusa, s katerim sem opisovala njegova razmišljanja o ponotranjenih dispozicijah, ki jih posamezni agent poseduje v obliki habitusa, ki je navadno spojen z družbenim razredom, ki mu pripada agent. Zaradi tega je smiselna navezava specifično na meščanski razred, ki pooseblja določeno pripadajočo kulturo. Pri obravnavanju meščanskega habitusa sem se torej z občasnimi navezavami še nekaj časa zadržala pri Bourdieju, saj sem z njegovim raziskovanjem razslojenosti francoske družbe prešla na habitus meščanskega razreda v avstrijskem in slovenskem okolju ter ga ponazorili še s historične perspektive.

Bourdieu razredno strukturo francoske družbe ponazori najprej kot tri velike razrede: delavski razred, srednji oziroma malomeščanski razred ter meščanski razred, ki mu doda še aristokracijo (ki je v modernih družbah postala združena z meščanstvom). Omenjeni trije glavni razredi so sestavljeni iz številnih frakcij oziroma stanov, ki jih definira predvsem kot stanove glede na poklic, med njimi je opredelil: nekvalificirane in kvalificirane delavce, obrtnike, osnovnošolske, srednješolske in visokošolske učitelje, nižje in višje uradnike, tehnike, inženirje, menedžerje v javnem in zasebnem sektorju, umetniške ustvarjalce itd.²⁰⁶

²⁰² Hribar, Ivan. *Moji spomini I.* Ljubljana: Slovenska matica, 1983, str 77.

²⁰³ Cergol Paradiž, Ana in Irena Selišnik. »Soproge slovenske elite v Ljubljani in Trstu.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 58/2 (2018), 51–84. str. 58.

²⁰⁴ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 91.

²⁰⁵ Cvirn, »Brez svoje gospode narod ne živi.«, 198.

²⁰⁶ »Frakcije, ki jih Bourdieu ne opredeli v nekem dokončnem številu fiksnih družbenih identitet, se uvrščajo v strukturo treh razredov glede na svojo aktualno pozicijo v družbi, ki se lahko v času spreminja.« (Škerlep, »Razred in okus – Bourdiejev pojem habitusa.«, 34.)

Najpomembnejši faktor, ki vpliva na socialni status posameznika je po Bourdieujevo torej poklic. Poleg tega za razvrščanje glede na razrede in frakcije uporablja tudi skupek kriterijev, ki kažejo na količino in sestavo posedovanega kapitala v vseh njegovih oblikah.²⁰⁷ Bourdieu razrede in frakcije preučuje v luči opazovanja praks posameznih razredov znotraj strukturiranega družbenega prostora.²⁰⁸ Omenila sem že, da se posamezni družbeni razredi identificirajo in hkrati od drugih razredih diferencirajo prek tipičnih praks, značilnih zgolj za posamezni razred. V nadaljevanju sem preko koncepta meščanskega habitusa prikazala, na kakšen način pripadniki meščanskega razreda ponotranjajo meščansko identiteto.

Z zgodovinskega vidika je potrebno pogledati, kaj je pravzaprav v praksi pomenilo izražanje meščanske kulture in pripadnost meščanskemu sloju. Za razliko od Bourdieujevega teoretiziranja habitusa kot individualnega, sem se na tem mestu meščanskega habitusa lotila kot kolektivnega pojava. Kot sem že ponazorila, sta bila glavna načina formiranja meščanstva pridobivanje izobrazbe in akumuliranje premoženja.²⁰⁹ Pomembnost njunega posedovanja je bila spojena s specifično meščansko kulturo, ki je meščane zaznamovala s skupnim priznavanjem določenega mišljenja in vedenja.²¹⁰ Naj spomnim na Bourdieuja, ki habitus pojmuje kot sistem trajnih in prenosljivih dispozicij, pri čemer je pomembno zavedanje, da se habitus v obliki kulturnih vzorcev prenaša znotraj določenega razreda. Za Bourdieuja je habitus izdelek zgodovine, ki preko proizvedenih individualnih in kolektivnih praks proizvaja in reproducira (meščansko) kulturo, ta pa se je odražala predvsem, kot že omenjeno, s skupnimi vzorci oziroma shemami mišljenja in vedenja.

»Meščanskost« kot način kulturnega izražanja diferenciranih skupin meščanov Bruckmüller poimenuje »kulturni habitus«.²¹¹ V njem se združujejo meščanske predstave o lastni identiteti, nanašajoč se na odnos do miselnih vrednot, uporabo kulturnih vedenjskih vzorcev in uporabo materialnih dobrin. Znotraj samega sebe je meščanski habitus lahko stopnjevan in spremenljiv, vendar zaradi svojih značilnosti znotraj meščanstva nastopa kot obvezujoč kulturni model, s katerim se posamezniki socialno identificirajo, torej nastopa kot model identifikacije in hkrati kot sredstvo distinkcije v relaciji z drugimi družbenimi razredi.²¹² Tudi Bourdieu pravi, da je

²⁰⁷ Škerlep, »Razred in okus – Bourdieujev pojem habitusa.«, 34–35.

²⁰⁸ Prav tam, str. 35.

²⁰⁹ Cergol Paradiž, Selišnik, »Soproge slovenske elite v Ljubljani in Trstu.«, 58.

²¹⁰ Bruckmüller, »Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva.«, 372.

²¹¹ Prav tam.

²¹² Studen, Andrej. »Meščanska stanovanjska kultura.« V: *To in ono o meščanstvu v provinci*, ur. Tatjana Badovinac, Rolanda Fugger Germadnik, 10–18. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1995. str. 11.

habitus tista strukturirajoča in hkrati strukturirana struktura, ki vpliva na oblikovanje družbenih razredov ter njihovo diferenciacijo.

Pripadati meščanstvu, z drugimi besedami, pomeni, da človek sčasoma oblikuje meščansko zavest, preko katere se formira meščanska identiteta. Skupna meščanska zavest pa je povezana z občutkom pripadnosti in skupinske identitete, s katero se posameznik identificira.²¹³ Rečem torej lahko, da je (meščanski) habitus pravzaprav identifikator (meščanskega) razreda, saj vsako skupino oz. družbeni razred opredeljuje specifična identiteta, zato ta nastopa sočasno kot sredstvo identificiranja ter diferenciranja – v Bourdieujevem smislu: kot *sistem shem* in hkrati *sistem generativnih shem*.

S svojo meščansko identiteto in s tem z lastnim sistemom moralnih norm in vrednot, so torej pripadniki meščanskega sloja skušali poudarjati svojo drugačno identiteto nasproti drugim – tako družbenim slojem nižje na družbeni lestvici, kot tudi nasproti višjim, t.j. aristokraciji. Meščani so sami sebe prepoznali kot odgovornejše in racionalnejše od zapravljive aristokracije.²¹⁴ Sieder pravi, da se znotraj meščanskega sloja spajajo različne kulturne in družbene tradicije, od mentalitete kmečke družine, prek obrtniških običajev, poleg tega pa so tudi vzorci plemiškega življenja imeli določen vpliv na formiranje meščanskega sloja, čeprav so meščani zapravljiv in nezmeren način življenja dvornega in mestnega plemstva radi kritizirali.²¹⁵ Vendar pa so ideali meščanskosti kljub temu osnovani na razsvetljenski tradiciji aristokratov.²¹⁶ To potrjuje tudi Bruckmüllerjeva ugotovitev, ki pravi, da se je enotnost meščanskega nazora »izražala v skupnem credu, ki je v bistvu temeljil na razsvetljenstvu in na veri v racionalno razlago in obvladljivost sveta.«²¹⁷ Skupna zavest, ki deluje kot občutek razlikovanja do drugih družbenih skupin, pogosto prevlada nad občutkom skupne pripadnosti.²¹⁸

Glede na dejstvo, da meščanstvo nikoli ni predstavljalo homogenega družbenega razreda, je vendarle imelo skupne izvirne temelje meščanske identitete.²¹⁹ Pri tem je šlo predvsem za močno željo po varnosti v poslovnem, materialnem in osebnem smislu. Željo po materialni

²¹³ Ovsec, Damjan J. »Segmenti meščanske identitete: interdisciplinarna etnološka interpretacija.« *Traditiones*, 26 (1997), 211–221, str. 212.

²¹⁴ Hudales, Jože. »Olikan meščan – olikan Slovenec.« V: *Slovensko meščanstvo: od vzpon nacije do nacionalizacije (1848–1948)*, ur. Jože Dežman, Jože Hudales, Božidar Jezernik, 99–112. Celovec: Mohorjeva družba, 2003, str.104–105.

²¹⁵ Sieder, *Socialna zgodovina družine*, 120.

²¹⁶ Grdina, »Meščanska kultura med literaturo in glasbo.«, 44.

²¹⁷ Bruckmüller, »Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva.«, 372.

²¹⁸ Ovsec, »Segmenti meščanske identitete: interdisciplinarna etnološka interpretacija.«, 212.

²¹⁹ Hudales, »Olikan meščan – olikan Slovenec.«, 101.

varnosti je meščanstvo izražalo z načinom nalaganja denarja, najpogosteje v nepremičnine in vrednostne papirje. Meščanom so bile prav tako pomembne socialne vezi znotraj poslovnega sveta. V krogih, v katerih so se gibali, je bilo vzpostavljanje in ohranjanje družbenih vezi mogoče le z upoštevanjem »cele vrste vljudnostnih izrazov, ki so bili znotraj določenega razreda pogoj za priznanje«. ²²⁰

Za meščanstvo je najpomembnejše področje osebne varnosti predstavljala družina. Predvsem so jo moški dojemali kot varno zatočišče, znotraj katere je imela ženska ključno skrbstveno vlogo. ²²¹ Družina in družinski stiki so predstavljali bistven sestavni del družabne mreže, ki je zagotavljala pridobljeni status. Bruckmüller ugotavlja, da so družabni stiki med družinami le deloma potekali prek sodobnega medija – društev, večji pomen namreč avtor pripisuje domači ali kultivirani družabnosti znotraj doma, s čimer se je reproducirala meščanska kultura – bidermajer. Za omenjeno kulturo Bruckmüller pravi, da ni nastala zaradi tega, ker bi pritisk cenzure onemogočil javno razpravo, temveč prav zaradi družinskih družabnih stikov, pri čemer so meščanske žene imele pomembno vlogo. ²²² Glavne poudarke meščanskega identificiranja lahko zajamemo v naslednje segmente – družina, jezik, kultura, veroizpoved, nacionalnost, ekonomska moč, zunanji videz (oblačenje in obnašanje). ²²³

Prek Bourdieuja, Bruckmüllerja in ostalih raziskovalcev obravnavanega koncepta ter apliciranja na zgodovinski moment identitete modernega meščanskega razreda sem spoznala, da se pripadniki omenjenega razreda z razredom identificirajo glede na razredu značilne geste, obnašanje ali kot bi rekel Bourdieu, prakse. Ugotovila sem, da (meščanski) habitus vsebuje tako individualno kot kolektivno dimenzijo ter da je hkrati strukturiran in strukturirajoč element posameznika znotraj družbenega prostora. Prek vpeljave Bourdieujevih zamisli sem prišla do spoznanja, da je habitus vezni člen med posameznikom in družbeno razslojenostjo ²²⁴ oziroma mestom posameznika znotraj širšega družbenega okolja.

²²⁰ Ovsec, »Segmenti meščanske identitete: interdisciplinarna etnološka interpretacija.«, 217.

²²¹ Bruckmüller, »Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva.«, 386.

²²² Bruckmüller, »Meščanstvo v habsburški monarhiji.«, 157.

²²³ Ovsec, »Segmenti meščanske identitete: interdisciplinarna etnološka interpretacija.«, 217.

²²⁴ Škerlep, »Razred in okus - Bourdiejev pojem habitusa.«, 35.

3.4. LJUBLJANA IN MEŠČANSTVO V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

Raziskovanje vstopanja žensk v polje javnosti ter analiza njihovih socialnih kapitalov je postavljena v krog ljubljanskega meščanstva. V tem kontekstu sem v javnosti vidnejše ženske obravnavala kot pripadnice omenjenega družbenega razreda.

Ljubljana je bila v drugi polovici 19. stoletja »središče slovenske zemlje«.²²⁵ Že v letu 1844 je bilo v *Novicah* zapisano, da je Ljubljana »srce Slovenije«. To je pomenilo, da je Ljubljana predstavljala središče slovenskega narodnega ozemlja, za katerega so upali, da bo nekdanj združeno v lastni državi.²²⁶

Kot prestolnica Kranjske je zagotovo imela pomemben vpliv, saj je neuradno predstavljala slovensko kulturno in politično središče.²²⁷ V času pred prvo svetovno vojno je imela Ljubljana približno 50.000 prebivalcev, medtem ko je šele v letih po 1890 število preseglo 30.000.²²⁸ V dobrih petdesetih letih (1869–1921) se je prebivalstvo Ljubljane povečalo za nekaj manj kot dva in polkrat (z 23.000 na 53.000). Največja rast števila prebivalcev je bila prav v obdobju med 1890 in 1910 (še posebej po potresu 1895). Naraščanje prebivalstva je bilo posledica priseljevanja v mesto, predvsem iz svoje ožje okolice.²²⁹ V Ljubljano so se priseljevali predvsem prebivalci Kranjske. Po ugotovitvah Studna so bile migracije notranje, torej priseljevanje v glavno mesto znotraj posamezne dežele.²³⁰ Ugotovitve, ki jih navaja Fischer, kažejo, da se je največ ljudi preseljevalo iz sodnih okrajev: Kamnik, Kranj, Vrhnika, Brdo, Litija in Škofja Loka. Po številu selitev jim sledijo še Radovljica, Novo mesto, Logatec, Krško in Kočevje. Fischer ugotavlja, da lahko Ljubljano uvrščamo v tip mešanih mest, saj število oseb rojenih v samem mestu (v obdobju med 1869 in 1890) znaša več kot tretjino vseh rojstev. V letu 1869 je bilo v Ljubljani rojenih 41,8 % vseh oseb, medtem ko je bilo število v letu 1890 nižje, in sicer 33,6 %.²³¹ Priseljevanje v Ljubljano iz drugih dežel in držav ni bilo tako številčno in je bilo odvisno od socialno-ekonomskih pogojev, kot npr. primanjkljaj nekaterih poklicnih

²²⁵ Göstl, Fran. »Spomini na Ljubljano pred 60–50 leti.« *Kronika slovenskih mest*, 4 (1937), 12–17, str. 12.

²²⁶ Melik, *Slovenci 1848–1918*, 671.

²²⁷ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 145.

²²⁸ Pipp, Lojze. »Razvoj števila prebivalstva Ljubljane in bivše vojvodine Kranjske.« *Kronika slovenskih mest*, 2/1 (1935), 66–72, str. 70.

²²⁹ Fischer, Jasna. »Oris razvoja prebivalstva v Ljubljani in njegove družbene sestave od sredine 19. stoletja do 1918.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 29/2 (1981), 137–142, str. 138–139.

²³⁰ Studen, Andrej. *Pednarca, ksel, kelnerca, žnidar: socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1993, str. 30–31.

²³¹ Fischer, »Oris razvoja prebivalstva v Ljubljani in njegove družbene sestave od sredine 19. stoletja do 1918.«, 139.

skupin oz. kvalificirane delovne sile, ki jo je industrializirana Ljubljana potrebovala; ter številne možnosti denarnih naložb, ki jih je mesto v tem času ponujalo – »npr. možnosti ustanavljanja novih bank, zavarovalnic, industrijskih oz. obrtnih obratov, odpiranja trgovin ipd.«.²³²

Zmotno bi bilo na Ljubljano pred prvo svetovno vojno gledati kot na gospodarsko razvito velemesto. Ravno nasprotno – z gospodarskega vidika je bila za avstrijski (habsburški) svet precej nezanimiva. V drugi polovici 19. stoletja je bila Ljubljana izrazito provincialno mesto, ki jo je v tem času, tako kot druga mesta habsburške monarhije, zajela industrializacija in urbanizacija. Pred prvo svetovno vojno je bila, kljub ugodni prometni legi, dotoku kapitala in nastajanju novih industrijskih obratov, najmanj industrializirana med vsemi večjimi slovenskimi mesti.²³³ Industrijski obrati so sicer večinoma poseljevali ljubljansko predmestje, medtem ko je bila za središče mesta bolj značilna stara obrtniško-trgovska struktura.²³⁴ Med leti 1860 in 1918 je v ljubljanskem območju obratovalo 7 industrijskih podjetij, od tega tri tiskarne.²³⁵ Da Ljubljana ni kazala izrazite stopnje industrializiranosti in gospodarske moči, se je zavedalo tudi slovensko meščanstvo, ki se je sicer bolj kot k Ljubljani nagibalo k temu, da bo Trst prevzel vlogo velemesta na slovenskem ozemlju.²³⁶ V dobi Bachovega absolutizma je v Ljubljani hitro začela propadati obrt in s tem pojavljati brezposelnost. Na slab gospodarski položaj Ljubljane pa je nedvomno vplivala dograditev južne železnice v letu 1857, saj je mesto s tem izgubilo vlogo izhodiščne in vozliščne točke nadaljnega prometa in trgovine.²³⁷ Čeprav ne morem reči, da je bila Ljubljana pomembno industrializirano središče, pa lahko vseeno trdim, kot ugotavlja Fischer, da je Ljubljana bila pomembno upravno, trgovsko in bančno središče.²³⁸ Vloga bančništva, trgovine in prometa je bila za ljubljansko gospodarstvo velika. Med naštetimi je po besedah Fischer najbolj donosna bila vsekakor trgovinska dejavnost. V letih po 1880 je naraščalo število samostojnih trgovcev in delavcev v blagovni trgovini. V nadaljevanju Fischer še dodaja, da je imelo za gospodarsko življenje, ne samo Ljubljane temveč tudi celotnega slovenskega ozemlja, pomembno vlogo bančništvo, s tem misli predvsem na denarne, kreditne in zavarovalniške posle. Prav ustanavljanje bank je bilo med drugim bistveno za hitrejši razvoj kmetijstva, obrti in industrije. Prva banka je bila v Ljubljani ustanovljena že

²³² Studen, *Pednarca, ksel, kelnerca, žnidar*, 31.

²³³ Prav tam, str. 27–28.

²³⁴ Prav tam, str. 28.

²³⁵ Fischer, Jasna. »Razvoj ljubljanskega gospodarstva v letih od 1860 do 1918.« V: *Homo sum ...: Ivan Hribar in njegova Ljubljana. Zbornik ob razstavi Mestnega muzeja Ljubljana*, ur. Taja Čepič in Janja Rebolj, 115–124. Ljubljana: Mestni muzej, 1997, str. 117.

²³⁶ Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*, 261.

²³⁷ Fischer, »Razvoj ljubljanskega gospodarstva v letih od 1860 do 1918.«, 116.

²³⁸ Prav tam, str. 115.

v letu 1820 – Kranjska hranilnica, kasneje so bile ustanovljene še Ljubljanska obrtna banka, Ljubljanska kreditna banka.²³⁹ Pri ustanovitvi slednje je imel zaradi zveze s češko Živostensko banko vidno vlogo ljubljanski župan Ivan Hribar, zaradi česar je omenjena banka uspešno združila slovenski in češki kapital. Lastništvo delnic je bilo, kot navaja Fischer, v 24 % lasti slovenskega delničarjev, predvsem zasebnikov, med katerimi je bilo največ veletrgovcev.²⁴⁰ Kot že omenjeno, je bila Ljubljana privlačna za priseljevanje predvsem zaradi možnosti vlaganja kapitala ter razvite bančne mreže. Prav slednje je bilo kot sredstvo za doseganje materialne varnosti meščanskega prebivalstva izredno priljubljeno.

V šestdesetih letih 19. stoletja se je Ljubljana spreminjala v prestolnico, ki je bila navdahnjena s slovenskim kulturnim in političnim gibanjem, kar se je odražalo v porastu slovenskih društev.²⁴¹ Toda takrat je bila Ljubljana še vedno na pogled kot nemško mesto²⁴² in »ni kazala slovenskega lica«. Zakoreninjene nemške značilnosti in nemški jezik so prevladovali v uradih, šolah in javnem življenju.²⁴³ Kljub revolucionarnemu zanosu in prizadevanjem za širjenje slovenske nacionalne zavesti, se Ljubljana še nekaj desetletij kasneje ni osvobodila nemškega značaja in je, tako kot večina kranjskih mest, ohranjala dvojezično – dvonarodno podobo.²⁴⁴ Delitev na nemški in slovanski element se je udejanjala predvsem po družbenih slojih. Nižji razredi mestnega prebivalstva so dajali vtis slovanstva, medtem ko so višji sloji nemštva.²⁴⁵ Na ljubljanskih ulicah je bila tudi v sedemdesetih prava redkost »zlasti iz ust izobražencev – posebno pa ženstva« slišati govoriti slovenski jezik.²⁴⁶ Vse do prve svetovne vojne je izobraženstvo in meščanstvo pripadalo dvojezičnemu, včasih celo trojezičnemu okolju,²⁴⁷ zato tudi podoba Ljubljane v tem oziru ne preseneča. Slovenščina je le stežka prodirala v urade in sodne dvorane. Vodopivec navaja, da je bil položaj slovenščine še najboljši na Kranjskem, čeprav je tudi Ljubljana, ki je bila od leta 1868 v slovenskih rokah in imela slovenskega župana, vseeno uradovala v nemščini.²⁴⁸

²³⁹ Fischer, »Razvoj ljubljanskega gospodarstva v letih od 1860 do 1918.«, 122–123.

²⁴⁰ Prav tam, str. 123–124.

²⁴¹ Štih, Peter, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec. Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Sistory, 2008. <http://sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:902> (Dostop: avgust 2020), str. 283.

²⁴² Prav tam, str. 317.

²⁴³ Göstl, »Spomini na Ljubljano pred 60–50 leti.«, 12.

²⁴⁴ Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, 317.

²⁴⁵ Rožencvet, Janez. »Ljubljana in druga naša mesta v potopisu iz leta 1875.« *Kronika slovenskih mest*, 3 (1936), 1–13, str. 5.

²⁴⁶ Göstl, »Spomini na Ljubljano pred 60–50 leti.«, 12.

²⁴⁷ Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, 317.

²⁴⁸ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 72.

3.4.1. POKLICNA SESTAVA LJUBLJANSKEGA MEŠČANSTVA

Ljubljana je, kot že rečeno, predstavljala tako politično kot tudi kulturno središče Kranjske. Prav slednje je določalo tudi strukturo ljubljanskega meščanstva.²⁴⁹ Kot že rečeno, so ga sestavljali predvsem meščani po izobrazbi in ne po premoženju, saj ni bilo prisotnih močnejših socialno-gospodarskih skupin prebivalstva. Ljubljansko mestno jedro je imelo malomeščanski značaj s prevladujočimi uradniško-upravnimi in obrtniško-trgovskimi značilnostmi.²⁵⁰ Ljubljansko območje so naseljevali različni socialni sloji, vendar pa, po ugotovitvah Studna, lahko v grobem rečemo, da so mestno jedro večinoma poseljevali predvsem pripadniki višjih slojev, notranje mesto so naseljevali srednji sloji, medtem ko so na perifernih območjih živeli nižji sloji.²⁵¹ Za obrobje Ljubljane je Studen ugotovil, da je imelo na videz izrazit kmečki značaj, obenem pa tudi dodal, da je število zaposlenih v kmetijstvu upadalo.²⁵²

V raziskavi je Studen ugotovil, da je med vsemi pridobitnimi osebami iz uporabljenega vzorca ljubljanskih ulic več moških kot žensk. Največ vzdrževanih prebivalcev Ljubljane je bilo torej žensk. Več vzdrževanega prebivalstva se je nahajalo v mestnem središču, medtem ko je na primestnih ulicah živel manjši delež.²⁵³ Studen je v svoji analizi združil vzdrževane prebivalce s poklici, ki jih po predstavljenem lahko umestimo med meščanske – uradniki, učitelji, umetniki itd. ter za to skupino ljudi ugotovil, da jih je največ živelo v mestnem središču, najmanj pa na obrobju mesta.²⁵⁴

Žnidaršič Žagar je v svoji raziskavi poklicne strukture žensk na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja ločila po dveh glavnih kriterijih, in sicer po poklicni pripadnosti, (ki sem jo deloma že predstavila), ter po socialni pripadnosti, ki nakazuje na dejanski družbeni status.²⁵⁵ Prebivalstvo se glede na poklicni status v popisih deli na zaposleno²⁵⁶ oz. pridobitno²⁵⁷ ter vzdrževano. V prvo skupino spadajo tisti, ki so se preživljali s poklici, v drugo pa tisti, ki so jih prvi preživljali. Pridobitno prebivalstvo je bilo razvrščeno glede na posamezne poklicne razrede, poklicne veje

²⁴⁹ Studen, *Pednarca, ksel, kelnerca, žnidar*.

²⁵⁰ Prav tam, str. 215.

²⁵¹ Prav tam.

²⁵² Prav tam, str. 14.

²⁵³ Prav tam, str. 201.

²⁵⁴ Prav tam, str. 203.

²⁵⁵ Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 113.

²⁵⁶ Zaposleno (aktivno) prebivalstvo je izraz, ki ga uporablja Jasna Fischer (»O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne.«)

²⁵⁷ Pridobitno prebivalstvo je izraz, ki ga uporablja Sabina Žnidaršič Žagar, saj meni, da izraz bolj jasno implicira na pridobivanje dohodka, kar ni nujno povezano z današnjim pojmovanjem zaposlenosti, ki jo enačimo s poklicem. (Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 114). Tudi sama sem v nadaljevanju uporabljala slednji izraz.

in v poklice neposredno. Medtem ko je bilo vzdrževano prebivalstvo razvrščeno glede na svoje vzdrževalce.²⁵⁸ Kar Žnidaršič Žagar imenuje socialni status, Jasna Fischer imenuje podskupine – med vzdrževano prebivalstvo se namreč uvrščajo svojci ter hišni posli. Med pridobitno pa samostojne, uslužbence, delavce, dninarje, pomagajoče družinske člane, najemnike in kolone ter vajence.²⁵⁹

Da bo razdelitev bolj jasna, spodaj povzemam tabelarično predstavitev dvojnosti obravnavane poklicne strukture prebivalstva po Žnidaršič Žagar:²⁶⁰

Poklicna pripadnost glede na:	Socialna pripadnost glede na:
<ul style="list-style-type: none"> - poklicni razred - poklicno skupino - poklic 	Pridobitni status: <ul style="list-style-type: none"> - samostojni - najemniki in koloni - nameščenci - delavci - vajenci - dninarji - pomagajoči družinski člani
	Nepridobitni/vzdrževani status: <ul style="list-style-type: none"> - vzdrževani družinski člani - hišna služinčad

Žnidaršič Žagar še poudarja, da je za razvrstitev med pridobitne ali nepridobitne, bolj kot pripadnost poklicu, pomemben dejanski socialni status družine in gospodinjstva, ki mu posameznik pripada. Avtorica še dodaja: »Hierarhija, ki je razvidna med različnimi pridobitnimi in vzdrževanimi statusi, se je vzpostavljala po načelu večje ali manjše samostojnosti oziroma podrejenosti pridobitne ali nepridobitne osebe v procesu pridobivanja ali preživljanja.«²⁶¹

Med nepridobitne so se uvrščale predvsem poročene ženske, ki so se ukvarjale z gospodinjskimi deli.²⁶² Prav tako so med vzdrževane člane vpisovali otroke do 14. leta.²⁶³ V zgoraj predstavljeni tabeli lahko vidimo, da pod nepridobitno prebivalstvo štejemo tudi hišno služinčad, katere

²⁵⁸ Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 114.

²⁵⁹ Pridobitno prebivalstvo je bilo v popisih 1869 in 1880 razdeljeno zgolj na prve tri skupine (samostojni, uslužbenci, delavci). V popisu 1890 so dodali podskupino dninarjev, v popisu 1900 podskupino pomagajočih družinskih članov, leta 1910 pa še podskupini kolonov in najemnikov, ter vajencev. (Fischer, »O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne.«, 33.)

²⁶⁰ Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 115.

²⁶¹ Prav tam, str. 116.

²⁶² Prav tam, str. 117.

²⁶³ Prav tam.

socialni položaj se je od poročenih gospodinj in otrok v razmerju do pridobitne osebe v gospodinjstvu razlikoval zgolj v sorodstvu.²⁶⁴

Na podlagi podatkov, ki zajemajo stanje celotne monarhije lahko razberemo, da so moški (ob popisnih letih 1880, 1890, 1900, 1910) prevladovali v številu pridobitnih poklicev. Medtem ko so med vzdrževanim prebivalstvom v istih obdobjih prevladovale ženske.²⁶⁵ Enako je na primeru Ljubljane ugotovil Studen, ki je na podlagi vseh petih preučevanih vzorcih, zaključil, da je med pridobitnim prebivalstvom več moških kot žensk.²⁶⁶ Specifično pa lahko na primeru Ljubljane opazim, da je število vzdrževanih oseb močno odstopalo od povprečja Kranjske. To je namreč znašalo 39,7 %, medtem ko je bil delež v Ljubljani 48,6 %. Na drugi strani pa se jasno da razbrati, da je med pridobitnim prebivalstvom ljubljanski delež (39,2 %) manjši od kranjskega povprečja (58,6 %).²⁶⁷

4. ŽENSKÉ MED ZASEBNIM IN JAVNIM

V nadaljevanju sem podrobneje obravnavala delitev javne in zasebne sfere s poudarkom na perspektivi spola. Spraševala sem se po razlogih in učinkih izključenosti žensk iz javne sfere. Preko različnih teorij feminističnih avtoric sem prikazala razmišljanja o podrejenosti žensk, patriarhatu ter nesodelovanju pri državnopolitičnih odločitvah. Sočasno sem skušala ponazoriti vlogo in položaj ženske v meščanskem okolju – specifično znotraj meščanske družine, kjer se je jasno izkazovala delitev po spolu. Žensko kot subjekt sem torej obravnavala kot razpeto med zasebnim, družinskim življenjem ter pripuščanjem v polje javnega v specifičnem zgodovinskem momentu – v dobi vzpona slovenskega meščanstva.

4.1. SPOLNA ZAZNAMOVANOST JAVNE IN ZASEBNE SFERE

Javne in zasebne sfere, po mnenju prenekaterih feminističnih teoretičark, ne moremo preučevati zunaj spola. Delitev na omenjeni sferi je v zahodni liberalni tradiciji zaznamovana s pripisovanjem spola, pri čemer so moški asociirani z javnostjo, javnim odločanjem in civilno

²⁶⁴ Poleg tega se je od hišnih pomočnic največkrat zahtevalo samstvo. Med vsemi poročenimi ženskami je bilo leta 1890 zgolj 0,1 % žensk, ki so opravljale delo pomočnice. (Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 129.)

²⁶⁵ Prav tam, str. 119.

²⁶⁶ Studen, *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar*, 201.

²⁶⁷ Deleži so navedeni za leto 1890. (Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 136.)

družbo, medtem ko so ženske videne združene z zasebno sfero – družino.²⁶⁸ Ospoljenost omenjene delitve je pomenila, da so bile ženske v glavnem izključene iz tradicionalne politične dejavnosti,²⁶⁹ čeprav je liberalna logika temeljila na inkluziji vseh državljanov kot enakih, racionalnih in neodvisnih individuumov.²⁷⁰ Pri tem naj omenim Habermasovo pojmovanje javnosti, ki naj bi bila po liberalnih načelih odprta za vsakega državljana.²⁷¹ Kljub temu sem v nadaljevanju spoznala, zakaj in na kakšen način je distinkcija na javno in zasebno ospoljena.

Delitev javno-zasebno v zahodnem svetu nastopa kot ena od »velikih dihotomij«, katere izvor ima kompleksno zgodovino, hkrati pa distinkcija proizvaja nešteto različnih interpretacij razlikovanja med zasebnim in javnim. Dve glavni vrsti distinkcije med javnim in zasebnim izhajata iz klasične in liberalne tradicije. Liberalni diskurz je ločitev zasebne in javne sfere pojmoval kot ločitev trga (zasebno) in države (javno), medtem ko klasična (grška) pojmovanja izhajajo iz razumevanja zasebne sfere – *oikos*, kot prostora domačnosti, ki mu pripadata procesa produkcije in reprodukcije, na drugi strani pa je javna sfera – *polis*, kot polje politike in odločanja.²⁷² Tudi Habermas historični pregled oblikovanja javnosti začinja z omenjenima kategorijama vezanima na grško mestno državo. Navaja, da se je javnost odvijala na mestnem trgu, agori, in se je pravzaprav konstituirala v pogovoru in praksami med svobodnimi državljani.²⁷³ Podobno ugotavlja Renner, ki pravi, da že od nastanka antičnih mestnih držav poznamo distinkcijo med zasebno in javno sfero, ki ustreza distinkciji med družinskim in političnim, kot ločenima entitetama. Vendar pa je po mnenju avtorice druga, liberalna tradicija tista, ki je utemeljila pojmovanje moderne koncepcije zasebnosti in javnosti. Javnost tako predstavlja skupnost, kot del družbenega reda, ki deluje v korist kolektivne blaginje. Zasebnost pa je vezana na posameznega državljana, na njegovo lastnino, na njegovo subjektivno dejavnost, ki ne podlega javnemu in političnemu nadzoru.²⁷⁴ Klasična liberalna teorija sprejema delitev med javnim in zasebnim kot razlog za obstoj državne ureditve, znotraj katere je javnost podvržena nadzoru, medtem ko je zasebna sfera obravnavana zunaj pristojnosti države.²⁷⁵ Pri

²⁶⁸ Thornton, Margaret. »The Public/Private Dichotomy: Gendered and Discriminatory.« *Journal of Law and Society*, 18/4 (1991), 448–463, str. 449.

²⁶⁹ Squires, Judith. *Spol v politični teoriji*. Preveda Mojca Dobnikar. Ljubljana: Krtina, 2009, str. 10.

²⁷⁰ Prav tam, str. 42–43.

²⁷¹ Habermas, Jürgen. »The Public Sphere.« V: *Media Studies: A Reader*, ur. Sue Thornham, Caroline Bassett in Paul Marris, 45–51. Edinburgh University Press, 2009, str. 45.

²⁷² Squires, Judith. »Public and private« V: *Political concepts*, ur. Richard Bellamy, Andrew Mason, 131–144. Manchester University Press, 2003, str. 131.

²⁷³ Habermas, Jürgen. *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1989, str. 15.

²⁷⁴ Renner v Čufer, Andreja. »Ženske v razmerju do prostora in družbe.« *Socialno delo*, 36/5–6 (1997), 347–361, str. 348.

²⁷⁵ Thornton, »The Public/Private Dichotomy: Gendered and Discriminatory.«, 449.

tem je smiselno dodati, kot pravi Kymlicka, da liberalizem zajema dve različni razumevanji delitve na javno in zasebno. Prvo izhaja iz teorije Lockeja, ki razlikuje med političnim in družbenim; drugo pa je razlikovanje, kot so ga razumeli liberalci pod vplivom romantike, in sicer razlikovanje med družbenim in osebnim.²⁷⁶

Klasično teorijo »družbene pogodbe« je pod vprašaj postavila avtorica Carole Pateman. Poudarjala je, da so teoretiki družbene pogodbe, ki je »pojasnjevala zavezujočo avtoriteto države in civilnega prava, ter legitimiranja moderne države«, zamolčali drugo plat, in sicer zamolčano »spolno pogodbo«, na kateri je temeljila podrejenost ženske moškemu – patriarhat. Delitev na javno in zasebno oziroma na politično in družbeno izključuje ženske iz političnega/javnega na podlagi spola. Avtorica družbeno pogodbo označi kot zgodbo o državljanski svobodi, medtem ko je zanjo spolna pogodba zgodba o podrejenosti žensk. Pri tem prva tako za moške pomeni svobodo kot tudi prevlado (nad drugo polovico državljanov – ženskami). Državljska svoboda po njenih besedah ni univerzalen koncept, s čimer stoji nasproti Habermasovemu pojmovanju liberalnega modela javnosti. Še več, Pateman pravi, da je državljanska svoboda moški atribut, ki je odvisen od preko pogodbe zasidranega patriarhalnega reda.²⁷⁷ Ta se je utrdil preko »bratstva«, elementa slogana francoske revolucije, ki se Pateman zdi istoveten z družbeno solidarnostjo ali povezovanjem moških med državljani. Hegemonično razmerje moči, ki se je v družbi transformiralo iz patriarhata v bratstvo, je povzročilo, da se je vloga očeta (ali kralja) kot vladarja nad drugimi moškimi in ženskami spremenila v pravico do vladanja nad ženskami tudi znotraj zasebne, domače sfere. Hkrati pa se strinjajo s pogodbo o družbenem redu enakopravnosti med njimi v javni, politični sferi. Pateman še pravi: »Ženske torej niso po naključju izključene iz javne sfere, temveč je to del kupčije med novim režimom in njegovimi pripadniki državljani. Družbena filozofija v celoti, ki je predstavljala osnovo za razvoj pojma državljanstva kot pripadnost državi, torej sploh ni univerzalistična, temveč je bila zasnovana v smislu »pravic moškega« [...].«²⁷⁸

Liberalizem se je torej oblikoval okrog razlikovanja med zasebnim in javnim, kar je bilo za njegove zagovornike in zagovornice ključno zaradi vloge, ki jo ima pri zagotavljanju individualne svobode, saj je cilj liberalizma zagotoviti politične pogoje, ki so nujni za prakticiranje osebne svobode. To pa so pogoji, ki jasno definirajo ločitev med sferama osebnega

²⁷⁶ Kymlicka v Skhalar v Squires, Judith. *Spol v politični teoriji*. Preveda Mojca Dobnikar. Ljubljana: Krtina, 2009, str. 40.

²⁷⁷ Pateman, Carol. *The Sexual Contract*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1988, str. 1–2.

²⁷⁸ Yuval-Davis, *Spol in nacija*, 124.

in javnega.²⁷⁹ V tem kontekstu je delitev na javno in zasebno mišljena kot delitev na državo in civilno družbo. Pri tem je slednja »zasebna« v smislu, da je ne upravlja javna moč države, ki je pravzaprav izenačena s politikom. Za liberalce je bila družba prostor, v katerem velja odsotnost omejitev, ki jih postavlja država, in v kateri lahko individuumi svobodno delujejo.²⁸⁰

Yuval Davis ugotavlja, da še posebej v moderni socialni državi ni nobene družbene sfere, ki bi bila zaščitena pred vmešavanjem države. Če bi se strinjali, da *zasebnost* pomeni *avtonomnost*, bi lahko sklepali, da je torej zasebnost prisotna v vseh družbenih sferah. Pa vendar tudi na področjih, na katerih država nima neposrednega vpliva, sama določa meje lastnega vmešavanja. Konstrukcija meje med zasebnim in javnim kot takim je torej po besedah Yuval Davis »politično dejanje«. Pomen javnega in zasebnega v liberalni teoriji in praksi ni samoumeven, saj obstajajo različni načini, kako se izraza uporabljata. Pojem javnosti nekatere družbene teorije uporabljajo v smislu države, pojem zasebnosti pa kot civilno družbo. Takšno enačenje je, po mnenju Thornton, možno, v kolikor je politika zamejena z javnostjo. V primeru, da javnost zajema politične, tržne in ostale pravice združevanja civilne družbe, pa sam izraz civilna družba ni jezikovno natančnejši, saj je v tem pomenu družina kot institucija izključena iz javnega, kot že omenjeno, poudarja feministični diskurz.²⁸¹

Tudi Squires ugotavlja, da binarna delitev na zasebno in javno zapostavlja vidik, ki je prav tako označen kot del zasebne sfere – sfera osebnega življenja. Vsaka omemba dihotomije med javnim in zasebnim tako tvega pristranskost, nejasnost ali pa oboje, saj zapostavlja obstoj tretje sfere osebnega življenja poleg države in civilne družbe. Civilna družba velja za zasebno v nasprotju z državo, medtem ko velja za javno v nasprotju z osebnim.²⁸² Squires opozarja na to, da se nobeno od razlikovanj med javnim in zasebnim ne ukvarja s položajem družine, niti je ne opredelijo kot zasebno. Po besedah avtorice družina ni nujno nekaj zasebnega, ne v smislu pojma civilna družba in ne v smislu pojma osebnega. Vendar pa liberalna teorija obravnava družinsko sfero kot 'domačo', s čimer je sistematično predstavljena kot predmet zasebnosti.²⁸³ Pravzaprav družina z ločitvijo države in civilne družbe, s čimer slednja pridobi status zasebnega, kot pravi Pateman, v tej diskusiji ostane pozabljena. S tem, ko je družina ostala izključena iz civilne družbe, so se liberalni teoretiki izognili nasprotovanju njeni hierarhični obliki, kot to velja za ostale oblike civilnega sodelovanja. Pri tem se jim torej ni bilo potrebno

²⁷⁹ Squires, *Spol v politični teoriji*, 39.

²⁸⁰ Prav tam, str. 41.

²⁸¹ Thornton, »The Public/Private Dichotomy: Gendered and Discriminatory.«, 448–449.

²⁸² Squires, *Spol v politični teoriji*, str. 40.

²⁸³ Prav tam, str. 41.

zavzemati, da bi bila organizirana na osnovi enakosti in soglasja.²⁸⁴ Pateman še dodaja, da so bili razlogi, zakaj je družina ostala izven civilne družbe, strukturni, in sicer tako historični kot tudi konceptualni, medtem ko zavrača, da bi bili ti naključni.²⁸⁵ Pri tem se sklicuje na besede Iris Marion Young, ki pravi: »Povzdigovanje javne sfere moške kreposti in državljanstva kot neodvisne, splošne in hladno razumske je ustvarjalo zasebno sfero družine kot prostor, kjer morajo biti zaprti čustva, razpoloženja in telesne potrebe. Splošnost javnega je tako odvisna od izključenosti žensk.«²⁸⁶ S to trditvijo preidemo h konkretnim osnovam za liberalno distinkcijo med moškim in ženskim, pri čemer so biološke značilnosti žensk veljale za bolj zblížane z naravo, s tem mislimo predvsem na funkcijo rojevanja, kar naj bi vodilo v predpostavke, da so ženske manj racionalne od moških. Ti pa naj bi posebej premoč intelekta in racionalnosti, kar jim omogoča prevlado v javnem delovanju.²⁸⁷ Osnovna determiniranost ženske torej izhaja iz biološke predpostavke, vezane na sposobnost rojevanja, kar predstavlja glavni argument za že omenjeno ne vključevanje v javno sfero in participacijo v političnem.²⁸⁸

Pomembno pa je razumeti, da je dihotomija javnega in zasebnega, kot dveh sfer, ki izhajata zgolj iz bioloških razlik med spoloma, pravzaprav več kot samo to. Bistveno je razumevanje, da takšna delitev ustreza liberalni ideologiji.²⁸⁹ Ta je, kot že rečeno, pojmovala zasebno sfero zunaj svoje pristojnosti. Naloga liberalne države je, po mnenju Thornton, na ta način olajšana, saj na področja, ki so tretirana kot zasebna, ni dolžna posegati. Dihotomija javno/zasebno je torej upogljiv politični mehanizem, ki ga je mogoče učinkovito prilagajati glede na zaščito prevladujočih interesov in kot še doda avtorica, to poteka pod krinko navidezne naravnosti in nevtralnosti.²⁹⁰

Ženske v originalni družbeni pogodbi po Pateman tako niso našle svojega mesta, saj so zaradi pripisovanja naravnosti postavljene v izključujoč položaj naravnega in civilnega. Omenjena pojma sta si postavljena nasproti, a sta hkrati soodvisna. »Kar je naravno izključuje, kar je civilno in obratno. [...] Ženske so del sfere, ki hkrati je in ni del civilne družbe. Zasebna sfera je del civilne družbe, vendar je ločena od 'civilne' sfere. Antinomija zasebno/javno je drug izraz za naravno/civilno in ženske/moški.«²⁹¹

²⁸⁴ Squires, *Spol v politični teoriji*, 42.

²⁸⁵ Prav tam.

²⁸⁶ Prav tam.

²⁸⁷ Thornton, »The Public/Private Dichotomy: Gendered and Discriminatory.«, 450.

²⁸⁸ Čufer, Andreja. »Ženske v razmerju do prostora in družbe.« *Socialno delo*, 36/5–6 (1997), 347–361, str. 357.

²⁸⁹ Thornton, »The Public/Private Dichotomy: Gendered and Discriminatory.«, 450.

²⁹⁰ Prav tam, str. 450–451.

²⁹¹ Pateman, *The Sexual Contract*, 11.

Drupe Dahlerup pa je mnenja, da delitev na javno in zasebno ni vedno enaka distinkciji moško : žensko. Omenjena avtorica pravi, da ženska izključenost iz javnosti ni bila naključje, saj to predstavlja osnovo zgodnjih liberalnih držav. Vendar pa poudarja, da ne smemo zanemariti moške vloge znotraj zasebne sfere oziroma družine. Kljub participaciji v javni sferi so bili moški tisti, ki so vodili tudi družino. Pri tem avtorica še opozori, da torej ni nenavadno, če literatura izpostavlja družino kot osnovo patriarhata oz. da specifičnosti patriarhata izhajajo iz reprodukcijskih odnosov.²⁹²

4.2. JAVNO IN ZASEBNO V PERSPEKTIVI MEŠČANSKEGA OKOLJA

Ženska izključenost iz političnega odločanja ni bila zgolj posledica tradicionalnih kulturno inkorporiranih vzorcev, temveč je imela tudi pravno podlago. Po besedah Sergija Vilfana ženske že v srednjeveških družbah niso zavzemale enakopravnega položaja kot moški, »predvsem ne glede javnih pravic, v mnogem tudi glede zasebnih.«²⁹³ Čas srednjega veka in tudi kasnejša stoletja so ženske izključevala iz funkcije javnega odločanja. Vilfan dodaja, da se neenakopravnost žensk kaže v tem, da niso smele biti »članice prisedniških zborov, še manj seveda izvrševati funkcije organa posameznika.«²⁹⁴ Pravilo se je ohranilo tudi v času fevdalizma.²⁹⁵

V habsburški monarhiji so bile ženske po *Občem državljanskem zakoniku* iz leta 1811 postavljene v podrejen in brezpraven položaj, kar se tudi stoletje kasneje ni bistveno spremenilo.²⁹⁶ Omenjeni zakonik je veleval, da je mož glava družine ter da mu v tej vlogi pripada vodenje hišnega gospodarstva,²⁹⁷ medtem ko je bila po zakoniku ženska (žena) s poroko primorana prevzeti moževo ime, se obvezati za skupno bivanje ter moža pri gospodarskih in pridobitvenih dejavnostih podpirati, se držati njegovih naredb in skrbeti, da se jih tudi drugi držijo.²⁹⁸ Moški je žensko zastopal v javnih zadevah in okoliščinah, pri čemer ženska v

²⁹² Dahlerup, Drupe. »Confusing concepts – Confusing Reality: A theoretical discussion of the patriarchal state.« V: *The New Women's movement: Feminism and political power in Europe and USA*. London, Beverly Hills: Sage, 1986, citirano v Čufer, Andreja. »Ženske v razmerju do prostora in družbe.« *Socialno delo*, 36/5–6 (1997), 347–361, str. 353–54.

²⁹³ Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996, str. 247.

²⁹⁴ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*, 247.

²⁹⁵ Prav tam, str. 247.

²⁹⁶ Šatej, Barbara. »Slovenska ženska 1900–1918.« *Kronika (Ljubljana)*, 47/1–2 (1999), 89–114, str. 90.

²⁹⁷ Obči državljanski zakonik, čl. 91, str. 25 v Šatej, »Slovenska ženska 1900–1918.«, 90.

²⁹⁸ Prav tam.

nobenem javnem aktu ni smela nastopati kot priča, medtem ko je bila v vlogi obsojenke enakovredna moškemu.²⁹⁹

Z nastopom meščanske dobe se je posledično pričela oblikovati sfera zasebnosti, saj so zaradi novo nastajajoče gospodarske in družbene strukture ideje o meščanskem družinskem življenju, ki se je pričelo umikati v zasebnost, postale uresničljive. Dodobra sem že razdelala sloj meščanstva in s tem prikazala, kdo vse so bili njegovi pripadniki. Med njimi sem omenjala učitelje, uradnike, trgovce itd. Sieder navaja, da so vsi ti svobodni, izobraženski poklici imeli skupno točko, in sicer ločitev bivanja, življenja od mesta svojega zaslužka, obenem pa je bilo za pripadnike meščanstva značilno, da so ženo in otroke umikali stran od dela, s katerim so služili denar.³⁰⁰ Prav to je omogočilo nastanek zasebne sfere, ki jo obravnavam.

Z ločitvijo poklicnega in družinskega življenja oz. javnosti in zasebnosti se je oblikoval notranji prostor družine, ki naj bi bil izpopolnjen s sentimentalizacijo odnosov. Temu je sledila nova opredelitev spolno značilnih vlog moškega in ženske.³⁰¹ Moškemu je pripadala naloga služenja denarja, s čimer je preživel svojo družino. Hkrati pa je bil moški tudi predstavnik svoje družine v javnem prostoru. Maca Jogan za pripisano moško dolžnost uporabi izraz »klasična seksistična androcentrična opredelitev moške vloge,« pri tem pa poudarja, da je slednja moškemu omogočila določeno gospodovanje nad ženo in otroki.³⁰² Na eni strani je torej moški deloval zunaj polja družine, medtem ko je ženski pripadala zasebna sfera.³⁰³ Preneseno v kontekst meščanskega okolja ženska torej predstavlja pasivno figuro znotraj družine, ki ji je naložena skrb za družino in moža. Studen pravi, da je meščanska ženska prevzela »trojno vlogo,« in sicer vlogo matere, soproge in gospodinje.³⁰⁴ Sabina Žnidaršič Žagar izpostavlja dve glavni vlogi, ki zaznamujeta ženske na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja pa vse do druge svetovne vojne, in sicer mati ter gospodinja. Za obe omenjeni vlogi avtorica pravi, da sta bili najbolj tipični in hkrati najbolj stereotipni, hkrati pa vlogi združujeta večinoma vse ženske ne glede na časovno

²⁹⁹ Šatej, »Slovenska ženska 1900–1918.«, 92.

Barbara Šatej na tem delu navaja poročanje *Slovenskega naroda* v kontekstu obravnavanja žensk v kriminalnih dejanjih, pri čemer pozornost vzbuja – in k čemur se bom v pričujočem delu še vračala – naslonitev na naravne značilnosti ženskega spola, ki naj bi veljale za telesno šibkejše, zato pa naj ne bi bile sposobne hudodelstev, ki zahtevajo veliko telesno moč (npr. *Slovenski narod*, 21. avgust 1903 v Šatej, »Slovenska ženska 1900–1918.«, 92.)

³⁰⁰ Sieder, *Socialna zgodovina družine*, 119.

³⁰¹ Prav tam, str. 123.

³⁰² Jogan, Maca. »Enakost med spoloma in moškosrediščna tradicija v slovenski družbi.« *Socialno delo*, 3/5 (2006), 197–205, str. 197.

³⁰³ Sieder, *Socialna zgodovina družine*, 126.

³⁰⁴ Studen, »Meščanska stanovanjska kultura.«, 15.

obdobje in stan.³⁰⁵ Gisela Bock pravi, da se je prav v 19. stoletju gospodinjenje pojavilo kot »osrednja značilnost življenja velike večine žensk vseh razredov.«³⁰⁶

Žnidaršič Žagar pa med drugim še ugotavlja, da se v slovenskem prostoru v 19. stoletju in v izoblikovani podobi še kasneje, v 20. stoletju, pojavljajo besedila najrazličnejših zvrsti, v katerih je pogled na žensko kot mati oblikovan kot kult materinstva – »ki z realnostjo živih žensk ni imel veliko skupnega.« Materinstvo kot edina in glavna naloga ženske se po mnenju omenjene avtorice »kaže kot nadčasovno, ahistorično«, vendar so nekatere študije, ki jih navaja v svojem delu, dokazale, da ima sodobni kult materinstva jasno zgodovinsko podlago ter da je znotraj družbe pridobil »celo značilnosti in moč stereotipa«.³⁰⁷ Ženska vloga v domači sferi je bila nepogrešljiva z dveh vidikov, kot jih navaja Žnidaršič Žagar, in sicer na eni strani zaradi gospodarske krize (nanašajoč se na obdobje med obema svetovnjima vojnama) in nezaposlenosti, saj naj bi ženske moškim predstavljale nelojalno konkurenco in jim zasedle delovna mesta. Medtem ko je na drugi strani žensko domače delo razumljeno kot nujno zaradi nerazvitosti in nedostopnosti servisnih služb (vrtci ipd.), zato je bilo torej smotrno, da žena opravlja delo gospodinje in matere.³⁰⁸ Sklepam lahko, da se slednje nanaša na ženske vseh slojev in ne izključno na meščanskega, saj so prenekatere premožnejše meščanke znotraj svojega doma »razpolagale tudi s celim štabom hišnih poslov«,³⁰⁹ ki so ženske domačega dela nedvomno razbremenili. A meščankam je bila vsekakor prepuščena naloga organizacije gospodinjstva ter nadzor nad hišnimi posli.³¹⁰

Glede na spolno značilne vloge ženske in moškega v meščanskem okolju je vredno poudariti še slednje: za novo nastajajočo slovensko meščansko elito je namreč veljalo, da sta bila pravzaprav vloga ženske kot soproge, žene, matere in njen vpliv na ostale družinske člane večja, kot so jim to priznavali. V javnem diskurzu to dokazujejo pojavljajoča se namigovanja, da je ženska temelj družine, medtem ko je za moške pripadnike meščanske elite veljalo nenapisano pravilo, da jim višji družbeni položaj zgolj nalaga skrb za družino v finančnem smislu. Ženski

³⁰⁵ Žnidaršič Žagar, Sabina. *Podoba in pojavnost žensk v območju javnega, na Kranjskem, od sredine 19. stoletja do 2. svetovne vojne*. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta UL, 2002, str. 2–3.

³⁰⁶ Bock, Gisela. »Zgodovina spola, zgodovina žensk.« *Filozofski vestnik* 10/2 (1989), 177–187, str. 185.

³⁰⁷ Žnidaršič Žagar, »*Podoba in pojavnost žensk v območju javnega, na Kranjskem, od sredine 19. stoletja do 2. svetovne vojne*«, 26.

³⁰⁸ Žnidaršič Žagar, »*Podoba in pojavnost žensk v območju javnega, na Kranjskem, od sredine 19. stoletja do 2. svetovne vojne*«, 28.

³⁰⁹ Studen, Andrej. »Dobra meščanska gospodinja. Ideološki pogledi na žensko delo v dobi meščanstva« V: *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi*, Ur. Mojca Šorn, Nina Vodopivec, Žarko Lazarevič, 89–102. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 93.

³¹⁰ Prav tam, str. 91.

pa je pripadala odgovornost za družinski ugled, skrb za otroke in družinsko gospodarstvo³¹¹ – torej osnovne elemente meščanskega habitusa. Verjetja o ženski primarni vlogi so, kot pravi Pieter M. Judson, brez kakršnih koli pomislekov vplivala tudi na delitev vlog v meščanskih družinah, delu in v javni sferi.³¹²

4.3. VSTOP V JAVNOST V SLUŽBI NARODA

Vstop žensk v javno sfero je bil v slovenskem prostoru tesno povezan s poudarjanjem nacionalnih zahtev. Proces ni bil naključen, saj so se v nacionalnem diskurzu nemalokrat pojavljale zahteve, usmerjene v ženske, ki jim je bila pripisana vloga skrbi za prihodnost naroda.³¹³ Še posebej glasne so bile zahteve v času prve svetovne vojne, ko je bil izražen pritisk na ženske, naj z visoko rodnostjo skrbijo za prihodnost naroda (militarizacija materinstva ipd.).³¹⁴ Vstop žensk v javnost sem v kontekstu slovenskega prostora obravnavala kot enega izmed korakov na poti v enakopravnost in borbo za politične pravice.

Kljub temu pa gre pri socioloških teorijah nacij in nacionalizmov zaznati odsotnost obravnavanja odnosa spolov. Pri tem gre za svojevrsten paradoks, saj je nerazumljivo, da ženskam, ki ne le v biološkem smislu, pač pa tudi kulturnem in simbolnem vplivajo na produciranje in reproduciranje naroda, ne bi pripisali nikakršnih zaslug. Enega izmed razlogov sem v nadaljevanju podkrepila z ugotovitvami Carole Pateman, ki je preučila klasične teorije »družbene pogodbe«, prek katere sta se formirali javna in zasebna sfera. Pri tem so ženske iz javne sfere ostale izključene, pripadla jim je zasebna sfera skupaj s skrbjo za družino. Yuval Davis ugotavlja, da zaradi dejstva, da se o nacionalizmu in nacijah navadno razpravlja kot o fenomenih javne politične sfere, prihaja do izključenosti žensk kot pripadnic za politiko nerelevantne zasebne sfere.³¹⁵

Obdobje 19. stoletja kot čas izrazitih nacionalnih gibanj ženskam v slovenskem okolju še ni prineslo vloge v javnem odločanju. Z nacionalističnimi težnjami po ohranjanju jedra narodne

³¹¹ Vodopivec, »Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900).«, 33.

³¹² Judson, Pieter M. »The Gendered Politics of German Nationalism in Austria, 1880–1900« V: *Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, ur. David. F. Good, Margarete Grandner, Mary Jo Maynes, 1–17. Berghahn Books, 1996, str. 7.

³¹³ Predvsem v smislu rojevanja otrok.

³¹⁴ Več o tem v Cergol Paradiž, Ana. »"Militarizacija materinstva" – ženski "naravni poklic" in velika vojna.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 55/2 (2015), 71–89.

³¹⁵ Yuval-Davis, Nira. *Spol in nacija*. Prevedla Polona Petek. Ljubljana: Sophia, 2009, str. 6–7.

identitete – otrok – pa je materinstvo kasneje postala politizirana naloga žensk. S tem so dobile priložnost za (so)delovanje v javni sferi, a hkrati izgubile možnost prisostvovanja pri političnih odločitvah, ki jih kot žensk niso zadevale.³¹⁶ Ženskam je bilo javno delovanje dovoljeno zgolj, če je predstavljalo korist narodu. Dobrodošlo je bilo javno izkazovanje pripadnosti narodu, domovinskih idealov in zahtev ter skrbi in izobraževanja prihodnjih generacij.³¹⁷ Vzgoja narodno zavednih prihodnjih rodov pa je odpirala novo poglavje ženskih prizadevanj po doseganju izobrazbe in odpravljanju ovir, s katerimi so se soočale.³¹⁸

Kot ugotavlja Mihurko Poniž, želje po kakršnem koli političnem udejstvovanju Slovenke takrat niso izrazile, temveč so »nereflektirano prevzele« podporno vlogo voditeljem narodnega boja.³¹⁹ Radikalne ideje omenjene francoske revolucionarke so za slovenske ženske, ki so se v meščanskem okolju navduševale za narodne stvari, sodile onkraj njihovih konkretnih potreb.³²⁰ Narodno angažirane ženske meščanskega okolja se v tem času niso aktivno zavzemale za pridobitev pravic in odpravo prepovedi vstopanja v politična društva, kar lahko pripišemo temu, da je bila ženska neločljivo povezana z družino in s prilagajanjem obstoječemu družbenemu redu.³²¹ Simone de Beauvoir v svojem delu *Drugi spol* ugotavlja, da je žensko emancipacijo zavirala premočna spojenost ženske z družino. Meščanske ženske so bile zaradi tega po njenem mnenju nesposobne organizirati se v lastno kasto, ki bi si uspela izboriti svoje zahteve. Med njimi »ni obstajala kakšna konkretna solidarnost«. Še več, de Beauvoir dodaja, da so meščanske ženske na ta način »živele parazitsko«.³²²

Ženska si sredi 19. stoletja svojega življenja in delovanja ni mogla zamišljati zunaj doma in družine. Nepredstavljava ji je bila ideja samostojnega udejstvovanja in nastopanja v javnosti. Proti koncu 19. stoletja so si ženske z vključevanjem v društveno in kulturno življenje postopoma utirale svojo pot izven svoje do takrat primarne naloge – matere in gospodinje.³²³ Ženske so kot zavedne pripadnice naroda dobile priložnost za delovanje zunaj lastnega doma

³¹⁶ Judson, »The Gendered Politics of German Nationalism in Austria, 1880–1900.«, 5–6.

³¹⁷ Verginella, *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*, 116.

³¹⁸ Prav tam, str. 117.

³¹⁹ Mihurko Poniž, *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*, 37.

³²⁰ Verginella, Marta. »Vstop žensk v slovensko politično areno.« V: *Ženske na robovih politike*, ur. Milica Antić Gaber, 3–20. Ljubljana: Založba Sophia, 2011, str. 8.

³²¹ Verginella, Marta. »Mesto žensk pod steklenim stropom.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, III.

³²² De Beauvoir, Simone. *Drugi spol I. del*. Prevedla Suzana Koncut. 2. izdaja. Ljubljana: Založba Krtina, 2013, str. 165.

³²³ Vodopivec, »Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900).«, 33.

in družine, obenem pa so predstavljale ključno figuro za prenašanje narodnozavednih idej in jezika na mlajše generacije.³²⁴

Sočasno z dejstvom, da so ženske z vzgojo otrok v narodnem duhu opravile ključno vlogo pri reproduciranju nacionalne zavesti, je potrebno poudariti, da so se posledično s tem nevede utrdile pripisane spolne vloge in hierarhični vzorci.³²⁵ Vstop žensk v javni prostor v korist nacionalnim težnjam sam po sebi torej ni spremenil ženskega družbenega položaja, niti še ni pomenil ženske samostojnosti, še manj enakopravnosti. Bil pa je, po besedah Vodopivca, »korak na njihovi poti iz ozkega družinskega kroga, zasebnosti in anonimnosti v javnost«.³²⁶

V duhu narodnoaktivnih dejavnosti slovenske družbe so torej tudi ženske dobile svoj prostor. Soproge in hčere slovenskih rodoljubov vstopale v polje javnega prek različnih dejavnosti, ki so bile povezane s širjenjem narodnozavednih idej, kar so spodbujali tudi voditelji narodnega prepورا.³²⁷ V okviru narodnobuditeljskih dejavnosti se je ženski angažma usmeril predvsem v prosvetno in dobrodelno udejstvovanje.³²⁸ Pojavljale so se pri najrazličnejših narodnih aktivnosti, kot so narodne veselice, družabne prireditve v čitalnicah in na taborih, večinoma v vlogi deklamatorok, pevk in igralk.³²⁹ Narodno zavedne ženske so v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja predstavljale pomembno institucijo narodnega gibanja.³³⁰

Vendar pa je leto 1848 pomenilo vstop literarnih ustvarjalk v prostor slovenske literature. Ženske so z literarnimi prispevki opravljale poslanstvo s širjenjem slovenskega jezika, s čimer so poudarjale njegov pomen za narodno identiteto. Pri tem so bile videne v svoji primarni vlogi matere in hkrati pisateljice oziroma pesnice, ki ljubezen do lastnega naroda predajajo ostalim.³³¹ Kot ugotavlja Žnidaršič Žagar, lahko prve zapise ženskih avtoric najdemo že pred omenjeno letnico, vendar pa kot prve slovenske literarne ustvarjalke navaja Fany Hausmann, Josipino Urbančič – Turnograjsko, ki zaznamujeta okviren čas revolucionarnega vrenja, ter kasnejše Lujzo Pesjak, Pavlino Pajk, Ernestino Jelovšek in Marico Nadlišek Bartol, dejavne v nekaj

³²⁴ Verginella, »Vstop žensk v slovensko politično areno.«, 8.

³²⁵ Mihurko Poniž, *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*, 37.

³²⁶ Vodopivec, »Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900).«, 35.

³²⁷ Mihurko Poniž, *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*, 164.

³²⁸ Verginella, »Vstop žensk v slovensko politično areno.«, 8.

³²⁹ Mihurko Poniž, *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*, 17 in 164.

³³⁰ Vodopivec, »Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900).«, 35.

³³¹ Mihurko Poniž, *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*, 164.

desetletjih po revoluciji.³³² Podobno ugotavlja tudi Mihurko Poniž, ko pravi, da so prve slovenske literarne ustvarjalke, kot sta Josipina Urbančič Turnograjska ter Lujiza Pesjak, utemeljevale svoje delo v obliki služenja narodu, medtem ko se kasnejše ustvarjalke (Marica Nadlišek Bartol in Zofka Kveder) bolj posvečajo ženskim vprašanjem in tematikam, saj svoje vloge niso več videle omejene zgolj žrtvovanje za lasten narod.³³³

Ženske so v javnost vstopale tudi z dobrodelnostjo, predvsem v vojnem obdobju in ob naravnih nesrečah. Tudi v času revolucije so dobile nemalo priložnosti za takšne vrste udejstvovanje, saj so namreč nemalokrat sodelovale pri izdelavi oziroma darovanju zastav številnim društvom.³³⁴ Ženska dobrodelna dejavnost je pravzaprav bila edina družbeno sprejemljiva dejavnost v javnosti, saj je bila razumljena kot podaljšek ženske primarne vloge – materinstva. Dobrodelna dejavnost je ženskam omogočila tudi združevanje v različnih združbah, odborih in društvih, v katerih so sčasoma tudi prevzemali vodilna mesta oz. pričele z ustanavljanjem lastnih društev.³³⁵

5. PRVE ŽENSKÉ V SLOVENSKEM JAVNEM PROSTORU

Izhodiščno vprašanje, ki se ga lotevam v tej nalogi, je, kdo so bile pravzaprav ženske, ki so si pridobile vidnejšo javno vlogo v slovenskem javnem prostoru. Zanimalo me je predvsem njihovo socialno poreklo, saj predpostavljam, da je bil povprečni ženski iz delavskega ali kmečkega okolja vstop v javnost otežen. Na podlagi popisov sem skušala pridobiti podatke o poklicu, ki so ga izbrane ženske opravljale, hkrati pa me je zanimalo tudi, iz kakšnega okolja so prihajali njihovi partnerji, če so jih imele. Poleg tega sem v empiričnem delu preverjala tudi socialno mobilnost izbranih žensk oz. socialni razred očeta in moža, saj me je zanimalo, v kolikšni meri je ženskam poroka prinesla višji socialni status.

Podatke, ki sem jih pridobila z analizo zgodovinskih virov (časopisi, popisi), sem smiselno razvrstila in prikazala v naslednjih poglavjih. Najprej sem predstavila podatke o izbranih

³³² Žnidaršič Žagar, Sabina. *Vstop Slovencev v literarni prostor: okoliščine, v katerih so prve slovenske pisateljice, od Fanny Hausmann do Zofke Kveder, (lahko) vstopile v slovenski literarni prostor*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009.

³³³ Mihurko Poniž, Katja. »Nation and Gender in the Writings of Slovene Women Writers 1848–1918.« *Apasia* 2/1 (2008), 28–43, str. 39.

³³⁴ Granda, »Ženske in revolucija 1848 na Slovenskem.«, 7.

³³⁵ Devetak, Robert. *Vstop žensk v javni prostor in vloga društev na Goriškem in Gradiškem 1867–1918*. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta UL, 2019, str. 70–71.

posameznicah, nato nadaljevala z njihovimi možmi ter nadalje obravnavala še njihove izvirne družine. Kot glavni parameter za določanje socialnega položaja obravnavanih oseb sem izbrala poklic. Na podlagi mednarodne poklicne lestvice HISCLASS sem osebe razvrstila na družbeno lestvico, saj sem želela izvedeti, ali so bile ženske, ki so vstopale v javno življenje, pripadnice višjih socialnih slojev. Ker predpostavljam, da imajo posamezniki višjih družbenih razredov boljši socialni kapital, pa sem preverjala tudi, kako so socialni kapital unovčile in kje vse so se izbrane ženske pojavljale.

V nadaljevanju empiričnega dela sem prikazala še društveno delovanje izbranih žensk na podlagi članskih seznamov posameznih društev, v katerih so se izbrane ženske najpogosteje pojavljale. Zanimalo me je, na kakšne načine so se ženske udeleževale v javnosti in ali jim je bilo pripuščenje v sfero javnosti zaradi njihovega socialnega položaja olajšano ali oteženo.

Pridobljeni podatki so v smiselnem zaporedju predstavljeni v naslednjih poglavjih. Podatke sem prikazala tudi grafično s pomočjo grafikonov in tabel. Rezultate raziskave sem sprti tudi komentirala in se navezovala na preučeno literaturo.

Pred predstavitvijo raziskovalnega dela pa podrobneje predstavim metodologijo naloge in uporabljene raziskovalne postopke.

5.1. IZBOR VIROV

5.1.1. ČASOPISI

Raziskavo sem začela z izborom primernih primarnih virov, iz katerih sem pridobivala podatke. Imena v javnosti vidnih žensk sem iskala v dveh časnikih, in sicer *Kmetijske in rokodelske novice* ter *Slovenski narod*. Pregled časnikov znotraj obdobja raziskovanja (1848–1914) sem omejila na posamezna desetletja. Tako sem časnike pregledala za naslednja leta: 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900 in 1910, kar skupno predstavlja sedem letnikov. Od tega sem za prvi dve leti pregledala *Kmetijske in rokodelske novice*, za vsa kasnejša leta pa pet letnikov *Slovenskega naroda*.

Kmetijske in rokodelske novice so izhajale med letoma 1843 in 1902. V časniku so sprva objavljali predvsem napotke kmetom in obrtnikom, kasneje so objavljali tudi prispevke s področja leposlovja, konservativne politike, kulture in dopisov iz raznih krajev. Njihov urednik

je bil dolgo časa Janez Bleiweis.³³⁶ Dva pregledana letnika (1850 in 1860) sta izhajala enkrat tedensko, kar skupaj predstavlja nekaj več kot 100 pregledanih števil.

Liberalni časopis *Slovenski narod* je izhajal med letoma 1868 in 1945, od tega je prva štiri leta izhajal trikrat tedensko (približno 150 števil letno), v kasnejših letih izhajanja pa šestkrat tedensko (približno 300 števil letno).³³⁷ S pregledom letnikov 1870, 1880, 1890, 1900 in 1910 sem tako skupno pregledala nekaj več kot 1500 števil.

5.1.2. POPISI, DOMOVNICE IN ZGLASNICE

Raziskovanje sem nadaljevala s pregledovanjem popisov prebivalstva, domovnic in zglasnic. Popise prebivalstva sem pregledovala na slovenskem spletnem portalu *Sistory.si*, na katerem se nahajajo digitalizirani popisi. Iskanje oseb je po popisnih polah na omenjenem spletnem portalu omogočeno prek brskalnika po popisih.³³⁸ Med najdenimi zadetki za iskano osebo se glede na podatke s popisnega lista prikažeta njeno ime in priimek, letnica rojstva, naslov, popis ter skeniran popisni list. Za eno osebo je praviloma na voljo več popisnih listov, saj so bile osebe popisane prek več popisov.³³⁹ S posameznega popisnega lista je mogoče razbrati vse osebe, ki so v času popisa živele na določenem naslovu. Praviloma je šlo za družino, v nekaterih primerih tudi služinčad ali podnajemnike. V popisih so za posamezne osebe na voljo podatki o njihovem rojstnem datumu, rojstnem kraju, starosti ob morebitni priselitvi v Ljubljano, (sorodstvenih) razmerjih med osebami, živečimi na istem naslovu, veri, stanu ter poklicu oz. načinu preživljanja.

Poleg popisnih pol sem na spletni strani *Familysearch.org* pregledovala tudi zglasnice in domovnice. Na omenjeni spletni strani sem pregledovala domovnice iz obdobja 1874–1924³⁴⁰, ter zglasnice 1897–1901³⁴¹. Spletni portal *Familysearch.org* hrani digitalizirane oblike popisov, rodbinskih pol in zglasnic. Posamezni dokumenti določenega popisa, zglasnice itd. so urejeni

³³⁶ Kmetijske in rokodelske novice. <https://www.dlib.si/details/URN%3aNBN%3aSI%3aspr-PHSRICDU> (Dostop: januar 2020)

³³⁷ Z izjemo leta 1910, ko sta v drugem polletju izhajali dve izdaji na dan, jutranja in večerna.

³³⁸ *Sistory.si* med drugim hrani digitalizirane popise Zgodovinskega arhiva Ljubljana: SI_ZAL_LJU/0504 Mesto Ljubljana, statistični popisi (1830–1942) <https://www.sistory.si/>

³³⁹ Podatke o iskanih osebah sem črpala iz naslednjih popisov mesta Ljubljane, dostopnih na *Sistory.si*: Popis Ljubljana 1890, Popis Ljubljana 1900, Popis Ljubljana 1910, Popis Ljubljana 1921 1. del in 2. del, Popis Ljubljana 1931 (A–K) in (K–Ž).

³⁴⁰ Domovnice, 1874–1924.

<https://www.familysearch.org/search/catalog/1202669?availability=Family%20History%20Library> (Dostop: marec 2020).

³⁴¹ Zglasnice, 1897–1901.

<https://www.familysearch.org/search/catalog/1202669?availability=Family%20History%20Library>. (Dostop: marec 2020).

po abecednem vrstnem redu glede na priimek, po katerem je omogočeno listanje. Z domovnice je za posamezno družino najprej mogoče razbrati ime in priimek očeta (moža) družine, njegov poklic, letnico rojstva in državljanstvo. Poleg tega so navedeni tudi ostali družinski člani (žena oz. mati ter otroci) ter sorodstveni odnosi med člani družine. Tudi za ostale člane je s popisa moč razbrati datum in kraj rojstva in v nekaterih primerih tudi poklice. Na redkih domovnicah so zapisani tudi datumi porok za posamezne zakonce, ponekod pa tudi datum in kraj smrti, ter sedanji in pretekli hišni naslovi ter listine, ki naslov dokazujejo. Na zglasnicah je za razliko od domovnic naveden hišni naslov. Pri družinskih članih (žena in otroci) ni mogoče razbrati poklicev, če so z možem oz. očetom živeli na istem naslovu. Pri njih so navedena zgolj imena ter letnice rojstva. Če je ženska stanovala sama, je bil poklic zapisan.

5.1.3. ČLANSKI SEZNAMI

V magistrski nalogi sem kot vir uporabila tudi članske sezname več ljubljanskih društvenih organizacij (Letopise narodne čitalnice v Ljubljani, Koledarje Ciril-Methodove družbe, Letopise Glasbene matice).

Pregled letnih poročil ljubljanske čitalnice sem omejila in uskladila glede na pregledane časopisne letnike ter pri tem upoštevala obdobje delovanja čitalnice (ustanovljena je bila 1861). Pregledani so bili letniki 1871, 1881, 1891, 1901 in 1911. Letna poročila so izhajala za prejšnje leto, kar pomeni, da sem z omenjenimi letniki pregledovala članstvo v čitalnici za minulo leto (1870, 1880, 1900), medtem ko za leto 1910 letopis ni bil dostopen, zato sem pregledala Letopis za leto 1911.³⁴² V omenjenih dokumentih so na voljo sezname članskega odbora, članov oz. društvenikov ter ostala letna poročila o delovanju čitalnice. Dostopni so na spletnem portalu *dlib.si*.

Poleg tega sem pregledala tudi sezname članstev Ciril-Methodove družbe (v nadaljevanju CMD). Zopet sem članske sezname pregledovala po posameznih desetletjih, upoštevajoč obdobje obstoja omenjene družbe, ter dostopnost koledarjev za izbrana leta. Pregledala sem koledarje 1890, 1892 (leto ustanovitve prvih ženskih podružnic), 1902 (saj za leto 1900 ni dostopen) ter 1910.

³⁴² Izšel je sicer v letu 1912, vendar je na spletni strani dostopen pod imenom Letopis Narodne čitalnice v Ljubljani za leto 1911 (<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-RTVX1HQH/?euapi=1&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25&query=%27rele%253dLetopis%2bnarodne%2b%25c4%258ditalnice%2bv%2bLjubljani%27&page=2>)

Na podlagi omenjenih seznamov članov sem pridobila vpogled v vpetost ljubljanskega prebivalstva v društva. Na podlagi članstva bodisi v čitalnici bodisi v CMD sem lahko sklepala o medsebojnih poznanstvih obravnavanih žensk ter njihovih družinskih članov, upoštevajoč posamezna desetletja. Članski sezname predstavljajo zanesljiv vir za analiziranje socialnih mrež.

Pregledala sem vseh tudi 14 članskih seznamov Glasbene matice – od njenega nastanka (1874) do časovne zamejitve (1910), ki jo uporabljamo v tej nalogi.

5.1.4. POTEK RAZISKOVANJA

Z natančnim pregledom omenjenih številčk *Slovenskega naroda* sem pridobila 461 omemb žensk. Vse zadetke oseb sem skupaj s pripadajočimi časopisnimi viri ter načinom pojavljanja v javnosti izpisovala v tabelo, ustvarjeno v programu Microsoft Office Excel. Tabelo sem zasnovala tako, da je vsebovala seznam vseh vpisov žensk, med pregledovanjem virov pa sem jo dopolnjevala z novimi podatki. Navedeno število prvih izpisov za raziskavo ni relevantno, saj se je z nadaljnjim raziskovanjem izkazalo, da jih je večina neuporabnih. Osebe so se v člankih pogosto pojavljale samo s priimkom, samo z začetnico imena in priimkom ali pa s celotnim imenom in priimkom. Med nadaljnjim raziskovanjem sem izločila ženske, katerih ime ni bilo znano, saj bi bilo v nasprotnem primeru iskanje manj uspešno. Pripisovanje identitete zgolj na podlagi priimka ni zanesljivo. Mogoče je le v primeru, da je poleg ženske v istem članku omenjen še kateri koli družinski član, čigar ime in njuno povezavo poznamo. Ohranila pa sem vpise, pri katerih je bila zapisana začetnica imena. Raziskovanje sem tako skrčila na 304 vpise.

Nadaljevala sem s pregledom domovnic 1874–1924 s spletne strani *Familysearch.org*, kjer sem omenjene ženske poimensko iskala v časopisih. Če sta se ime in priimek ženske ujemala z navedenim v časopisu, sem jo izpisala v tabelo Excel in hkrati v ločen stolpec izpisovala njihove može (če so bile poročene) oz. v drugi stolpec njihove očete (če so se na popisni poli nahajale pod imenom svojega očeta). Lastne stolpce so dobili tudi možje, očetje in drugi družinski člani. Pri posameznih ženskah sem navedla podatke, ki so bili na popisnem listu na voljo (letnica rojstva, ime in priimek moža oz. očeta ter njegov poklic), ter ustrezno zabeležila, iz katerega popisa so podatki pridobljeni. V domovnicah 1874–1924 sem po priimkih iskala vseh 304 prej zbranih vpisov v časopisih. Našla sem 74 žensk, za katere sem predvidevala, da bi se lahko ujemale z omembami v časopisih. Vendar je potrebno opozoriti, da pri tem ni šlo za popolnoma uporabne zadetke, saj jih je velika večina na tej točki ostala nepotrjenih. Če je bila ženska v

časopisu omenjena z imenom in priimkom, hkrati pa se je le enkrat pojavila v popisu, sem njeno identiteto delno potrdila. Preostali primeri so zaenkrat ostali nerešeni bodisi zaradi zgolj znanega priimka bodisi zaradi več možnih zadetkov z istim imenom in priimkom.

Nadaljevala sem s pregledom zglasnic (1897–1901). Ponovno sem po posameznih zglasnicah iskala vse 304 ženske, ki sem jih našla v časopisih. Zglasnicam sem zopet namenila poseben stolpec, v katerega sem dodajala hiperpovezave do posameznega skeniranega dokumenta za določeno osebo. Ponovno sem pregledovala tudi imena in priimke mož oz. očetov ter njihove poklice, s čimer sem dopolnjevala že prej ustvarjene stolpce. Število najdenih je bilo podobno številu žensk, najdenih v domovnicah 1874–1924, vendar naj na tem mestu omenim, da se najdene osebe ne prekrivajo v celoti. Za ponovni pregled vseh vpisov (304) sem se odločila, saj bi bila izločitev vseh tistih oseb, ki jim s podatki iz domovnic 1874–1924 nisem mogla potrditi identitete, nesmiselna. V več primerih se je namreč izkazalo, da se lahko podatki s postopnim raziskovanjem dopolnjujejo.

S pomočjo iskalnika po popisih prebivalstva sem ponovno poiskala vseh 304 delno uporabnih vpisov žensk. Tabela Excel sem dopolnjevala z novimi stolpci, v katere sem vpisovala še neznane podatke o iskanih ženskah (predvsem podatek o poklicu in rojstnem kraju), njihovih možeh, očetih ter ostalih relevantnih družinskih članih ter njihovih poklicih. Iz popisov s portala *Sistory.si* sem zbrala 129 delnih zadetkov žensk, za katere sem predpostavljala, da bi se lahko ujemali s prej znanimi podatki.

Vse informacije o osebah, ki so dopolnjevale nastajajočo tabelo, predstavljajo skupek raziskovanja v časopisih, zglasnicah ter v vseh že omenjenih pregledanih popisih. Končno število preučevanih žensk znaša 54. Toliko je torej oseb, pri katerih sem zbrala dovolj neizključujočih si podatkov, s katerimi sem lahko nedvomno potrdila njihovo identiteto. Pridobljeni in zbrani podatki o ženskah, ki so se pojavljale v javnosti, so vplivali na nadaljnji potek raziskovanja. Glede na možnosti interpretacije sem oblikovala poglavja magistrskega dela.

Med raziskovanjem pripadnosti posameznim družbenim razredom na podlagi poklica preučevanih oseb se je pojavila potreba po prilagoditvi in dopolnitvi do sedaj uporabljenih metodoloških prijemov. Poklic kot najboljši pokazatelj socialnega statusa določene osebe zajema tako podatek o socialnem statusu kot o posameznikovem zaslužku.³⁴³ Za natančnejšo

³⁴³ Leeuwen, Marco H.D. van, Ineke Maas. *Hisclass. A Historical International Social Class Scheme*. Leuven (Belgija): Leuven University Press, 2011, str. 12.

opredelitev in razvrstitev poklicev po posameznih družbenih razredih je bila uporabljena mednarodna klasifikacijska razredna shema HISCLASS.³⁴⁴ Avtorja omenjene sheme, Marco H.D. van Leeuwen in Ineke Maas, sta shemo zasnovala tako, da jo je mogoče uporabljati za različna zgodovinska obdobja ter različne evropske države. Shema, ki zajema 12 družbenih razredov, je povezana s poklicno lestvico HISCO, znotraj katere so kodirani različni poklici, ki jih je mogoče uvrstiti v razredno shemo HISCLASS. Vsaka koda HISCO vsebuje podatek o lastništvu, zahtevnosti poklica, potrebni stopnji usposobljenosti za opravljanje poklica, stopnji morebitnih potrebnih stikov s strankami itd. Na podlagi kod HISCO so poklici razvrščeni v razrede (HISCLASS) – od vodilnih profesionalnih položajev (1) do nekvalificirane delovne sile in kmetovalcev (11 in 12).

S pomočjo zbranih podatkov sem skušala povzeti, kakšne so bile družbene predispozicije izbrane ženske za vstopanje v javnost ter kateri so tisti dejavniki, ki so vplivali na socialni status izbranih posameznic. Vsa zbrana dognanja, podkrepljena s pregledano literaturo, so strnjena v smiselno celoto, v kateri sem se navezala na oba koncepta (socialni kapital in meščanski habitus), pri čemer sem skušala odgovoriti na zastavljena raziskovalna vprašanja.

5.2. IZBOR POSAMEZNIC

Z metodološko analizo, ki sem jo podrobneje opisala v prejšnjem poglavju, sem pridobila podatke o ženskah, ki so bile po podatkih periodike proučevanega zgodovinskega obdobja vpete v javno življenje. V nadaljevanju sem podrobneje razdelala ter raziskala, kako so se ženske vključevale v javno življenje. Prav tako me je zanimal njihov socialni kapital ter s tem možnosti delovanja v javnosti. Morda je naslov tega poglavja na prvi pogled zavajajoč, saj nisem pisala o vseh ženskah, ki so bile na tak ali drugačen način del slovenskega javnega prostora. Prva omejitev izhaja iz tega, da sem se pri svojem raziskovanju osredotočila zgolj na Ljubljančanke (rojene ali preseljene), zajete v popisih prebivalstva,³⁴⁵ ki so bili opravljeni v zamejenem časovnem obdobju. Prav tako v tem magistrskem delu nisem predstavila vseh žensk, ki so bile že od leta 1848 del javne sfere, saj se časopisni izpisi iz zgodnjih let obravnavanega obdobja pri pregledovanju v večini niso ujemali s popisnim gradivom, ker so slednji novejšega datuma, zato sklepam, da so nekatere med njimi v obdobju od prvih časopisnih omemb (teh je bilo

³⁴⁴ Leeuwen, Marco H.D. van, Ineke Maas. *Hisclass. A Historical Internation Social Class Scheme*. Leuven (Belgija): Leuven University Press, 2011, str. 12

³⁴⁵ Popisi prebivalstva. <https://www.sistory.si/popis> (Dostop: april 2020).

številčno zelo malo) do opravljenih statističnih popisov že umrle. Zavedam se torej, da so javno delovale tudi druge ženske, ki jih v tem delu ne omenjam.

Kot je bilo zapisano že v enem izmed prejšnjih poglavij, zaznamujemo pričetek ženskega vstopanja v javnost z letnico 1848 (predvsem v literarnem svetu). V svoje magistrsko delo pa sem kot prve ženske slovenskega javnega prostora vključila večinoma tiste, ki so se v njem pojavljale nekoliko kasneje, saj omembe žensk v pregledanem periodičnem tisku, ki sem jih uspešno primerjala s popisi, izhajajo večinoma iz letnikov 1900 in 1910. Med pregledovanjem časopisja in izpisovanjem omemb žensk opažam trend, da z leti narašča število prispevkov, omemb in zapisov, ki opisujejo žensko delovanje v javnem življenju. Daleč največ časopisnih izpisov beleži letnik 1910 (delno je razlog za to tudi, to da je v drugi polovici leta izhajal dvakrat dnevno). Za primerjavo – v letniku 1850 *Kmetijskih in rokodelskih novic* lahko najdemo zgolj 3 omembe žensk (ki v nadaljnjo obravnavo niso vključene), medtem ko v letniku 1900 *Slovenskega naroda* zasledim najmanj 257 omemb³⁴⁶, 280 pa jih lahko najdemo v letniku 1910 istega časnika.

Naj ponovno omenim, da so se ženske, vključene v nadaljnjo obravnavo, v pregledanem časopisju pojavile najmanj enkrat. Ob enkratni omembi pa je bilo potrebno zadostiti dodatnemu pogoju – članstvu v enem izmed ljubljanskih društev oziroma delovanju v ljubljanski čitalnici ali v kateri izmed ljubljanskih podružnic CMD. Nekatere izmed žensk, ki so ustrezale tem kriterijem, so se v Ljubljano preselile po letu 1910, s katerim zamejujem raziskovalni okvir tega magistrskega dela, zato v analizo niso vključene.

5.3. PREDSTAVITEV IZBRANIH ŽENSK

V nadaljevanju poimensko predstavim vseh 54 v vzorec vključenih žensk. Za vsako izmed njih navedem dostopne osnovne podatke. Na začetku sem se osredotočila zgolj na ime, (dekliški) priimek, letnico rojstva ter rojstni kraj. V nadaljevanju sem s pomočjo tabele proučevala, od kod so prihajale izbrane ženske, že med raziskovanjem se je namreč izkazalo, da vse niso bile rojene v Ljubljani. Prav tako sem navedla starost, pri kateri so se ženske priselile v Ljubljano. V naslednjih podpoglavjih sem se posvetila poklicem, ki so jih izbrane ženske opravljale in so navedeni v popisih. Na podlagi njihovega poklicnega statusa sem jih uvrstila v lestvico

³⁴⁶ Številka ni natančna, saj zaradi ponavljajočih se zelo pogostih omemb (npr. napovedniki gledaliških predstav, na katerih so nastopale večinoma iste igralke) nisem izpisovala čisto vseh.

družbenih razredov HISCLASS. S tem skušam nazorneje prikazati socialni izvor žensk, ki se pojavljajo v javnosti. Socialni izvor pa je tesno povezan tudi z družino, zato sem se v nadaljevanju posvetila prav slednji.. Znano je namreč, da so hčerke rodoljubnih pripadnikov (ljubljske) elite z delovanjem v javnem življenju pripomogle k nacionalnemu zavedanju slovenskega naroda. Nekatere ženske pa so bile del javnosti zavoljo poroke z eminentnimi predstavniki (ljubljske) »smetane«. Moj raziskovalni doprinos bo osvetlil ženske, ki so se v javnosti pojavljale zaradi vplivnih staršev, kot tudi mož, hkrati pa bo poseben poudarek namenjen tudi izobraženim in talentiranim ženskam, ki so se v družabno življenje Ljubljančanov vključile na podlagi lastne sposobnosti in angažiranosti.

Upoštevajoč kriterije sem v nadaljevanju obravnavala 54 žensk. Predstavila sem jih najprej po imenu, letnici rojstva, navedla pa sem kraj rojstva. Spodnja tabela vsebuje dostopne podatke za vsako izmed obravnavanih. Slednje so navedene po abecednem vrstnem redu. Poleg vsake je tudi letnica selitve v Ljubljano, če tam niso živele od rojstva.

Pri vsaki obravnavani ženski sem preučevala parametre, za katere smatram, da so v določeni meri vplivali na njeno pojavljanje v javnosti. V prvi vrsti poudarjam socialno determiniranost z izvorno družino (poklic očeta in matere). Če sem dostopala do podatkov o izvorni družini, sem predstavila tudi starše. Pogosto se je namreč zgodilo, da je bila ženska v času popisov že poročena, zato popis izvorne družine ni bil dostopen ali pa ga ni bilo mogoče najti, saj dekliški priimek ni znan.

Tabela 2: Predstavitev izbranih žensk

Ime in priimek	Letnica rojstva	Kraj rojstva
Bartel Julija (roj. Goršič)	1870	Ljubljana
Bavdek Helena	1857	Grosuplje (v Ljubljani od 1865/1869 ³⁴⁷)
Billina Fani	1880	Ljubljana
Bleiweis Trsteniška Marija (roj. Kos)	1838	Ljubljana
Borštnik Zvonar Zofija (roj. Turk)	1868	Ljubljana
Cerar Avgusta - Danilova (roj. Gostič)	1869	Ljubljana
Cerar Vera	1891	Ljubljana
Costaperaria Dev Mira	1875	Črnomelj (v Ljubljani od 1890)

³⁴⁷ Ni natančno jasno, saj podatki v popisih med seboj niso skladni.

Ferjančič Julija (roj. Gregorič)	1868	Vrhnika (v Ljubljani od 1879)
Gerbič Milka (roj. Daneš)	1855	Tuchoměřice (Češka) (v Ljubljani od 1886)
Gogola Antonija (roj. Knez)	1862	Ljubljana
Govekar Minka (roj. Vasič)	1874	Ljubljana
Grasselli Marija (roj. Krisper)	1845	Kranj (v Ljubljani od 1865)
Gutnik Ivanka (roj. Mencej)	1852	Ljubljana
Hrast-Negro Ivanka	1888	Logatec (v Ljubljani od 1893)
Hribar Milica (roj. Griga)	1847	Brno (Moravska) (v Ljubljani od 1876)
Hudnik Karolina	1875	Postojna (v Ljubljani od 1892)
Jelačin (Jebačin) Minka (roj. Traven)	1864	Ljubljana
Jenko Terezija (roj. Lenče)	1858	Ljubljana
Kadivec Antonija	1861	Ljubljana
Kajzelj Josipina	1871	Ljubljana
Kermavner Natalija (roj. Zabred)	1873	Postojna (v Ljubljani od 1903)
Kobilca Ivana	1861	Ljubljana
Kušar Marija (roj. Mally)	1869	Kranj (v Ljubljani od 1893)
Kveder Zofka	1878	Ljubljana
Lapajne Jerica	1865	Logatec (v Ljubljani od 1907)
Lozar Jela (Jelica)	1868	Ljubljana
Lukan Vida (roj. Bleiweis)	1880	Ljubljana
Majaron Fernanda (roj. Stare)	1874	Kranj (v Ljubljani od 1895)
Marout Marija	1859	Logatec (v Ljubljani od 1890)
Moos Julija (roj. Orel)	1836	Ljubljana
Moos Minka (Marija)	1870	Ljubljana
Murnik Horak Marija	1845	Ljubljana
Nigrin Gisela	1870	Ljubljana
Nigrin Matilda	1867	Ljubljana
Nolli Ema (Erna)	1881	Budimpešta (Ogrska) (V Ljubljani od 1890)
Ogrinc Marica (por. Reisner)	1876	Labin³⁴⁸ (Primorje)³⁴⁹ (v Ljubljani od 1881)
Peršl Mara	1890	Ljubljana
Peršl Roza	1887	Kranj (v Ljubljani od 1910)
Perušek Marija (roj. Rudež)	1868	Hrastje (v Ljubljani od 1892)
Pintar Marija (roj. Kobilca)	1860	Ljubljana

³⁴⁸ Orig. Albona

³⁴⁹ Starša sta oba rojena v Ljubljani. Marica (Marija) je še z dvema sestrama rojena v navedenem kraju (rojene v letih 1876, 1877, 1879), medtem ko so ostali mlajši sorojenci vsi rojeni v Ljubljani. https://www.sistory.si/IGNORED_PUBLIC/popisi/22/LJU_504-133-Cesta_na_Kodeljevo-003-026.jpg.

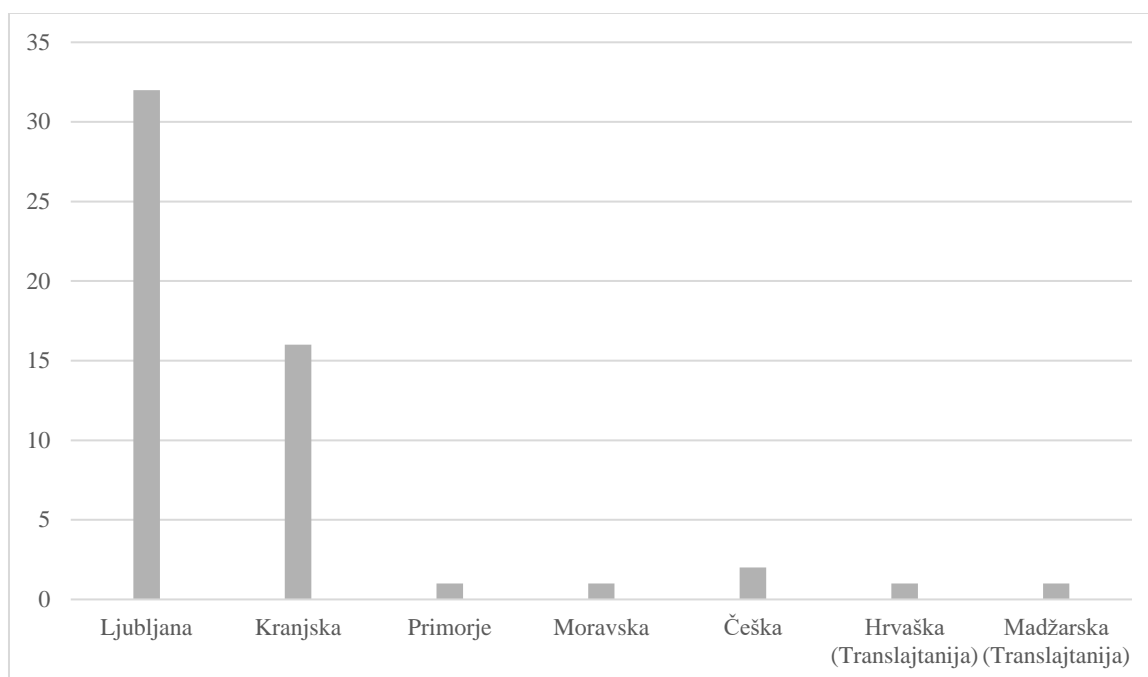
Prelesnik Vida	1886	Ljubljana
Ravnihar Franja (roj. Perme)	1854	Ljubljana
Supančič Ivana (roj. Kucler)	1854	Ljubljana
Šlajmer Vera (roj. Vidrig)	1871	Zagreb (v Ljubljani od 1891)
Šubic Hedviga (roj. Fabiani)	1858	Novo mesto (v Ljubljani od 1888)
Tavčar Mara	1882	Postojna (v Ljubljani od 1890)
Tavčar Franja (roj. Košenini)	1868	Ljubljana
Trstenjak Lujiza (roj. Daneš)	1863	Krušovice (Češka) (v Ljubljani od 1886)
Valenta Albina (roj. Brus)	1851	Ljubljana
Vidmar Josipina (roj. Jusič)	1860	Ljubljana
Wessner Marija	1856	Ljubljana
Zemljan Jerica	1877	Kamnik (v Ljubljani od 1888)
Zupančič Vita	1868	Ljubljana

5.3.1. ROJSTNI KRAJ

Iz spodnjega prikaza je razvidno, da je 32 obravnavanih žensk (59 %) od rojstva živelo v Ljubljani. V drugih krajih na Kranjskem je bilo rojenih 16 žensk. Nekatere med njimi prihajajo iz okolice Ljubljane (npr. Kamnik, Kranj, Hrastje, Logatec, Vrhnika, Grosuplje). Nekatere pa so se v prestolnico Kranjske, Ljubljano, preseljevale tudi iz nekoliko bolj oddaljenih krajev slovenskega ozemlja, in sicer tri iz Postojne, ena iz Črnomlja in ena iz Novega mesta. Med izbranimi ženskami pa so tudi nekatere, ki so se v Ljubljano preselile iz drugih dežel Avstro-Ogrske. Iz Primorja (Labin) je prihajala ena izmed izbranih, prav tako ena iz Moravske (Brno). Iz Češke sta prihajali sestri Daneš. Dve izmed izbranih pa sta prihajali iz ogrskega dela habsburške monarhije (Translajtanije), in sicer ena iz Hrvaške (Zagreb), druga pa iz Madžarske (Budimpešta).

Večina pripadnic slovenskega javnega prostora je torej prihajala iz Ljubljane, medtem ko je večina preostalih prihajala iz drugih dežel avstrijskega dela monarhije (Cislajtanije). Skupaj je iz Kranjske prihajalo 48 izbranih žensk, kar predstavlja skoraj 90 %.

Graf 1: Predstavitev žensk glede na rojstni kraj

Glede na Studnove ugotovitve ob preučevanju izvora prebivalcev, živečih na ljubljanskih ulicah v podobnem preučevanem obdobju, kot ga zajemamo v tem magistrskem delu, lahko izpostavimo skoraj primerljive rezultate.³⁵⁰ Omenjeni avtor ugotavlja podobno – na podlagi preučevanega vzorca namreč zaključuje, da je večina stanovalcev prihajala iz Kranjske, medtem ko je s preostalega slovenskega etničnega ozemlja (slovenska Štajerska, Primorska in Koroška) prihajalo skromno število oseb.³⁵¹ Mobilnost v industrializirajoče se središče Kranjske je bila za predvojno obdobje vse prej kot nenavadna. A vendarle so migracije večinoma potekale znotraj dežele Kranjske, saj je bila za prebivalce prej omenjenih drugih slovenskih dežel (predvsem Štajerske) bolj zanimiva selitev v druga središča – npr. Maribor, Gradec.³⁵² Izmed žensk vključenih v naš vzorec se nobena v Ljubljano ni preselila iz Štajerske, kar je zaradi ravnokar omenjenega dejstva povsem razumljivo. Vsekakor je zanimivo izpostaviti, da sta dve prihajali celo iz ogrskega dela monarhije, medtem ko so štiri prihajale iz drugih dežel avstrijskega dela. O "tujih" ženah slovenskih pripadnikov elite sta pisali Cergol Paradiž in Selišnik, ki v obravnavanem ljubljanskem vzorcu ugotavljata 9,2 % delež (15) tujih

³⁵⁰ Avtor je v svojem delu intersekcionalno navajal podrobne podatke glede na posamezne ulice vključene v vzorec ter posamezna popisna obdobja. Navajanje in primerjava vseh podatkov je za naše potrebe nesmiselna, saj dobljenih podatkov nisem razvrščala glede na posamezna obdobja, prav tako nisem proučevala, kje točno so izbrane ženske živele (v strogem mestnem jedru ali na obrobju mesta). V nadaljevanju bo opravljena zgolj splošna primerjava na podlagi dobljenih ugotovitev.

³⁵¹ Studen, *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar*, 23.

³⁵² Prav tam, str. 30.

nevest, med katerimi sta izpostavili tudi Emilijo (**Milico**) **Hribar**, ki po poroki z Ivanom Hribarjem proaktivno deluje v slovenskem javnem prostoru.³⁵³

5.3.2. STAROST OB SELITVI V LJUBLJANO³⁵⁴

Vsekakor me je pri vsaki obravnavani ženski, ki ni bila rojena v Ljubljani, zanimalo, kdaj se je tja preselila, pri čemer pa iz popisov ni bilo mogoče ugotoviti razloga selitve. Nekatere so se preselile že v otroških letih, npr. **Ivanka Hrast** ter **Marica Ogrinc**, ki sta v Ljubljano prišli s petimi leti. V starosti do 20 let so se v Ljubljano preselile še: **Mara Tavčar** pri osmih, **Julija Ferjančič** (takrat Gregorič) z enajstimi, **Helena Bavdek** z dvanajstimi, **Mira Dev** je s starši in tremi sestrami prišla s petnajstimi, **Karolina Hudnik** pa iz Postojne s sedemnajstimi. Z dvajsetimi leti so v Ljubljano prišle živet tri izmed izbranih. Kot prvo omenjam **Marijo Grasselli**, ki se je v Ljubljano preselila leta 1865. Druga, **Vera Šlajmer**, pa se je prav tako z dvajsetimi leti preselila iz Zagreba. Tudi njen mož, Edvard Šlajmer, se je v istem letu preselil iz hrvaškega mesta Čaber. V svojih dvajsetih so se v Ljubljano iz Kranja preselile: **Fernanda Majaron** z enaindvajsetimi, s triindvajsetimi leti **Roza Peršl** ter s štiriindvajsetimi **Marija Kušar**. Prav tako se je kot 24-letna v Ljubljano preselila **Marija (Marica) Perušek**, in sicer iz Hrastja. Leta 1886 sta iz čeških mest v Ljubljano prišli živet sestri Daneš – **Lujiza (por. Trstenjak)** in Emilija (kasneje **Milka Gerbič**). Prva je bila ob selitvi stara šestindvajset, druga pa enaintrideset. V starosti 29 let pa je iz češkega mesta Brno v Ljubljano prišla **Milica Hribar**. S tridesetimi leti se je v Ljubljano z dvema sinovoma preselila **Natalija Kermavner**. Prav tako trideset let je bila stara **Hedvika Šubic**. Pri enaintridesetih je iz Logatca v deželno glavno mesto prišla **Marija Marout**, tri leta starejša pa je bila ob selitvi **Jerica Zemljan**. Kot najstarejša se je z dvainštiridesetimi v Ljubljano preselila **Jerica Lapajne**.

5.3.3. SOCIALNI STATUS IZBRANIH ŽENSK

Količina in sestava socialnega kapitala, ki ga v tej nalogi obravnavamo na primeru pomembnejših Ljubljančank druge polovice 19. stoletja, sta povezani tudi s socialnim statusom preučevanih oseb, kar sem že predstavila v enem izmed prvih poglavij. Pri tem lahko izpostavim, da gre, kot sta prikazala Pichler in Wallace na primeru sodobne družbe zahodne Evrope, večinoma za dejstvo, da imajo osebe z višjim socialnim statusom večji in kvalitetnejši

³⁵³ Cergol Paradiž, Selišnik, »Soproge slovenske elite v Ljubljani in Trstu.«, 69.

³⁵⁴ V nadaljevanju zaradi konsistentnosti naloge vsako posameznico navajam z enakim imenom in priimkom kot v prejšnji preglednici (večinoma z moževim priimkom). Zavedam se, da so ob selitvi v Ljubljano nosile dekliški priimek.

socialni kapital. Z obravnavo socialnega statusa izbranih žensk (staršev ter morebitnih partnerjev) skušam prikazati njihov socialni izvor in družbeno pozicijo. Pri tem ne smemo pozabiti na Bourdieujevo tezo o reproduciranju privilegiranega sloja francoske družbe prek različnih vrst kapitala (tudi socialnega). Družbeni položaji višjih socialnih slojev se po njegovem ohranjajo predvsem zaradi prenašanja kapitalov na naslednje generacije.

V nadaljevanju sem skozi prikaz poklicne strukture vključenih oseb skušala prikazati, da so obravnavane ženske na podlagi socialnega statusa imele boljše možnosti za vstopanje in pojavljanje v slovenskem (ljubljskem) javnem prostoru. Podrobnejša analiza socialnega in poklicnega statusa, upoštevajoč zakonski stan, nam bo razkrila, v kolikšni meri so bile ženske v javnem polju opazne.

Podatki, ki nas bodo zanimali, se nanašajo na opravljanje oziroma neopravljanje poklica. Poklic namreč nakazuje družbeni položaj posameznice. Na tem mestu je potrebno nekaj besed nameniti tudi statističnim popisom, ki jih je v letih 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910³⁵⁵ beležila avstrijska statistična služba tudi za slovenske dežele, ki so bile takrat del monarhije. V splošnih popisih celotnega prebivalstva monarhije posebne poklicne statistike niso beležili. Poklici posameznih oseb so bili navedeni zgolj kot del splošnih ljudskih popisov.³⁵⁶

Popisi avstrijske statistične službe raziskovalcem, kot ugotavlja Žnidaršič Žagar, razkrivajo dvojno statistiko – s tem misli na poklicno in socialno pripadnost. Poklicna pripadnost je bila opredeljena z navedenim poklicem. Socialna pripadnost pa je pomenila dejanski položaj v družbi.³⁵⁷ Poklicna pripadnost se je opredeljevala s poklicnimi razredi (A, B, C in D)³⁵⁸, poklicnimi vejami in neposredno prek poklica. Socialna pripadnost pa je pomenila delitev na dve glavni skupini prebivalstva – pridobitno in vzdrževano. Status pridobitnega prebivalstva so imeli vsi, ki so se preživljali z določenim prihodkom. Vzdrževano prebivalstvo se je v poklicno statistiko uvrščalo prek svojih (pridobitnih) vzdrževalcev.³⁵⁹ Med vzdrževane osebe so pogosto

³⁵⁵ Jasna Fischer pri tem opozarja, da je popis leta 1857 sicer opravljen po takrat sodobnih statističnih načelih, a so za raziskovanje tega obdobja bolj primerni in zanesljivejši vsi ostali zgoraj naštetih naslednji popisi. (Fischer, »O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne.«, 32)

³⁵⁶ Jasna Fischer pri tem dodaja, da je lahko zaradi različnih metodologij pri obdelavi gradiva, raziskovalcu otežena uporaba rezultatov omenjenih popisov. Poklicne sheme so se namreč od popisa do popisa nekoliko spreminjale, a kot poudarja avtorica – »ne vedno toliko, da podatkov ob ustreznih preračunavanjih ne bi mogli med seboj smiselno primerjati.« (Fischer, »O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne.«, 32)

³⁵⁷ Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 113–114.

³⁵⁸ Poklicni razredi: A – zemljiško in gozdno gospodarstvo; B – industrija in obrt, C – trgovina in promet; D – javne in vojaške službe, svobodni poklici, brez navedbe poklica.

³⁵⁹ Sabina Žnidaršič Žagar, ki se je podrobno ukvarjala s socialno zgodovino žensk na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja, uporablja pojma pridobitno in vzdrževano prebivalstvo. S pripadnostjo enemu ali drugemu delu

uvrščali osebe, ki so bile v razmerju s hišnim gospodarjem, tj. poročene ženske brez poklica, ki so se ukvarjale večinoma z domačimi opravili, ter otroci. Osebe, ki v tej nalogi nastopajo brez opredeljenega poklica (večinoma je šlo za žene gospodinje), v nadaljevanju v poklicno shemo uvrščam prek njihovega vzdrževalca (moža). Za ljubljansko mestno okolje ne preseneča pogostost vpisovanja žena med vzdrževane članice gospodinjstva. A vendarle se med izbranimi ženskami, delujočimi v javnem življenju, pojavijo tudi številne izobraženke, kulturne in umetniške delavke.

Kot sem že omenila, sem se pri raziskovanju socialnega statusa izbranih oseb oprla na mednarodno poklicno lestvico HISCLASS, s pomočjo katere lahko prikažemo socialno stratifikacijo. Poklici, ki jih uvrstimo v družbene razrede, nam pomagajo pri določanju družbenega položaja posameznika. V nadaljevanju sledi pregled poklicne strukture izbranih žensk na podlagi popisov in razvrščanje pridobitnih (poklicev) po lestvici HISCLASS. Med raziskovanjem se je namreč izkazala potreba po metodološki prilagoditvi, saj se je večina v nalogo vključenih oseb uvrščala v poklicni razred D, ki zajema vse od vojaških, uradniških, izobraževalnih in umetniških poklicev. Poleg tega pa so se v slednji razred uvrščale tudi vse osebe brez navedbe poklica, ki so večinoma živele od različnih prejemkov. Za osebe, obravnavane v tej nalogi, se je izkazalo, da je bila njihova poklicna struktura veliko bolj pisana, kot bi bila prikazana zgolj z umestitvijo v poklicni razred D. Za prikaz dejanske pozicije izbranih oseb v razzlojenosti ljubljanske družbe je iz tega razloga bolj smiselna in točna uvrstitev v lestvico HISCLASS.

Tabela 3: Predstavitev žensk glede na njihov poklic in razvrstitev v lestvico HISCLASS

Ime in priimek	Poklic	Razred po lestvici HISCLASS
Bartel Julija (roj. Goršič)	gospodinja	2
Bavdek Helena	poljedelstvo	8
Billina Fani	učiteljica	2
Bleiweis Trsteniška Marija (roj. Kos)	gospodinja	2
Borštnik Zvonar Zofija (roj. Turk)	igralka	4

prebivalstva lahko sklepam o načinih preživljanja takratnega prebivalstva. Pridobitni 'delavci' predstavljajo t. i. aktivno prebivalstvo, ki je preživljalo vzdrževano prebivalstvo. Pri delitvi na pridobitno in vzdrževano prebivalstvo, po besedah avtorice, ne gre zgolj za zaposlenost oz. za to, da ima določena oseba poklic, temveč gre predvsem za načine preživljanja, zato sta pojma aktivno in zaposleno prebivalstvo lahko zavajajoča (str. 114) Pogost način preživljanja je bil namreč prejemanje različnih rent, najemnin, socialne pomoči – kar neposredno ne predstavlja poklica, ki bi ga lahko uvrstili v poklicno shemo, a hkrati so se takšne osebe uvrščale med pridobitno prebivalstvo (*Ora et labora – in molči, ženska!*).

Cerar Avgusta - Danilova (roj. Gostič)	igralka	4
Cerar Vera	igralka	4
Costaperaria Dev Mira	pevka	4
Ferjančič Julija (roj. Gregorič)	žena	4
Gerbič Milka ³⁶⁰ (roj. Daneš)	operna pevka	4
Gogola Antonija (roj. Knez)	zasebnica	1
Govekar Minka ³⁶¹ (roj. Vasič)	pisateljica	2
Grasselli Marija (roj. Krisper)	gospodinja	1
Gutnik Ivanka (roj. Mencej)	krojaštvo (mojstrica)	6
Hrast - Negro Ivanka	operna pevka	4
Hribar Milica (roj. Grigar)	gospodinja	1
Hudnik Karolina	žena	2
Jelačin (Jebačin) Minka (roj. Traven)	žena	4
Jenko Terezija (roj. Lenče)	gospodinja	2
Kadivec Antonija	lastnica trgovine z usnjem	4
Kajzelj Josipina	lastnica ortopedskega zavoda	1
Kermavner Natalija (roj. Zabred)	zasebnica	1
Kobilca Ivana	slikarka	4
Kušar Marija (roj. Mally)	žena	2
Kveder Zofka	pisateljica	2
Lapajne Jerica	žena	1
Lozar Jela (Jelica)	lastnica trgovine	4
Lukan Vida (roj. Bleiweis)	hišna posestnica	1
Majaron Fernanda (roj. Stare)	žena	2

³⁶⁰ Glede na pregledano popisno gradivo je bila Gerbič Milka na več mestih zapisana kot gospodinja, a zapis v *Slovenskem narodu* (13. maj 1933, str. 2) ob njeni smrti dokazuje, da je večji del svojega življenja preživela kot operna pevka.

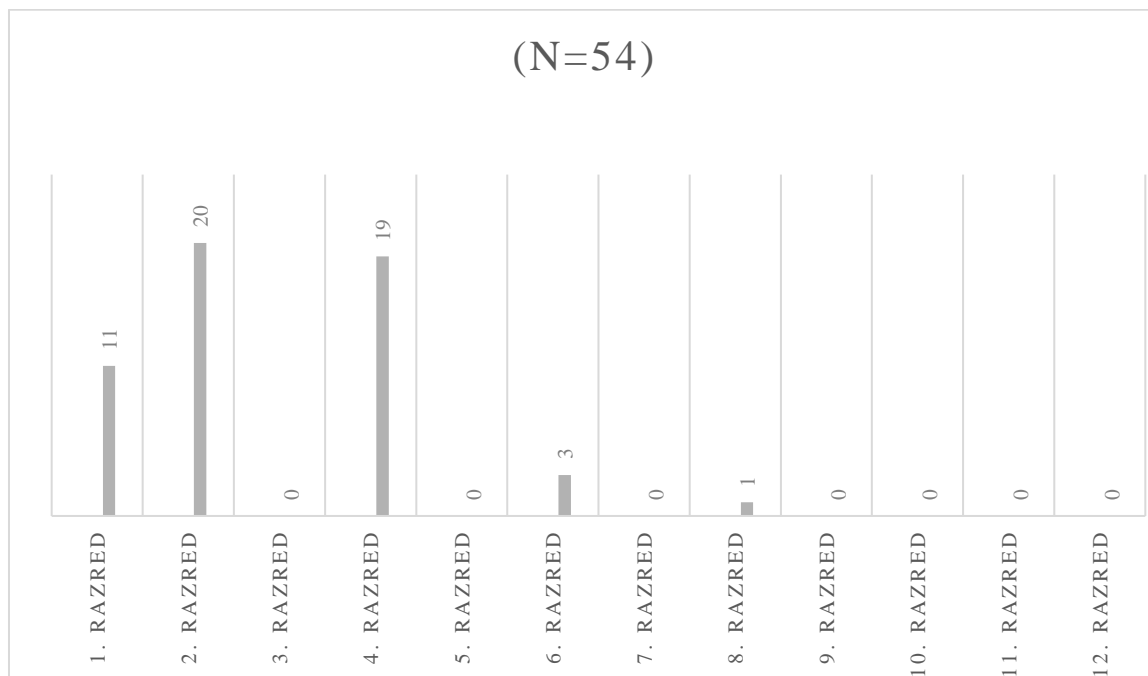
³⁶¹ Glede na pregledano popisno gradivo je bila Govekar Minka na več mestih zapisana kot gospodinja, a jo zaradi njenih številnih prispevkov in objav ter na podlagi njene osmrtnice (*Slovenski poročevalec*, 11. april 1950, str. 4) po lestvici HISCLASS uvrščam pod poklic pisateljice.

Marout Marija	učiteljica (ravnateljica)	1
Moos Julija (roj. Orel)	učiteljica	2
Moos Minka (Marija)	učiteljica	2
Murnik Horak Marija	gospodinja	1
Nigrin Gisela	igralka	4
Nigrin Matilda	igralka	4
Nolli Ema (Erna)	učiteljica glasbe	2
Ogrinc Marica (por. Reisner)	igralka	4
Peršl Mara	operna pevka	4
Peršl Roza	operna pevka	4
Perušek Marija (roj. Rudež)	gospodinja	2
Pintar Marija (roj. Kobilca)	žena	4
Prelesnik Vida	učiteljica glasbe	2
Ravnihar Franja (roj. Perme)	hišna posestnica	1
Supančič Ivana (roj. Kucler)	gospodinja	6
Šlajmer Vera (roj. Vidrig)	žena	2
Šubic Hedviga (roj. Fabiani)	gospodinja	1
Tavčar Mara	učiteljica, pisateljica	2
Tavčar Franja (roj. Košenini)	žena	2
Trstenjak Lujiza (roj. Daneš)	pevka	4
Valenta Albina³⁶² (roj. Brus)	igralka (gospodinja)	4
Vidmar Josipina (roj. Jusič)	gospodinja	6
Wessner Marija	učiteljica	2
Zemljan Jerica	učiteljica	2
Zupančič Vita	učiteljica	2

³⁶² Glede na popise je bila gospodinja. Pred poroko je že delovala kot igralka, kar nakazuje na vključenost v javno delovanje pred poroko.

Podatki iz zgornje tabele so v nadaljevanju razvrščeni v posamezne družbene razrede po lestvici HISCLASS.

Graf 2: Poklicna struktura vseh izbranih žensk

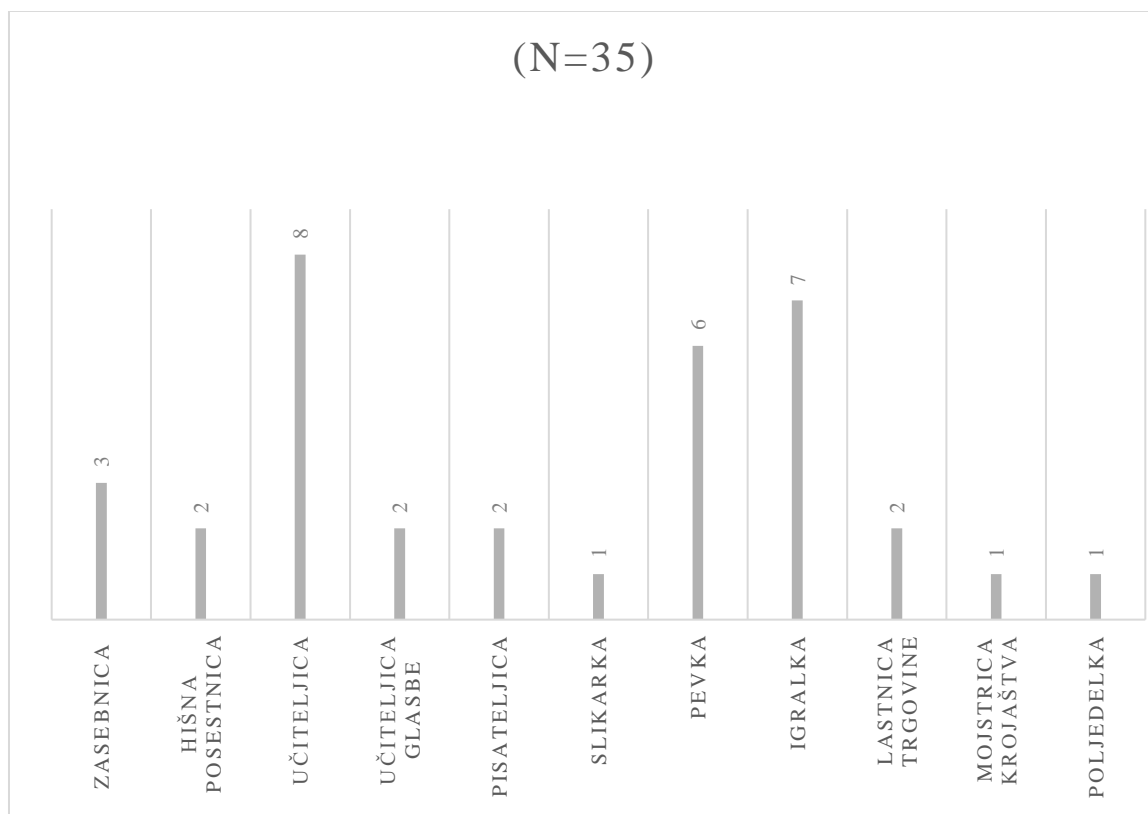

Razporeditev poklicev v posamezne razrede razkriva dejstvo, da so v javnosti ženske nastopale predvsem kot predstavnice višjih družbenih razredov, saj se jih večina uvršča v prvi, drugi in četrti razred. Največji delež zavzemajo tiste, ki se umeščajo v drugi poklicni razred (37 %), sledijo jim pripadnice četrtega razreda po lestvici HISCLASS (35 %). V prvi razred se uvršča 11 izbranih oseb, kar predstavlja eno petino vseh vključenih. V šesti razred se uvrščajo tri, v osmega pa ena. V drugi, nižji polovici poklicne sheme se je nahajala zgolj ena oseba, in sicer Helena Bavdek, ki je kot glavno pridobitno dejavnost v popisih navajala poljedelstvo, s čimer se je uvrščala v 8. poklicni razred. Glede na dejstvo, da so bile med pridobitnimi Kranjicami najštevilčnejše tiste, ki so se ukvarjale s kmetijstvom,³⁶³ je ta podatek izredno zanimiv. Vsekakor to dokazuje, da so bile ženske, zajete v vzorcu, vse prej kot povprečne slovenske ženske na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja.

Pripadnost posameznim poklicem prikazuje naslednji grafikon. Poklici so z leve proti desni razvrščeni po klasifikaciji HISCO – od najvišjega do najnižjega.

³⁶³ Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 122.

Graf 3: Razvrstitev po posameznih poklicih glede na klasifikacijo HISCO

Iz zgornjega grafikona lahko razberemo, da je pridobitnih oseb med izbranimi 35, med katerimi je 8 učiteljic, 7 igralk, 6 pevk, 3 zasebnice ter po dve hišni posestnici, učiteljici glasbe, pisateljici in lastnici trgovine.

5.3.3.1. POKLICNA STRUKTURA GLEDE NA PRIPADNOST PRIDOBITNEMU ALI VZDRŽEVANEMU PREBIVALSTVU

Ob predstavitvi poklicne strukture izbranih oseb je smotrno prikazati tudi razmerje med tistimi ženskami, ki so pripadale pridobitnemu, in tistimi, ki so pripadale vzdrževanemu prebivalstvu. Po zbranih podatkih se je med nepridobitne osebe uvrščalo 19 (35 %), med pridobitne pa 35 (65 %) žensk.

Tabela 4: Primerjava glede na pridobitni ali vzdrževani status

Pridobitne	Vzdrževane
35 (65 %)	19 (35 %)

Podatke sem pridobila iz več popisov, saj sem preučevala ženske v daljšem časovnem obdobju, zato težko posplošujem in primerjam podatke o deležih pridobitnih in vzdrževanih prebivalk

Kranjske. Kljub temu lahko predstavim deleže, ki jih navaja Žnidaršič Žagar.³⁶⁴ V letu 1880 je delež pridobitnih žensk na Kranjskem znašal 41,6 %, delež vzdrževanih pa 54,7 % (ostalo predstavljajo hišne pomočnice). Pri popisu iz leta 1890 je razvidno, da se je razmerje med deležema obrnilo, saj je pridobitnih 58,5 % žensk, vzdrževanih pa 39,8 %.³⁶⁵ V letu 1900 je bila opazna manjša razlika v primerjavi s prejšnjim popisom, saj je delež pridobitnih znašal 58,3 %, delež vzdrževanih pa 39,9 %. V zadnjem popisu pred razpadom monarhije je delež pridobitnih obsegal 56,1 %, delež vzdrževanih žensk pa 41,9 %. Omenila sem že, da so deleži v Ljubljani nekoliko odstopali od kranjskega povprečja, saj je bil delež vzdrževanih žensk v Ljubljani skoraj polovičen.³⁶⁶ Naš vzorec, v katerega so vključene zgolj Ljubljančanke, je na podlagi zgornjih podatkov bolj podoben razmerju na Kranjskem (po letu 1890) kot v Ljubljani.

Razvrstitev izbranih žensk glede na nepridobitnost torej razkriva, da je bilo razmerje pridobitnih dvakrat večje v korist pridobitnih delavk. Med izbranimi pridobitnimi ženskami se jih največ uvršča v 4. poklicni razred. To dejstvo vsekakor ne preseneča. Omenila sem že, da so se v tem razredu nahajale predvsem tiste ženske, ki so opravljale katerega izmed umetniških ali kulturnih poklicev (npr. igralke in pevke) in so predstavljale pomemben del vseh v javnost vključenih žensk. V četrti poklicni razred se je med vsemi pridobitnimi uvrščalo 16 oseb, kar je več kot polovica vseh pridobitnih delavk. Na drugem mestu je z 31 % drugi poklicni razred. Vanj so se uvrščale predvsem tiste, ki so opravljale učiteljske poklice in so v tistem času prav tako zasedale pomembno mesto v javnosti. V prvi poklicni razred se je uvrščalo 6 oseb. Razvrstitev tega segmenta pridobitnih delavk je bila metodološko najbolj zahtevna, saj so v ta razred zajete tiste, ki so se kot pridobitne opredeljevale na podlagi naslednjih dveh statusov: statusa zasebnice in statusa hišne posestnice. Po klasifikaciji HISCLASS takšne vrste pridobitni statusi niso natančno opredeljeni, vendar pa avtorji lestvice med izjemami navajajo, da se lastniki neposredno³⁶⁷ uvrstijo v prvi poklicni razred. V prvem poklicnem razredu pa se nahaja tudi učiteljica ravnateljica, ki zaseda višje mesto kot ljudske in meščanske učiteljice.

V šestem poklicnem razredu se nahaja zgolj ena oseba, in sicer mojstrica krojaštva. Ne glede na vrsto obrti (v tem primeru krojaštvo) se mojstrski nazivi po klasifikaciji HISCLASS umeščajo v omenjeni poklicni razred.

³⁶⁴ Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 121.

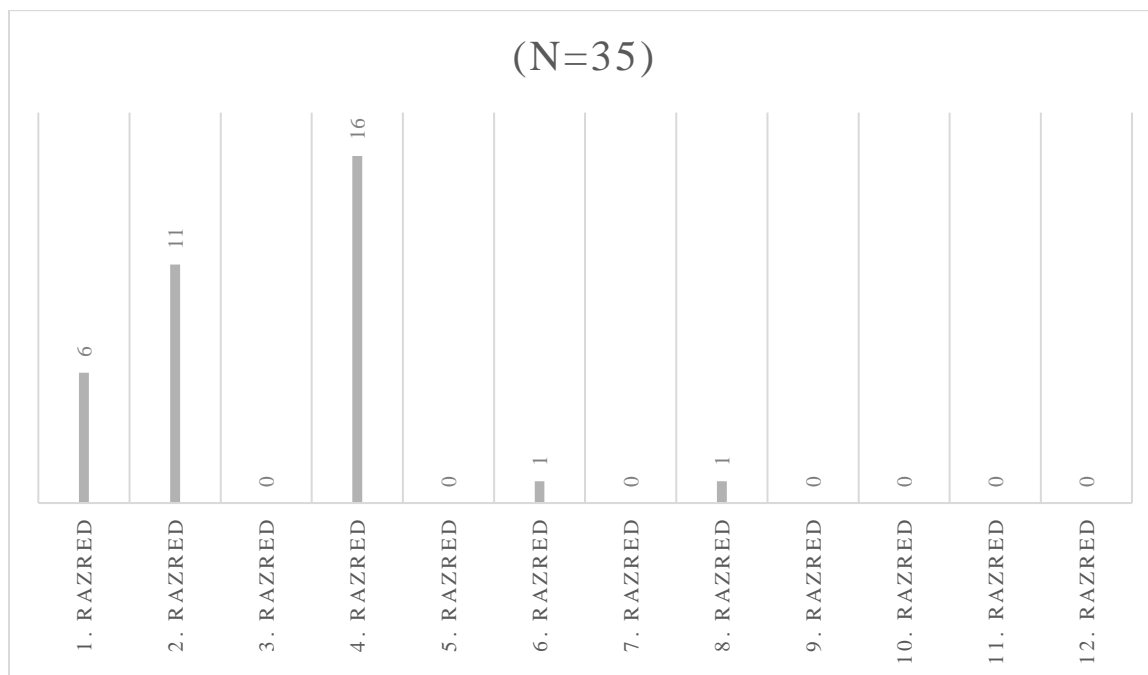
³⁶⁵ Do nenadnega povečanja deleža pridobitnih Kranjic je prišlo zaradi spremembe statističnega beleženja. V popisnem letu 1890 so namreč hišne pomočnice, ki so se predhodno uvrščale kot vzdrževane osebe, pričeli vpisovati med pridobitno prebivalstvo (Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 121)

³⁶⁶ Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 135–136.

³⁶⁷ Brez kodiranja po HISCO.

V osmi poklicni razred, v katerem prevladujejo agrarni poklici, se je uvrstila zgolj ena izbrana oseba, ki se je ukvarjala s poljedelstvom. Po ugotovitvah Žnidaršič Žagar pa so bile med pridobitnimi Kranjicami najštevilčnejše tiste, ki so se ukvarjale s kmetijstvom.³⁶⁸ Izbrani vzorec torej nedvomno zelo odstopa od povprečja, ki je sicer vladalo na Kranjskem.

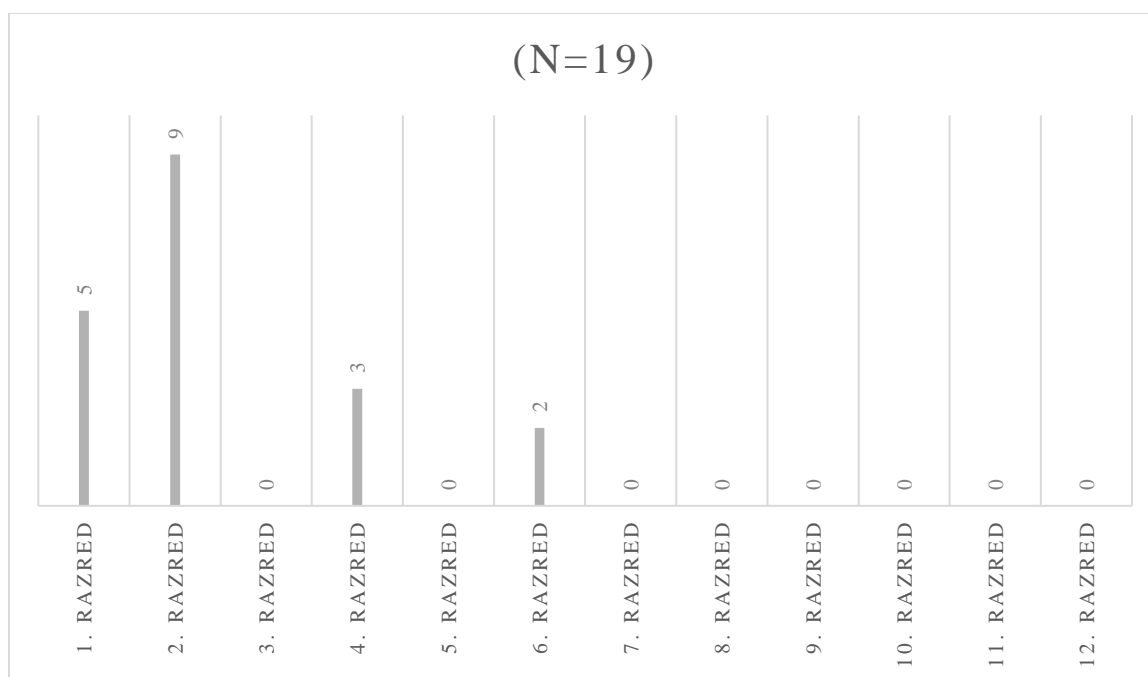
Graf 4: Poklicna struktura žensk s pridobitnim statusom

Preostali del so predstavljale ženske, ki so imele status vzdrževane osebe. Vse so v klasifikaciji HISCLASS klasificirane glede na možev poklic. Največ žensk z nepridobitnim statusom (47 %) se prek vzdrževalcev (mož) uvršča v drugi poklicni razred, in sicer kot žene odvetnikov, zdravnikov in učiteljev. Sledijo jim ženske, ki so se prek mož uvrščale v prvi poklicni razred (26 %). Dve izmed njih sta bili ženi ljubljanskih županov Petra Grassellija in Ivana Hribarja. Dve sta bili ženi ravnatelj, ena pa soproga okrajnega glavarja. V četrti poklicni razred sta se uvrstili ženi državnega uradnika in trgovca. V šestega pa žena stavbnega mojstra in žena izdelovalca dežnikov.

³⁶⁸ Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 122.

Graf 5: Poklicna struktura žensk z vzdrževanim statusom

Zaključim lahko, da so izbrane ženske skladno s kranjskim povprečjem zastopale pridobitni del prebivalstva, a so v sami poklicni strukturi močno odstopale, saj je najbolj pogosto pridobitno dejavnost žensk – kmetijstvo – opravljala zgolj ena izmed obravnavanih. Rezultati niso presenetljivi, saj v nalogi predpostavljam, da so bile v javnost vključene ženske pripadnice višjih slojev. Največ žensk, ki so predstavljale pridobitni del prebivalstva, gre v našem vzorcu pripisati četrtemu poklicnemu razredu. Med vzdrževanimi pa so najštevilnejše tiste ženske, ki so se prek svojih vzdrževalcev vključevale v drugi poklicni razred. Sklepam torej lahko, da so tiste s samostojnim pridobitnim statusom imele nižji socialni status kot vzdrževane. Skoraj polovica (48 %) žensk s pridobitnim statusom in 74 % vzdrževanih žensk se je uvrščalo v prva poklicna razreda.

5.3.3.2. POKLICNA STRUKTURA IZBRANIH ŽENSK GLEDE NA ZAKONSKI STAN

Kot sem nakazala v prejšnjem podpoglavju, so ženske prek svojih vzdrževalcev (mož) zasedale višji socialni položaj kot pridobitne delavke, kar posredno nakazuje že ugotovitev Žnidaršič Žagar, ki trdi, da je pripadnost pridobitnemu ali vzdrževanemu statusu zelo odvisna od zakonskega stanu.³⁶⁹ Avtorica namreč med drugim navaja, da je bila v kranjskem prostoru (še posebno v meščanskem okolju) zelo pogosta navada vpisovanja poročenih žensk med

³⁶⁹ Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 118.

vzdrževane osebe.³⁷⁰ Napačno bi torej lahko sklepala, da so bile vse poročene ženske vzdrževane. 70 % poročenih žensk na Kranjskem je bilo pridobitnih, medtem ko je bilo vzdrževanih slaba četrtina, čeprav se je ob popisu prebivalstva predvidevalo, da bo večina poročenih žensk vpisana med vzdrževane.³⁷¹ V spodnji razpredelnici prikazujem razmerje med poročenimi in samskimi glede na pridobitni oz. nepridobitni status. Že v prejšnjem podpoglavju sem navedla, da je bilo pridobitnih žensk 35, vzdrževanih pa 19; medtem ko je bilo poročenih žensk 39, samskih pa 15. Med poročenimi je bilo 20 žensk s pridobitnim ter 19 z vzdrževanim statusom.

Tabela 5: Število žensk glede na stan in poklicni status

	Poročene	Samske
Vzdrževane	19	0
Pridobitne	20	15

Deleža vzdrževanih in pridobitnih sta torej skoraj izenačena, kar pa ne potrjuje zgoraj navedenih ugotovitev, da je med poročenimi ženskami skoraj tri četrtine pridobitnih. Razmerje med vzdrževanimi in pridobitnimi samskimi je v celoti na strani pridobitnih. To vsekakor kaže na to, da so se samske ženske pogosteje izrekle za pridobitni status, kar je ugotovila tudi omenjena avtorica.³⁷² V našem primeru se torej poklicna struktura pridobitnih in vzdrževanih ne prekriva s strukturo poročenih in samskih oseb. Ujema pa se podatek, da je bil za politični okraj Ljubljana Mesto delež vzdrževanih poročenih višji od kranjskega povprečja.³⁷³ Te podatke je vsekakor mogoče brati v kontekstu meščanskih družin, za katere sem omenila, da je bil značilen ženski lik gospodinje in matere.

S poroko so ženske pogosto spremenile svoj status iz pridobitne v vzdrževano osebo, kot ugotavlja Žnidaršič Žagar. Tudi v našem vzorcu gre zaznati takšen primer, in sicer je bila to igralka **Albina Valenta** (roj. Brus), ki je po poroki z Vojtehom Valento prešla v vzdrževani status. Opredeljevanje njenega socialnega položaja mi je povzročalo nekaj težav. Pri pregledovanju virov sem ugotovila, da je na prireditvah pogosto spremljala svojega moža, zaradi česar bi lahko sklepala o poroki kot o predpogoju za njeno udejstvovanje v javnosti. A

³⁷⁰ Prav tam, str. 117.

³⁷¹ Prav tam, str. 129.

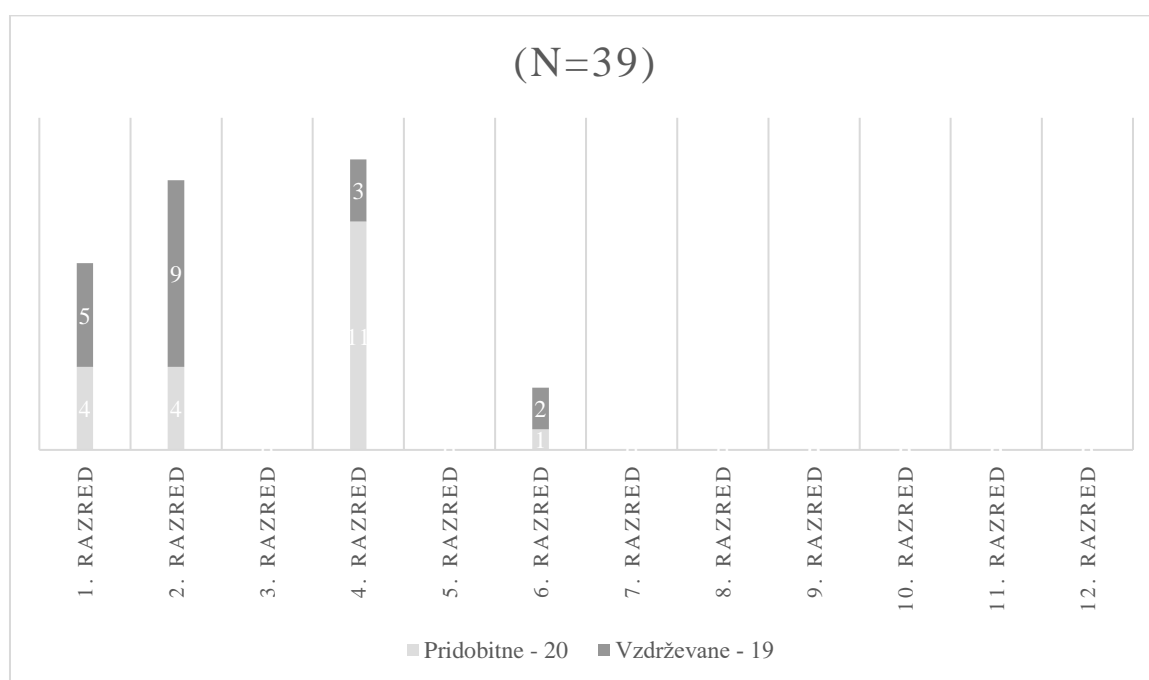
³⁷² Prav tam, str. 118. Dvoumno v primerjavi s stavkom na str. 131 – »Med vzdrževanimi so bile po pričakovanju v številčni premoči samske ženske, predvsem na račun mlajših starostnih skupin. Samskost pa je bila, kot sem že omenila, pogoj za opravljanje služabniških del in sam.«

³⁷³ Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 131.

vendarle je bila v vzorec vključena na podlagi njenega igralskega poklica, zato se v tej nalogi pojavlja kot oseba s pridobitnim statusom.

Med poročenimi ženskami jih je največ (14) spadalo v 4. poklicni razred po klasifikaciji HISCLASS, kar predstavlja slabih 36 %, od tega je bilo 11 pridobitnih, 3 pa z vzdrževanim statusom. V 2. poklicnem razredu najdemo 13 trinajst žensk, kar predstavlja eno tretjino v vzorec zaobjetih žensk, med katerimi je imeli 9 žensk vzdrževani status, 4 pa pridobitnega. Prvi poklicni razred zajema 4 ženske s pridobitnim ter 5 žensk z nepridobitnim statusom. V šestem razredu je bila 1 oseba s pridobitnih statusom, 2 pa z vzdrževanim.

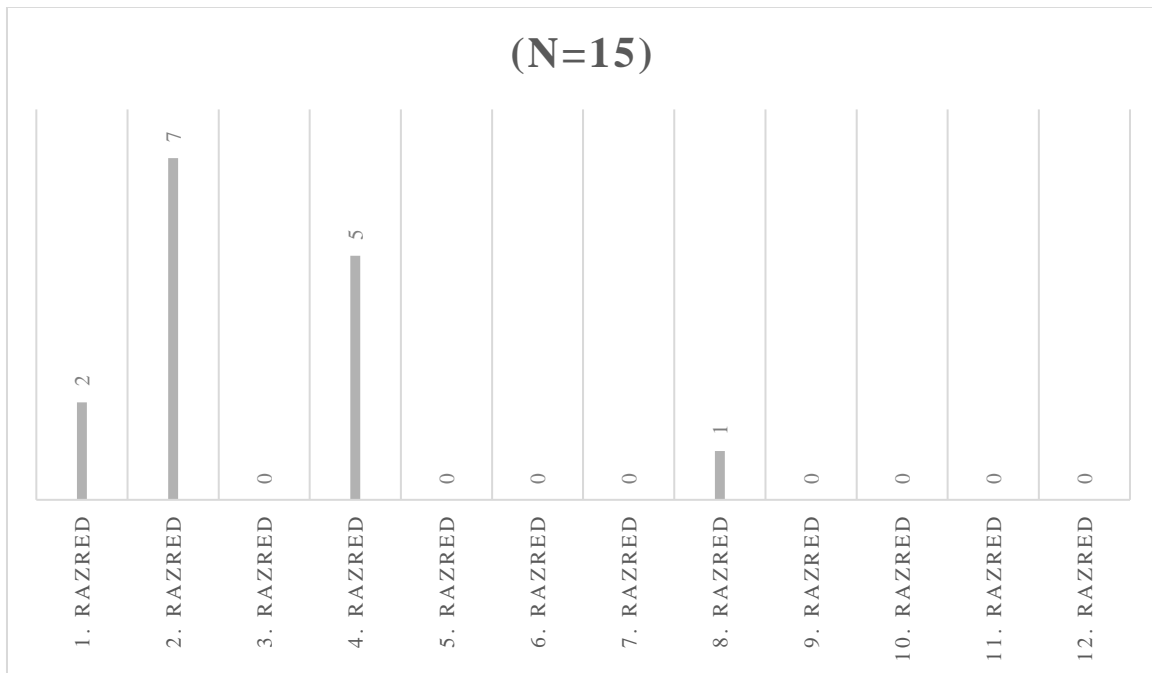
Graf 6: Poklicna struktura poročenih žensk

Vse samske ženske so navajale lasten poklic, zato jih uvrščam med pridobitne. Nobena izmed izbranih samskih žensk torej ni bila vzdrževana. Najpogosteje so se samske ženske pojavljale v 2. poklicnem razredu (takšnih je bilo 7). Vse izmed njih so se v omenjeni razred uvrščale prek učiteljskega poklica, za katerega se je v tistem času zahteval celibat.³⁷⁴ Med samskimi, ki so se uvrščale v 4. poklicni razred, najdemo slikarko, dve operni pevki ter dve lastnici trgovine. V prvi poklicni razred sta se uvrstili dve – ravnateljica in lastnica ortopedskega zavoda. Kot samska se je v poklicno strukturo pridobitnih žensk uvrščala tudi ženska, ki se je kot edina ukvarjala s poljedelstvom.

³⁷⁴ Primer 'poročene učiteljice' v tej nalogi je bila Julija Moos, za katero ni bilo mogoče jasno ugotoviti, ali je bila poročena med opravljanjem učiteljskega poklica. V poklicno strukturo je bila uvrščena kot poročena in pridobitna.

Graf 7: Poklicna struktura samskih žensk

Med vsemi poročenimi ženskami je bilo torej največ takšnih, ki so se s svojim poklicem uvrščale v 4. poklicni razred (11). Medtem ko so na drugem mestu tiste, ki se vzdrževane s strani moža uvrščajo v 2. poklicni razred. Poklicna struktura poročenih in samskih žensk se ne ujema s strukturo vzdrževanih in pridobitnih oseb, kot bi morda sprva pričakovali. Vse poročene ženske tako niso vzdrževane, vse samske pa ne pridobitne. Med poročenimi ženskami je bilo, kot že omenjeno, 20 pridobitnih in 19 vzdrževanih. Slednje kaže na visok delež pridobitnih poročenih žensk. Glede na izsledke Žnidaršič Žagar, ki pravi, da so se samske ženske pogosteje vpisovale med pridobitne kot poročene,³⁷⁵ me torej rezultat preseneča, saj je med pridobitnimi več poročenih (20) kot samskih (15).

5.4. POROČENE ŽENSKE

Pomemben poudarek je bilo potrebno nameniti tudi socialnemu statusu njihovih mož. Partnerstvo oz. poroka nedvomno vpliva na povečanje socialnega kapitala, kar je bilo predstavljeno že v teoretičnem delu te naloge. Pomemben poudarek sem v nadaljevanju

³⁷⁵ Žnidaršič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska!*, 118.

namenila tudi socialni mobilnosti, s pomočjo katere sem skušala ugotoviti, ali so ženske s poroko napredovale, nazadovale ali stagnirale na družbeni lestvici.

O socialnem statusu poročenih žensk, kot je bilo prikazano že v prejšnjih poglavjih, nisem mogla sklepati zgolj na podlagi socialnega statusa moža. Prikazala sem namreč, da poroka za izbrani krog žensk *a priori* ni veljala kot predpogoj za pripadanje višjim poklicnim razredom. Nemalo žensk si je namreč določen socialni položaj pridobilo z opravljanjem lastnega poklica in sposobnostmi. Cergol Paradiž in Selišnik sta prav tako dokazali, da nam nekatera pričevanja tistega časa lažno prikazujejo pogostost porok med revnimi nevestami in bogatimi ženini. V 39 odstotkih so se namreč poročale osebe znotraj istega ali podobnega družbenega razreda.³⁷⁶ Ostalih 61 % pripadnikov slovenske elite se v enakomernih deležih (30,5 %) po njihnih ugotovitvah razporeja na eni strani med tiste, ki so s poroko nazadovale po družbeni lestvici, ter na posameznike, ki so se s poroko po njej povzpeli.³⁷⁷ Na podlagi teh ugotovitev torej ne morem podati vnaprejšnjih predpostavk, da je šlo v primeru izbranih žensk za posedovanje družbenega položaja in s tem odpiranja možnosti za vstop v polje javnega zgolj zaradi poroke s premožnimi.

Tabela 6: Predstavitev mož glede na poklic

Ime in priimek	Mož	Poklic moža	Razred po lestvici HISCLASS
Bartel Julija	Bartel Anton	c. kr. ³⁷⁸ gimnazijski profesor	2
pl. Bleiweis Trsteniška Marija (roj. Kos)	pl. dr. Bleiweis Trsteniški Karel	zdravnik	2
Borštnik Zvonar Zofija	Borštnik Ignacij	gledališki režiser	1
Cerar Avgusta - Danilova	Cerar Anton - Danilo	igralec	4
Cerar Vera	Balatka Antonin	dirigent	3
Costaperaria Dev Mira	Costaperaria Josip	arhitekt	2

³⁷⁶ Raziskava je bila s strani avtoric opravljena po krajši različici HISCLASS lestvice, ki zajema sedem družbenih razredov.

³⁷⁷ Cergol Paradiž, Selišnik, »Soproge slovenske elite v Ljubljani in Trstu.«, 78.

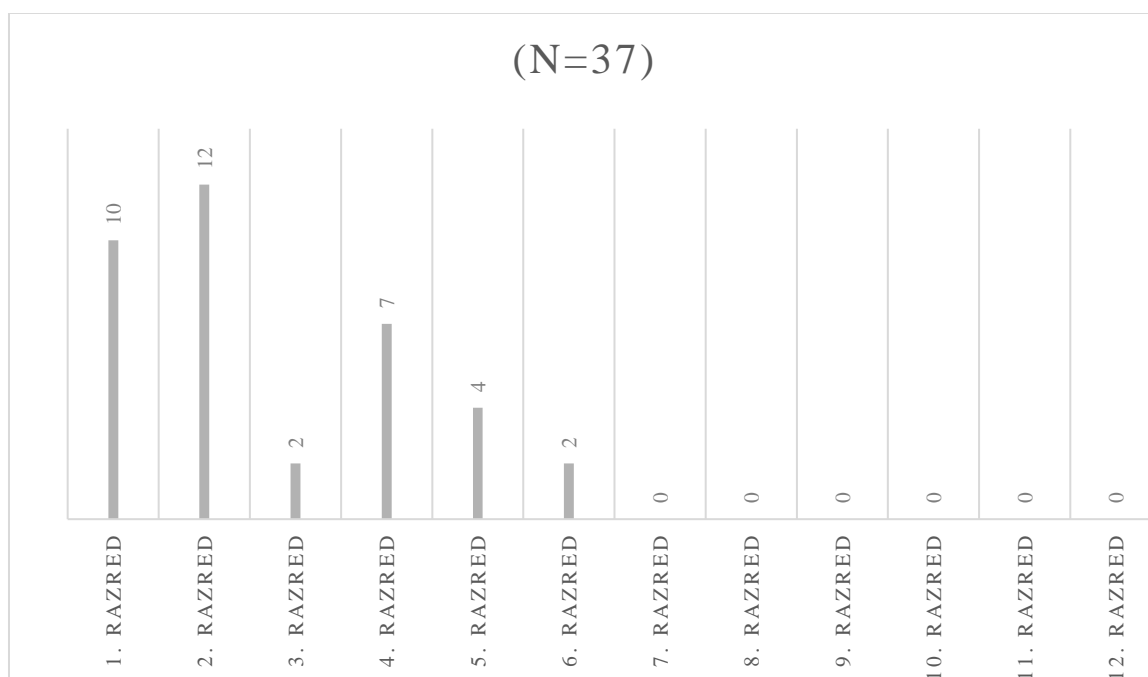
³⁷⁸ Kratica za cesarsko-kraljevi.

Ferjančič Julija	dr. Ferjančič Andrej	c. kr. državni uradnik in dež. sod. svetnik	4
Gerbič Milka	Gerbič Franjo	ravnatelj glasbene šole (Glasbena matica)	1
Gogola Antonija	Gogola Ivan	c. k. notar	2
Govekar Minka	Govekar Fran	pisatelj in redaktor	2
Grasselli Marija	Grasseli Peter	ravnatelj mestnega trošarinskega urada (tudi župan Ljubljane)	1
Gutnik Ivanka	Gutnik Anton	pomožni uradnik	5
Hrast-Negro Ivana	Negro Viktor	c. i. kr. nadporočnik v rezervi	1
Hribar Milica	Hribar Ivan	ravnatelj Banke Slavije (tudi župan Ljubljane)	1
Jelačin (Jebačin) Minka	Jelačin Ivan	trgovec	4
Jenko Terezija	dr. Hudnik Matija	zdravnik	2
Kermavner Natalija	dr. Kermavner Robert	pop. c. kr. finančni komisar	1
Kušar Marija	dr. Kušar Josip	odvetnik	2
Kveder Zofka	Vladimir Jelovšek Juraj Demetrovič	pesnik <i>ni znano</i>	2
Lapajne Jerica	Lapajne Štefan	okrajni glavar	1
Lukan Vida	dr. Lukan Friderik	okrajni komisar	1
Majaron Fernanda	dr. Majaron Danilo	odvetnik	2
Moos Julija	Moos Avgust	poštni uradnik	4

Murnik Horak Marija	Murnik Ivan	tajnik obrtniške zbornice v Ljubljani (tudi viteški naziv)	1
Nigrin Gisela	Flere Ivan (v Trstu)	zasebni uradnik	5
Nigrin Matilda	<i>ni znano</i>	<i>ni znano</i>	
Ogrinc Marica (por. Reisner)	Reisner Jožef	c. kr. profesor na državni gimnaziji	2
Perušek Marija	Perušek Rajko	c. kr. profesor	2
Pintar Marija	Pintar Luka	c. kr. državni uradnik in pomožni učitelj na c. kr. i. državni gimnaziji	4
Prelesnik Vida	Talich Vaclav	dirigent	3
Ravnihar Franja	Ravnihar Fran	knjigovodja	4
Supančič Ivana	Supančič Filip	stavbni mojster	6
Šlajmer Vera	dr. Šlajmer Edo	zdravniški primarij	2
Šubic Hedviga	Šubic Ivan	ravnatelj obrtnih in strokovnih šol v Ljubljani	1
Tavčar Franja	dr. Tavčar Ivan	odvetnik	2
Trstenjak Lujiza	Trstenjak Anton	hranilniški uradnik, pisatelj	5
Valenta Albina	Valenta Vojteh	mestni blagajnik	5
Vidmar Josipina (roj. Jusič)	Vidmar Josip	izdelovalec in prodajalec dežnikov	6

V nadaljevanju sledi grafična ponazoritev pripadnosti mož posameznim poklicnim razredom, kot je bila prikazana že v zgornji tabeli.

Graf 8: Poklicna struktura mož

Opazim lahko, da se možje izbranih žensk nahajajo zgolj v zgornji polovici poklicne hierarhije. V prvi poklicni razred se je uvrstilo 10 oseb, pri katerih so prevladovali poklici z visoko funkcijo v državni ali mestni upravi. V prvi poklicni razred lestvice HISCLASS se uvrščajo tudi vse osebe s pomembnimi (plemiškimi) nazivi. Prav tako pa med osebami, uvrščenimi v prvi razred, opazim ravnatelje šol, podobno sem navajala že pri ženskah. V prvi poklicni razred pa se uvrščata tudi dva ljubljanska župana, in sicer Peter Grasselli (1882–1896) in njegov naslednik Ivan Hribar (1896–1912). V najvišji razred glede na svoj poklic sodita tudi gledališki režiser Ignacij Borštnik in ravnatelj Glasbene matice Franjo Gerbič.

Največ mož je pripadalo 2. poklicnemu razredu – teh je 12 oziroma nekaj več kot 32 %. V ta razred najpogosteje uvrščamo pravnike, zdravnike ali učitelje. Med pravniki je prav gotovo potrebno omeniti odvetnika dr. Ivana Tavčarja. Med zdravniki je gotovo najbolj znan dr. Karel Trsteniški Bleiweis, sin znanega zdravnika (veterinarja) in politika, ki je bil med drugim tudi urednik *Kmetijskih in rokodelskih novic*, dr. Janeza Trsteniškega Bleiweisa. Poleg omenjenih treh poklicev pa v drugem poklicnem razredu najdemo tudi znanega ljubljanskega arhitekta Josipa Costaperaria. V tretji poklicni razred spadata dva češka dirigenta –Antonin Balatka in Vaclav Talich. Četrty poklicni razred sestavlja 7 oseb s pisanim naborom poklicev – od trgovca, treh (poštnih) uradnikov do knjigovodje in igralca. Edini trgovec v našem vzorcu je bil znani

ljubljski trgovec Ivan Jelačin. V peti poklicni razred se uvrščajo nižji (zasebni) uradniški poklici, v šestega pa stavbni mojster in mojster izdelovanja dežnikov.

Iz predstavljenega je razvidno, da so zakonski partnerji izbranih žensk v večini zapolnjevali prva poklicna razreda, zato lahko upravičeno sklepam, da so nedvomno bili del takratne ljubljanske elite. To so sestavljali predvsem visoko izobraženi intelektualci, ki so jo opravljali poklice uradnikov, odvetnikov, učiteljev in zdravnikov. V vzorcu zasledimo devet oseb s pridobljenim doktoratom, kar nakazuje, da je šlo za visoke izobražence. Slovenska meščanska elita se je nedvomno oblikovala s pomočjo šole, kot je to ugotavljal Peter Vodopivec.³⁷⁹ V obdobju, obravnavanem v tem delu (1848–1910), se je po njegovih besedah, po zaslugi šolstva razvil sloj izobraženega meščanstva, ki je s svojim delovanjem zaznamoval slovenski narodnopolitični prostor.³⁸⁰ Slovenska politika je bila v tistem času torej v rokah posameznikov, ki so si svoj položaj pridobili z izobrazbo in ne z gospodarsko uspešnostjo.³⁸¹ Odsotnost močne gospodarske srenje je pomenila, da so posamezniki, ki so krojili elitni sloj meščanstva, večinoma zasedali uradniška delovna mesta, pripadali svobodnim poklicem in na sploh opravljali poklice povezane z izobrazbo, kot to ugotavlja Vodopivec.³⁸² V svoji raziskavi o ljubljanski eliti sta Cergol Paradiž in Selišnik povzemali Studna, ki pravi, da je bila elita sestavljena predvsem iz drobne buržoazije in uradništva.³⁸³ Tudi naš vzorec odraža omenjene značilnosti sestave ljubljanskega meščanstva, v katerem zasledimo pester nabor različnih uradniških poklicev in hkrati zgolj enega trgovca, enega stavbnega mojstra ter enega obrtnika z dežniki.

Pri poklicih oseb, ki so tvorile ljubljansko izobražensko elito, zasledimo večinoma javnoupravne uradniške in samostojne profesionalne poklice, kot so odvetnik, zdravnik, učitelj ipd. Na podlagi deležev pripadnosti posamezni veji intelektualnih poklicev lahko torej sklepam o notranji sestavi ljubljanske intelektualne elite. Po teoriji elit avtorja Toma Bottomora so intelektualci ena izmed treh vrst elit, med katere sodijo še industrijski menedžerji in visoki državni uradniki. Pri tem torej opazimo razlikovanje med intelektualnimi in uradniškimi poklici, ki sem jih predhodno označila kot intelektualno elito nasproti gospodarski. Po besedah avtorja je elito intelektualcev namreč najtežje definirati obenem pa ugotoviti tudi njen širši

³⁷⁹ Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*, 13.

³⁸⁰ Prav tam.

³⁸¹ Prav tam, str. 14.

³⁸² Prav tam, str. 14–15.

³⁸³ Cergol Paradiž, Selišnik, »Soproge slovenske elite v Ljubljani in Trstu.«, 56.

družbeni vpliv,³⁸⁴ zato je lahko opredelitev intelektualcev oz. inteligence³⁸⁵ še kako zapletena. Inteligenco naj bi predstavljale osebe z univerzitetno izobrazbo, ki so kvalificirane za opravljanje strokovnih poklicev, vendar pa je pri definiciji prišlo tudi do razširitve na vse nemanualne poklice.³⁸⁶ Bottomore sicer učitelje uvršča med nižje intelektualce, a dopušča prostor za interpretacijo glede na posamezno državo, v kateri so intelektualci uspeli prevzeti vlogo vladajoče elite. Učitelje kot glavne politične aktiviste v kontekstu Avstrijskega cesarstva pojmuje tudi Pieter M. Judson.³⁸⁷ Glede na to, da se učitelji po lestvici HISCLASS uvrščajo v 2. razred (ravnatelji celo v prvega) sem za razliko od Bottomora učiteljski poklic pojmovala kot višji srednji sloj.

5.5. IZVORNE DRUŽINE

Upoštevač predstavljene teoretične premisleke, predvsem Colemana in Bourdieuja, ki poudarjata vpliv družine na količino družbenega kapitala pri posamezniku, sem se v tem delu spraševala, v kolikšni meri je na obravnavane ženske vplivala determiniranost ob rojstvu in v kolikšni meri je njihova socialna omreženost izvirala iz družinskih stikov. Za vsako izmed izbranih žensk sem na podlagi primarnih preučevanih virov zbirala podatke o njihovih izvornih družinah. Osredotočila sem se na poklicni status očeta, kot tudi matere, v izogib vnaprejšnjim predpostavkam, da so lahko v javnost vstopale zgolj na podlagi stikov, ki so jih pridobile prek moških sorodnikov.

Podatke o starših sem iz popisov in zglasnic pridobila za 42 izbranih žensk. Če mi podatka o rojstnem priimku ni uspelo pridobiti, je bilo nadaljnje raziskovanje v popisnem gradivu praktično nemogoče.³⁸⁸ Pogosto so bile namreč ženske na popisnem listu zapisane skupaj z možem, dekliški priimek pa ni bil pripisan. Sklepanje o izvornih družinah je bilo tako v nekaterih primerih onemogočeno. V nadaljevanju sem se zato osredotočila na družinsko ozadje posameznic, katerih podatki so bili dostopni. Tudi o izvornih in ciljnih družinah nekaterih bolj

³⁸⁴ Bottomore, Tom. *Elite in družba*. Prevedel Marko Kržan. Ljubljana: Studia humanitatis, 2014, str. 69–70.

³⁸⁵ Izraz, ki se pogosto uporablja kot enakovreden intelektualcem

³⁸⁶ Bottomore, *Elite in družba*, 70.

³⁸⁷ Judson, Pieter M. *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire 1848–1914*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1996, str. 212.

³⁸⁸ Ženske, za katere iz popisov ni bilo mogoče ugotoviti nič o njihovih izvornih družinah, so sledeče: Helena Bavdek, Julija Ferjančič, Milka Gerbič, Ivana Gutnik, Milica Hribar, Karolina Hudnik, Minka Jelačin (Jebačin), Natalija Kermavner, Jerica Lapajne, Ivana Supančič, dr. Vera Šlajmer, Lujiza Trstenjak. Pri nekaterih se zato poslužujem drugih znanih virov in literature.

znanih žensk ne izvemo dovolj. V nekaterih delih se zato zanašam tudi na strokovne prispevke, ki so pomagali osvetliti delovanje prominentnih žensk na Slovenskem. Tako sem lahko sklepala o situiranosti izvornih družin žensk, ki so predmet moje raziskave.

Pridobljene podatke o družinskem ozadju sem podobno kot v prejšnjem podpoglavju umestila v lestvico HISCLASS, s pomočjo katere bo poklicna struktura staršev izbranih žensk jasno razvidna. Kot že omenjeno, podatki o nekaterih v raziskavo vključenih ženskah niso na voljo. V nadaljevanju navajam in obravnavam zgolj tiste, pri katerih je znana kakršnakoli podrobnost, ki se nanaša na njihov družbeni izvor.

Tabela 7: Predstavitev očetov glede na poklic

Ime in priimek	Oče	Očetov poklic	Razred po lestvici HISCLASS
Bartel Julija	Goršič France	orglarski mojster	6
Bilina Fani	Bilina Ferdinand	trgovec	4
pl. Bleiweis Trsteniška Marija	Kos Jožef Josip	zdravnik (homeopat in porodničar)	2
Borštnik Zvonar Zofija	Turk Ivan	dimnikarski mojster	6
Cerar Avgusta - Danilova	<i>ni znano</i>	skromen mestni uslužbenec	5
Cerar Vera	Cerar Anton - Danilo	igralec	4
Costaperaria Dev Mira	Dev Edvard	c. kr. deželni sodniški svetnik	1
Gogola Antonija	Knez Janez	gostilničar	4
Govekar Minka	Vasič Ljudevit	zdravnik	2
Grasselli Marija	Krisper Franc	trgovec	4
Hrast-Negro Ivana	Hrast Janez/Ivan	tajnik mestne hranilnice	5
Hudnik Karolina	Hudnik Matija	odvetnik	2
Jenko Terezija	Lenče Mihael	trgovec z vinom	4
Kadivec Antonija	Kadivec Janez	trgovec z usnjem	4
Kajzelj Josipina	Kajzelj Peregrin	trgovec	4
Kobilca Ivana	Kobilca Jakob	lastnik obrti z dežniki	1

Kušar Marija	Mally Karl Vincenc	usnjar	7
Kveder Zofka	Kveder Ivan	občinski tajnik	4
Lozar Jela	Lozar Josip	trgovec	4
Lukan Vida	pl. Bleiweis Trsteniški Karel	zdravnik	2
Majaron Fernanda	Stare Ferdinand	graščak, okrajni sodnik	1
Marout Marija	Marout Blaž	c. kr. mestni ogleđa	4
Moos Julija	Orel Jožef	odvetnik, (narodni gospodar)	2
Moos Marija	Moos Avgust	poštni uradnik	4
Murnik Horak Marija	Horak Ivan	obrtnik rokavičar	7
Nigrin Gisela	Nigrin Avguštin	železniški nadsprevodnik	6
Nigrin Matilda	Nigrin Avguštin	železniški nadsprevodnik	6
Nolli Ema	Nolli Josip	novinar, operni pevec	2
Ogrinc Marica	Ogrinc Anton	paznik v deželni prisilni delavnici	4
Peršl Mara	Peršl France	c. kr. nadzemljemerec	4
Peršl Roza	Peršl France	c. kr. nadzemljemerec	4
Perušek Marija	Rudež Karl Dragotin	politik, (graščak)	1
Pintar Marija	Kobilca Jakob	lastnik obrti z dežniki	1
Prelesnik Vida	Prelesnik Anton	deželni uradnik	4
Ravnihar Franja	<i>ni znano</i>	obrtnik	7
Šubic Hedviga	Fabiani Karl	lekarnar	2
Tavčar Mara	Tavčar Ivan	uradnik	4
Tavčar Franja	<i>ni znano</i>	nadtelegrafist	5
Valenta Albina	Brus Nikolaj	lesni trgovec	4
Vidmar Josipina	Jusič Valentin	organist v cerkvi	4
Wessner Marija	Wessner Matija	strojevodja/hišni posestnik ³⁸⁹	9

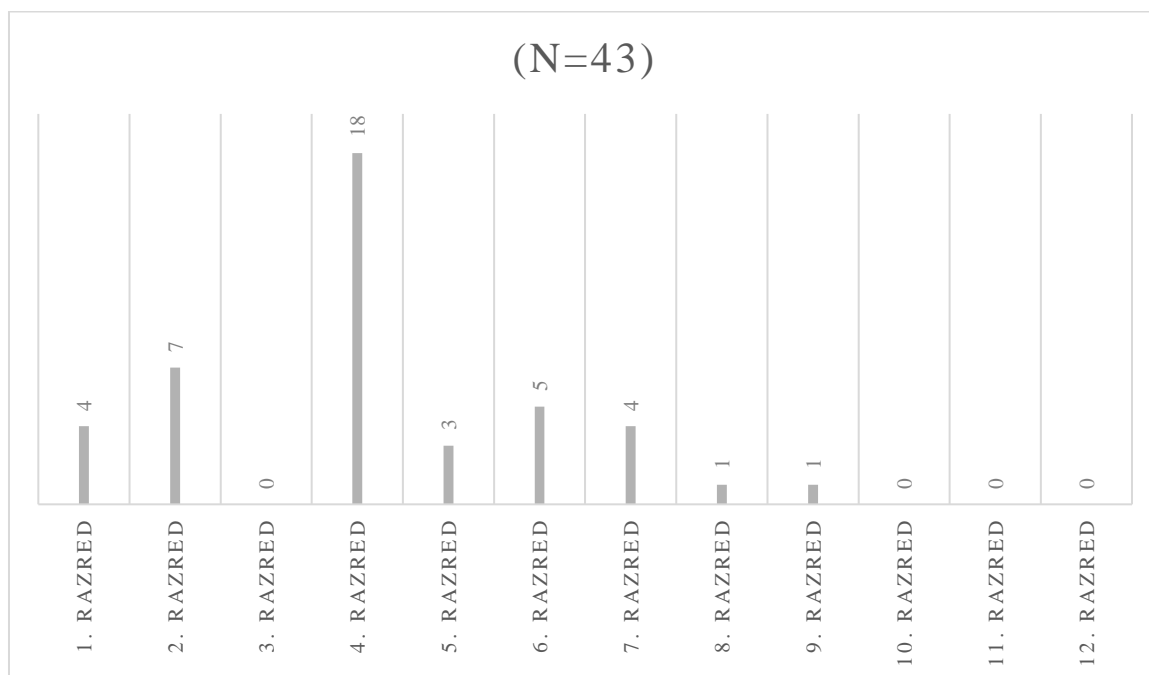
³⁸⁹ Več v nadaljevanju.

Zemljan Jerica	Zemljan Franc	hišni oskrbnik	6
Zupančič Vita	Zupančič Franc	kmet	8

5.5.1. POKLICNA STRUKTURA STARŠEV

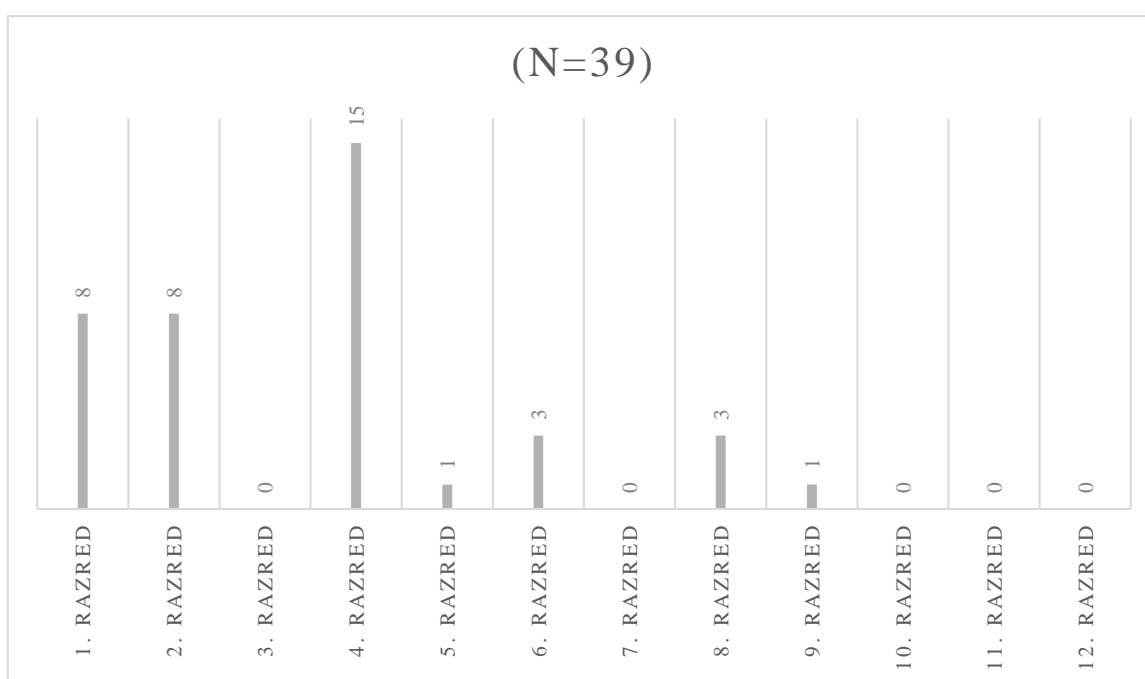
V lestvico HISCLASS razvrščeni poklici staršev (Graf 9 in Graf 10) nakazujejo na socialno poreklo izbranih žensk. Z grafa 9 lahko razberemo, da je večina očetov (18) prihajala iz 4. socialnega razreda. Med njimi je 6 trgovcev ter organist v cerkvi, ostali so opravljali nižje uradniške poklice, ki se uvrščajo v omenjeni razred. Drugi najbolj zastopani družbeni razred je 2. razred. Vanj so se, upoštevajoč kode HISCO, uvrstili trije zdravniki, lekarnar ter dva odvetnika. V prvem razredu najdemo deželnega sodniškega svetnika, okrajnega sodnika, graščaka ter lastnika obrti z dežniki (oče **Ivane** in **Marije Kobilca**, por. Pintar). Pet očetov je spadalo v 6. poklicni razred (orglarski mojster, dimnikarski mojster, hišni oskrbnik ter dva železniška nadsprevodnika). Štiri izbrane ženske so prihajale iz obrtniških družin, ki se uvrščajo v 7. poklicni razred. V petem poklicnem razredu so se nahajali štirje očetje – nadtelegrafist, tajnik mestne hranilnice in mestni uradnik (podrobnosti o poklicu niso znane). Po enega predstavnika sta imela 8. in 9. socialni razred.

Graf 9: Poklicna struktura očetov

Med materami izbranih žensk prevladujejo gospodinje (28). Posledično je poklicna struktura, kot lahko vidimo na spodnjem grafu, podobna prejšnji, z izjemo več uvrščenih v prvi poklicni razred.³⁹⁰ Če ženska ni opravljala nobenega poklica oziroma je bila v statistiki zabeležena kot gospodinja ali žena, se je pri razvrščanju upošteval možev poklic. Največ mater se je uvrščalo v 4. poklicni razred. Takšnih je bilo 15. Sledijo jim tiste, ki so se uvrščale v 1. in 2. razred (v vsakem po 8). Po tri so se uvrstile v razred 6 in razred 8, po ena pa v 5. in 9. razred. Med pridobitnimi materami najdemo naslednje poklice – posestnice, zasebnice, učiteljica (Julija Moos), trafikantka in obrtna pomočnica.

Graf 10: Poklicna struktura mater

V nadaljevanju sledi podrobnejši pregled družinskih vezi v navezavi na poklice, ki so jih opravljali starši izbranih žensk.

O prvi med izbranimi, **Juliji Bartel**, vemo, da je prihajala iz družine znanega orglarskega mojstra Franca Goršiča.³⁹¹ Njena mati Marija Goršič je bila gospodinja. Julijina sestra Marija je bila poročena s premožnim zasebnikom, Antonom Moschekom.³⁹²

³⁹⁰ Med materami se je namreč pojavilo več zasebnic, ki se glede na lestvico HISCLASS uvrščajo v razred 1.

³⁹¹ Več o tem v Goršič, France. »Orglarski mojster Franc Goršič (1836–1898).« *Kronika (Ljubljana)*, 15/2 (1967), 103–112.

³⁹² Goršič, France. »Orglarski mojster Franc Goršič (1836–1898).«, str. 104.

Fani Bilina se je kot prva izmed štirih otrok rodila v družini trgovca Ferdinanda Biline ter njegove žene Fani (Franice) Bilina.³⁹³ Starostna razlika med starši je bila skoraj 40 let, zato je mati kmalu ovdovela in kot posestnica živela s štirimi otroki. Fani se je skupaj s sestro in enim od bratov šolala, drugi brat pa je bil tako kot oče trgovec.³⁹⁴

Marija Bleiweis se je rodila očetu Jožefu Kosu, zdravniku (kirurgu in porodničarju, ki se je uspešno ukvarjal tudi s homeopatskim zdravljenjem),³⁹⁵ ter materi Ignaciji, ki je bila gospodinja.

Zofija Turk je bilo rojstno ime igralka **Zofije Borštnik Zvonar**. O njeni družini je znanega zelo malo – le to, da je bil oče Janez dimnikarski mojster,³⁹⁶ da je bilo mami ime Marija ter da je imela Zofija še dve sestri.³⁹⁷

Tudi naslednji dve izmed preučevanih žensk sta bili igralki, mati in hči, **Avgusta Cerar** (roj. Gostič) z umetniškim imenom Danilova in **Vera Cerar**. Avgusta prihaja iz ljubljanske družine Gostič, iz ene izmed najbolj skromnih hiš grajskega pobočja. Njen oče je bil »skromen mestni uslužbenec, ki pa je z uborno pokojnino poskrbel, da smo vse tri hčerke in dva brata našli svojo pravo pot v življenje.«³⁹⁸ Vera Cerar je bila ena izmed sedmih otrok igralskega para Avguste in Danila (Anton Cerar).

Mira Dev (por. Costaperaria) se je rodila očetu Edvardu Devu, ki je bil c. kr. deželni sodni svetnik in poslanec v kranjskem deželnem zboru, ter njegovi ženi Antoniji.

Milka Gerbič in **Lujiza Trstenjak**, za kateri sem v prejšnjem poglavju navedla, da prihajata s češkega ozemlja habsburške monarhije, sta sestri Daneš, ki sta se istočasno (leta 1886) preselili v Ljubljano. Žal podatki o njunih starših niso na voljo. Njuno življenje sem bolj podrobno obravnavala v naslednjem poglavju, saj sta se obe omožili v Ljubljani.

³⁹³ Zglasnice 1897–1901.

<https://www.familysearch.org/search/catalog/1202669?availability=Family%20History%20Library>. (Dostop: marec 2020).

³⁹⁴ Popis prebivalstva, 1900.

³⁹⁵ Več o tem v: <https://www.shd.si/Media/dokumenti/Zgodovina-homeopatije-na-Slovenskem.pdf>, str. 7.

³⁹⁶ Mihurko Poniž, Katja. »Zofija Borštnik - Zvonarjeva (1868–1948) Igralka pionirskega rodu, »vriskajoča do neba, potrta do smrti.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 98–102. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007, str. 98.

³⁹⁷ Domovnice, 1874–1924.

<https://www.familysearch.org/search/catalog/1202669?availability=Family%20History%20Library> (Dostop: marec 2020).

³⁹⁸ »Spomini Avguste Danilove.« *Domači prijatelj*, XIII/10 (1939), str. 362.

Naslednja med izbranimi ženskami, o kateri je znanih le nekaj dejstev o izvorni družini, je **Antonija Gogola**. Bila je hči Janeza Kneza, gostilničarja, posestnika in župana Spodnje Šiške.³⁹⁹ Njena mati, Ana Knez, je bila prav tako gostilničarka in posestnica.⁴⁰⁰

Naslednja ženska, ki jo omenjamo v naši nalogi je **Minka Govekar** (roj. Vasič). Do podatkov o njeni izvorni družini prav tako ni bilo mogoče dostopati, saj prihaja iz Dolenjske. Njen oče, Ljudevit Vasič, je bil zdravnik, mati Marija pa je bila gospodinja. Starše je Minka zelo cenila in jim priznavala najboljšo vzgojo, s čimer so, po njenih besedah, »vplivali nanjo s srčno kulturo in najpopolnejšo civilizacijo.«⁴⁰¹

Marija Grasselli (roj. Krisper) je bila hči trgovca in posestnika Franca Krisperja in njegove žene Marije. Poleg Marije sta imela še dve hčeri – Karolino (omozeno Marinšek) in Franjo (omozeno Urbanc) ter sina Rajmunda, ki je bil tako kot oče trgovec in posestnik.⁴⁰²

O starših **Ivanke Negro - Hrast** je znano le to, da je bil njen oče Ivan Hrast tajnik mestne hranilnice, njena mati pa je bila njegova žena Franja Hrast. Poleg Ivanke sta imela še hčer Marijo in sina Janka.

Terezija Jenko je bila rojena v trgovski družini Lenče. Oče Mihael je trgovski posel z vinom prevzel od svojega očeta, Andreja Lenčeta, znanega posestnika, trgovca in funkcionarja. Lenčeti so trgovske poti in trgovanje z vinom razširili preko meja slovenskih dežel, vse do Bavarske,⁴⁰³ tako ne preseneča, da je bila Terezijina mati Ana Marija (roj. Hiebl) iz Bavarske.⁴⁰⁴

Antonija Kadivec je prihajala iz usnjarske družine. Njen oče, Janez Kadivec, je bil namreč trgovec z usnjem, s čimer se je kasneje ukvarjala tudi sama. Njena mati Marija pa je bila gospodinja.

Podobno je iz trgovske družine prihajala tudi **Josipina Kajzelj**. Oče Peregrin Kajzelj je bil trgovec. Kot je razvidno iz popisa, je imel svojo obrt (ni opredeljeno, katere vrste).⁴⁰⁵ Njegova

³⁹⁹ Cergol Paradiž, Selišnik, »Soproge slovenske elite v Ljubljani in Trstu.«, 71.

⁴⁰⁰ Ana Knez. <https://www.geni.com/people/Ana-Knez/6000000042913646387> (Dostop: februar 2021).

⁴⁰¹ Leskošek, Vesna. »Minka Govekar (1874–1950) Učiteljica, prevajalka, publicistka in aktivistka za pravice žensk.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 134–138. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007, str. 134.

⁴⁰² *Slovenski narod*, 27. 6. 1884, str. 4.

⁴⁰³ Mihael Stroj: Andrej Lenče, 1862. <https://www.ng-slo.si/si/razstave-in-projekti/razstava/odstiranja-februar-2015?id=3222> (Dostop: januar 2021).

⁴⁰⁴ Pozabljena Ljubljancanka: Terezija Jenko – Doma je gostila ruske znanstvenike. <https://www.dnevnik.si/1042925355> (Dostop: januar 2021).

⁴⁰⁵ Popis prebivalstva, 1890.

žena, Amalija Kajzelj, je bila gospodinja, a je po njegovi smrti postala zasebnica (več v nadaljevanju).⁴⁰⁶ Poleg Josipine sta imela še hčer Ivano ter sina Bogomila.

Iz obrtniške družine sta prihajali **Ivana** in **Marija Kobilca** (por. **Pintar**). Njun oče je bil znan obrtnik z dežniki, Jakob Kobilca, ki je bil poleg dežnikarstva izučen tudi v krznarstvu in kolarstvu.⁴⁰⁷ Žena Marija pa mu je pri obrti pomagala.⁴⁰⁸ Poleg Ivane in Marije sta imela zakonca Kobilca še dva otroka – Frančiško, ki je pomagala pri gospodinjstvu, sin Josip pa je pomagal pri dežnikarstvu.⁴⁰⁹

O družini **Marije Kušar** (roj. Mally) ni znanega veliko. Zgolj to, da je bil njen oče Karl Vincenc Mally usnjar, njegova žena Marija pa gospodinja. Poleg Marije sta imela še štiri otroke: hčeri Julijano in Ano ter sinova Henrika in Vincenca.⁴¹⁰

O družini naslednje obravnavane ženske, **Zofke Kveder**, iz popisov izvemo to, da je bil njen oče Ivan občinski tajnik, mati Neža pa gospodinja. Zofka je bila edina hči poleg dveh sinov, Alojzija in Viktorja.⁴¹¹ Njen oče ni bil izobražen, vendar je kljub temu Zofko poslal v nunsko šolo v Ljubljano, kamor so se z družino tudi preselili.⁴¹² Zofka s svojimi starši, predvsem z očetom, nima podobnih izkušenj, kakor prej omenjena Minka Govekar. Zofkin oče se je namreč vdajal alkoholizmu zaradi česar je izgubil tudi službo. Starši naj bi se nad njo večkrat znesli, zaradi česar je stike z domačimi popolnoma pretrgala.⁴¹³

Znanih je tudi nekaj dejstev o izvorni družini **Jele Lozar**. Njen oče je bil trgovec Josip Lozar, mati Gabrijela pa je bila gospodinja.

Več pa vemo o **Vidi Lukan** (roj. Bleiweis Trsteniška), saj je bil njen oče poznan zdravnik primarij dr. Karel Bleiweis Trsteniški, sin dr. Janeza Bleiweisa. Njena mati Marija Bleiweis Trsteniška je bila gospodinja. Marija je tako kot njena hči Vida vključena v pričujočo raziskavo, a več o njeni prvotni družini ni znanega. Vida je torej zavoljo očeta prihajala iz dobro situirane

⁴⁰⁶ Popis prebivalstva, 1910.

⁴⁰⁷ Knop, Seta. »Ivana Kobilca (1861–1926) Najslavnejša slovenska slikarka.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 75–78. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007. str. 75.

⁴⁰⁸ Popis prebivalstva, 1890.

⁴⁰⁹ Popis prebivalstva, 1890.

⁴¹⁰ Karl Mally. <https://www.geni.com/people/Karl-Mally/600000000299729402> (Dostop: januar 2021).

⁴¹¹ Popis prebivalstva, 1890.

⁴¹² Zofka je bila rojena v Ljubljani, kasneje se je s starši preselila na Notranjsko, kjer sta se rodila Alojzija in Viktor. Zaradi Zofkinega šolanja se je družina preselila nazaj v Ljubljano. Zaradi očetovega alkoholizma pa so se mati in brata preselili nazaj na Notranjsko, Zofka se jim je pridružila po končanem šolanju.

⁴¹³ Mihurko Poniž, Katja. »Zofka Kveder (1878–1926) Prva samosvoja pisateljica in pionirka emancipacije žensk.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 154–157. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007, str. 154.

in ugledne družine. Oče je bil poleg svojega zdravniškega poklica (delo v psihiatrični bolnišnici) znan tudi po svojem javnem delovanju. Dejaven je bil tako na narodnem, političnem in gospodarskem področju. Ob smrti se ga spominjajo z besedami: »Dr. Karel Bleiweis je bil znamenit zdravnik in bi bil lahko zaslužil lepo premoženje, ko bi bil svoj čas in svoje redke zmožnosti posvečal zaslužku in ne javnemu delu. Toda dr. Karel Bleiweis je bil povsod zraven, kjer je bilo treba opravljati nehvaležna dela za javno in narodno korist, a kjer so delili zaslužke, ga ni bilo nikjer zraven.«⁴¹⁴ Dejaven je bil v odboru ljubljanske čitalnice, bil pa je tudi predsednik omenjenega društva. Bil je tudi ustanovitelj in član čitalniškega pevskega zbora, iz katerega je kasneje nastala Glasbena matica. Po njegovi zaslugi je bilo v čitalnici organiziranih mnogo predavanj in predstav. Prav tako je bil eden od ustanoviteljev telovadnega društva Sokol in prav tako ustanovitelj Društva zdravnikov na Kranjskem. Njegovo delovanje pa je obsegalo tudi predsedniško funkcijo v ljubljanskem Narodnem domu. Dr. Bleweis je bil tudi občinski svetnik in član magistratnega odseka.⁴¹⁵

Fernanda Majaron (roj. Stare) je bila ena izmed šestih otrok okrajnega sodnika in graščaka Ferdinanda Stareta in njegove žene Marije.⁴¹⁶

Marija Marout se je rodila staršem, Blažu Maroutu, c. kr. cestnemu ogledniku⁴¹⁷ in posestniku, ter njegovi ženi Marijani. Poleg hčerke Marije, ki je bila znana tudi pod imenom Minka, sta imela še hčer Josipino ter sinove Avgušтина, Frana in Janka.⁴¹⁸

Julija Moos in Minka (Marija) Moos sta bili mati in hči. Minka je bila ena izmed treh Julijinih hčera. O Julijinih starših iz popisov ne izvemo ničesar, saj nam njen dekliški priimek ni znan. Julija Moos, učiteljica, je bila vdova po Avgustu Moosu, Minkinemu očetu, ki je bil poštni uradnik.

V družini, iz katere je prihajala **Marija Horak (por. Murnik)**, se je rodilo pet otrok. Oče Janez Nepomuk Horak je imel s svojo prvo ženo tri sinove in hčer Marijo. Mati, ki je bila prav tako Marija, je umrla, ko je bilo njeni hčeri pet let. Oče se je nato ponovno poročil z drugo ženo, zopet Marijo, s katero je imel še hčer Ano. Po poklicu je bil obrtnik – rokavičar. Poleg tega je bil tudi eden od ustanoviteljev in predsednik Obrtnega podpornega društva. Med drugim je opravljal tudi veliko pomembnih funkcij v mestnem in deželnem zastopstvu, obenem pa je bil

⁴¹⁴ »Listek: Dr. Karel vitez Bleiweis-Trsteniški.« *Slovenski narod*, 3. januar 1910, str. 1.

⁴¹⁵ Prav tam.

⁴¹⁶ Ferdinand Stare. <https://www.geni.com/people/Ferdinand-Stare/6000000029933561508> (Dostop: januar 2021)

⁴¹⁷ Nižji uradniški poklic.

⁴¹⁸ »Blaž Marout.« *Slovenski narod*, 20. januar 1888, str. 4.

tudi med ustanovitelji meščanske stranke.⁴¹⁹ Narodnozavedni duh, v katerem je odraščala Marija, se je vsekakor odražal tudi v njenem javnem delovanju, o čemer bom podrobneje spregovorila v enem izmed naslednjih poglavij.

Gisela in Matilda Nigrin, igralki, sta bili sestri, hčerki Avgušтина in Avguste Nigrin. Njun oče je bil železniški nadsprevodnik, mati pa gospodinja. Poleg Gisele in Matilde sta imela starša še pet otrok: hčere Ido, Marijo in Avgusto, ki je bila prav tako igralka, ter sinova Karla in Vincencija.⁴²⁰

Hči znanega opernega pevca, dramatika, novinarja in urednika *Slovenskega naroda*, Josipa Nollija, in njegove žene Antonije, je bila **Ema Nolli**. Nolli je bil član Slovenskega dramatičnega društva ter Sokola, bil pa je tudi režiser v ljubljanski operi. Njegova sestra Franja je bila igralka, brat pa tako kot on, pevec.⁴²¹ Po pevskih stopinjah je kasneje šla tudi hči Ema.

Marica Ogrinc se je rodila očetu Antonu Ogrincu, pazniku v deželni prisilni delavnici,⁴²² in njegovi ženi Mariji. Imela sta še osem otrok. Marica, ki je bila najstarejša med sorojenci, je postala gledališka igralka. Sestra Ernestina je delala kot gostilničarka, brata Rudolf in Anton sta bila ključarska vajenca, sestra Josipina ni živela v Ljubljani, o bratu Francu ni podatkov, ostale tri sestre in brat pa so se še šolali.⁴²³

V naši nalogi obravnavamo še zadnji dve sestri, **Maro in Roza Peršl**. Bili sta najmlajši hčeri c. kr. nadzemljemerca⁴²⁴ Franceta Peršla in njegove žene Rozalije, ki sta imela šest otrok.⁴²⁵ Več o njihovem družinskem življenju nam iz popisov ni znanega.

Marija Perušek je bila hči graščaka in politika Karla Dragotina Rudeža in njegove žene Julijane. Vemo, da je imel oče v posesti Gracarjev Turn pri Šentjerneju in bil lastnik ribniške graščine. Bil je tudi poslanec v deželnem zboru.

⁴¹⁹ Budna Kodrič, Nataša. »Marija Murnik Horak (1845–1894) Narodna buditeljica in organizatorica dobrodelnih, prosvetnih in ženskih društev.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 52–56. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007, str. 52.

⁴²⁰ Popis prebivalstva, 1890.

⁴²¹ Nolli, Josip. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi388772/> (Dostop: januar 2021).

⁴²² Nižji uradniški poklic.

⁴²³ Popis prebivalstva, 1900.

⁴²⁴ Nižji uradniški poklic

⁴²⁵ Popis prebivalstva, 1890 in 1900.

Hčerka deželnega uradnika Antona Prelesnika in njegove žene Terezije je bila **Vida Prelesnik**. Oče je bil deželni knjigovodja, deloval pa je tudi v knjigovodstvu Obrtnega pomožnega društva. Vida je imela še sestro Marijo, za katero vemo, da se je izučila za vzgojiteljico.⁴²⁶

O **Franji Ravnihar** vemo le to, da je prihajala iz bogate ljubljanske obrtniške družine.⁴²⁷

Hedviga Šubic je bila hči lekarnarja Karla Fabianija. Skupaj z ženo Hedviko sta imela še štiri otroke – sinove Emila, Karla in Ernesta ter hčer Karolino.⁴²⁸

O pisateljici in učiteljici **Mari Tavčar** vemo, da je bil njen oče Ivan uradnik,⁴²⁹ mati Marija pa gospodinja. Marina starša sta bila ločena, zato je živela skupaj z mamo in bratom Mirčeslavom.⁴³⁰ Po ločitvi je bila Marina mati zasebnica.

Franja Tavčar (roj. Košenini) se je rodila nadtelegrafistu Guštavu Košeniniju in Frančiški Arce. Oče je bil član ljubljanskega Sokola, o materi pa vemo zgolj to, da je umrla, ko je bilo Franji tri mesece. Preden je Franja dopolnila tri leta, je že osirotela, zato je zanjo skrbel njen stari stric Fran Lukman (Špickramar), trgovec s čipkami. Skrb za Franjo so prevzeli materini bratje in sestre, še posebej Franjina teta Josipina (Ajka).⁴³¹ Čeprav se je rodila v meščansko družino, njeno življenje zaradi naštetih dogodkov ni bilo enostavno. Teta Ajka ji je omogočila, da je že kot majhna deklica vstopila v čitalnico, kjer je prisostvovala dobredelnim prireditvam in predavanjem.⁴³² Teta Ajka je prijateljevala z Marijo Murnik Horak, ki jo je pravzaprav vpeljala v narodno delo ljubljanskega ženstva.⁴³³

Albina Valenta (roj. Brus) je prihajala iz družine lesnega trgovca Nikolaja Brusa in njegove žene Terezije.⁴³⁴

⁴²⁶ Popis prebivalstva, 1890.

⁴²⁷ Ravnihar, Franc. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi489296/> (Dostop: januar 2021).

⁴²⁸ Karl Fabiani. <https://gw.geneanet.org/rfonda?lang=en&n=fabiani&oc=3&p=karl> (Dostop: januar 2021).

⁴²⁹ Tavčar, Mara. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi689230/> (Dostop: januar 2021).

⁴³⁰ Popis prebivalstva, 1900.

⁴³¹ Ferle, Mojca. »Od Špickramarjeve Francke do častne dvorne dame in visoške gospe: Franja Tavčar (1868–1938).« *Loški razgledi*, 58/1 (2011), 59–75, str. 60.

⁴³² Antič Gaber, Milica. »Franja Tavčar (1868–1938) Dobrotnica so/ustanoviteljica mnogih ženskih društev, častna meščanka Ljubljane.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 108–112. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007, str. 108.

⁴³³ Budna Kodrič, Nataša. »Franja Tavčar: narodna in dvorna dama.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 138–143. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 139.

⁴³⁴ <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi755992/>

Josipina Vidmar (roj. Jusič) naj bi prihajala iz Beneške Slovenije. Josipinina mati je bila hči vaškega organista, prišleka iz Gorice. Imela je še pet sorojencev, enega brata in štiri sestre.⁴³⁵ Podatkov o očetu ni.

Nekoliko bolj zapleteno je bilo raziskovanje družinskega izvora **Marije Wessner**. Sodeč po literaturi⁴³⁶, Slovenskem biografskem leksikonu⁴³⁷ in enemu izmed popisnih listov⁴³⁸ je bila Marija hči železniškega strojevodje Matije Wessnerja. V *Slovenskem narodu* je bil ob smrti zapisan kot hišni posestnik. Drugega popisnega gradiva zanj ni. Sklepam lahko, da je sicer po poklicu res bil železniški strojevodja, po upokojitvi pa je postal hišni posestnik. Kot Marijina mati je v Slovenskem biografskem leksikonu zapisana Marija (roj. Povše), a vsa najdena popisna gradiva nakazujejo na to, da je bila njena mati Uršula Wessner, ki je bila po moževi smrti hišna posestnica. Vemo, da je Marija še z dvema sestrama, Josipino in Ano, živela skupaj z ovdovelo materjo. Vse tri hčere so bile učiteljice. Marija se je šolala na ljubljanski ljudski šoli, nato pa na učiteljski opravi izpit za ljudsko in meščansko učiteljico.

Predzadnja obravnavana ženska je **Jerica Zemljan**, za katero vemo, da je bil njen oče Franc Zemljan hišni oskrbnik, mati Frančiška pa zasebnica.⁴³⁹ Njen oče naj bi bil pravzaprav muzejski sluga.⁴⁴⁰ Poleg Jerice sta imela še hčer Frančiško in sina Franca. Šolala se je na učiteljski v Ljubljani, prav tako kot njena kasnejša prijateljica Vita Zupančič, ki jo opisujem v nadaljevanju.

441

Vita Zupančič je prihajala iz kmečke družine.⁴⁴² Tako Jerica Zemljan kot Vita Zupančič sta se šolali na učiteljski v Ljubljani.⁴⁴³ Kasneje sem spoznala še, kako so se prepletale karijerne poti zadnjih treh predstavljenih.

⁴³⁵ Vidmar, Živa. »Josipina Vidmar: moja babica.« V: Splošno žensko društvo: 1901–1945, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 131–137. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 132.

⁴³⁶ Leskošek, Vesna. »Marija Wessner (1856–1951) Učiteljica, aktivna zagovornica izobraževanja in zaposlovanja žensk, ustanoviteljica društva Mladika.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 52–56. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.

⁴³⁷ Wessner, Marija. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi837877/> (Dostop: januar 2021).

⁴³⁸ Primer: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSMY-574P-6?cat=1201365> (Dostop: januar 2021).

⁴³⁹ Popis prebivalstva, 1900.

⁴⁴⁰ Zglasnice 1897–1901.

<https://www.familysearch.org/search/catalog/1202669?availability=Family%20History%20Library>. (Dostop: marec 2020).

⁴⁴¹ Prav tam, str. 226–228.

⁴⁴² Hojan, Tatjana. »Vita Zupančič in Jerica Zemljan.« V: Splošno žensko društvo: 1901–1945, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 226–231. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 226.

⁴⁴³ Prav tam, str. 226–228.

Iz predstavljenega je razvidno, da so bile matere izbranih žensk večinoma gospodinje. Nekaj je bilo zasebnic, hišnih posestnic, nekatere pa je zaznamoval možev poklic. Na podlagi danih podatkov je moč opaziti, da so bile matere, če je bil njihov mož zaposlen v državni službi, praviloma gospodinje. Med očeti predstavljenih pa lahko opazujemo nekoliko bolj raznoliko poklicno strukturo. Kaže se izrazita polariziranost. Očetje so lahko med bolj poznanimi in dejavnimi (dr. Karel Bleiweis – oče **Vide Lukan**), na drugi strani pa prihajajo iz skromnih družin, kot so bile npr. Gostičeva, Zemljanova ... Vmes se nam razkrijejo različni poklici, vse od (premožnejših) obrtnikov in trgovcev do tajnikov, uradnikov, profesorjev, igralcev, pevcev, nadtelegrafistov. Poklicna shema njihovih staršev je bila vsekakor pisana, a vendarle lahko trdim, da so v večini prihajale iz meščanskih družin. Nekatere med njimi so bile bolj situirane, druge slabše. Nekatere med njimi so bile že z rojstvom seznanjene z javnim delovanjem njihovih staršev (npr. **Lukan Vida**) ali skrbnikov, kot lahko opazimo pri **Franji Tavčar**. Spoznala sem, da jih je nekaj nadaljevalo s poklici svojih staršev, kot se je očitno zgodilo v družini **Cerar**, kjer sta bila oba starša igralca in se je posledično v igralske vode podala tudi ena izmed njunih hčera, **Vera**. Pevsko kariero je izbrala tudi hči opernega pevca, **Emma Nolli**. Tako kot mati pa je učiteljica postala **Minka Moos**. Tudi hči trgovca z usnjem, **Antonija Kadivec**, je sčasoma prevzela očetov poklic. V nadaljevanju sem podrobneje prikazala, s čim so se ukvarjale v raziskavo vključene ženske. Zaradi pomanjkanja podatkov nisem ustvarila celotnega vpogleda v njihova življenja, a lahko bralcu prikaz, čeprav je skromen, dobro služi.

V nadaljevanju me je zanimala tudi socialna mobilnost znotraj družin posameznih akterk. Zanimalo me je torej, ali so se v raziskavo vključene posameznice na socialni lestvici povzpele – bodisi z izobrazbo bodisi s poroko – ali nazadovale oziroma ohranile družbeni položaj, ki so ga pridobile z izvorno družino.

5.6. PRIMERJAVA SOCIALNIH RAZREDOV – OČETJE IN MOŽJE

V tem delu sem se na primeru izbranih poročenih žensk posvetila t. i. konceptu socialne mobilnosti (prehajanju med socialnimi razredi). Zanimalo me je predvsem, v kolikšni meri se je položaj poročenih žensk s poroko izboljšal (prestavil višje na družbeni lestvici) oz. poslabšal. V spodnji preglednici sledi prikaz pripadnosti posameznim razredom za očete in može v raziskavo vključenih žensk. S tem sem dobila vpogled v izboljšanje, poslabšanje ali ohranjanje pripadnosti socialnemu razredu s poroko. Omenila sem že, da se s poroko količina socialnega

kapitala obeh poročenih oseb poveča. Na tem mestu pa me je zanimalo, ali se je povečala tudi socialna mobilnost preučevanih žensk. Podatke sem lahko primerjala zgolj pri tistih, katerih oče in mož sta bila znana. Takšnih je bilo 28.

Tabela 8: Primerjava socialnih razredov med očeti in možmi

Oče Mož	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	
1.		2		1	1	1	1						6
2.	3			5	1	1	1						13
3.				2									2
4.		1			1		2						4
5.				1		1							2
6.				1									1
7.													
8.													
9.													
10.													
11.													
12.													
	3	5		10	3	3	4						

Glede na družbeno lestvico socialnih razredov po klasifikaciji HISCLASS se v višji razred od očetov v raziskavo vključenih žensk uvršča 20 njihovih mož. Dva moža se uvrščata v isti socialni razred kot izbrankin oče, medtem ko nižjim razredom od očetov pripada 6 mož.

Zanimivo je izpostaviti tudi ugotovitev Cergol Paradiž in Selišnik, da je v njenem vzorcu mogoče opaziti, da očetje in možje preučevanih posameznic opravljajo enak oz. podoben poklic.⁴⁴⁴ V pričujočem delu lahko opazimo dve ugotovitvi, ki sta ju izpostavili tudi pravkar omenjeni avtorici v članku o soprogah slovenske elite v času, ki ga obravnavamo. Podoben poklic sta namreč opravljala dr. Karel Bleiweis Trsteniški in oče njegove žene **Marije Bleiweis Trsteniške**, Josip Kos. Oba sta se ukvarjala z zdravniškim poklicem. **Fernanda Majaron**, ki jo prav tako obravnavamo v tej nalogi, je bila hči okrajnega sodnika Ferdninand Stareta, ki se

⁴⁴⁴ Cergol Paradiž, Selišnik, »Soproge slovenske elite v Ljubljani in Trstu.«, 79.

je poročila z odvetnikom Danilom Majaronom. Enako sta izpostavili tudi Cergol Paradiž in Selišnik.

Pri interpretaciji prikazanih rezultatov je treba pozornost usmeriti tudi v socialni status izbranih žensk. Prikazani podatki v spodnji tabeli bralca namreč ne smejo zavesti, saj ne prikazujejo žensk, ki bi si zgolj s poroko zagotovile višji položaj na družbeni lestvici. Med zajetimi ženskami je namreč zgolj 12 vzdrževanih, kar pomeni, da se v razrede uvrščajo prek moža. Ostalih 16 s pridobitnim statusom sem prikazala že na drugih mestih te naloge. Na podlagi predstavljenega sklepam, da si večina izbranih žensk položaja na družbeni lestvici ni zagotovila zgolj s poroko v višji razred.

6. SOCIALNA OMREŽENOST IZBRANIH ŽENSK – PREGLED DELOVANJA V LJUBLJANSKIH DRUŠTVIH IN ORGANIZACIJAH

Za namene pričujoče raziskave je smotrno osvetliti tudi družabno življenje Ljubljančanov, katerega del so bile v tej nalogi obravnavane posameznice. V nadaljevanju sem predstavila, kako in v katera društva so bile včlanjene izbrane ženske.

Po besedah Selišnik je bil v slovenskem prostoru vstop žensk v javnost povezan z njihovim društvenim angažmajem.⁴⁴⁵ Javno delovanje in posledična prisotnost v političnem delovanju sta torej izvirali iz ustanavljanja in članstva v najrazličnejših (narodnih) društvih. Clemens ugotavlja obstoj povezave med delovanjem v (prostovoljnih) društvih in politično participacijo žensk na prehodu iz 19. v 20. stoletje.⁴⁴⁶ Delovanje znotraj mreže formalnih organizacij po njenem mnenju namreč ustvarja polje, znotraj katerega se ženske lahko učinkovito povezujejo, z »aktivistično kariero« pa socialni kapital le še povečujejo.⁴⁴⁷

Središče družabnega in kulturnega dogajanja so nedvomno bile čitalnice. Med pomembna (ljubljska) društva prištevamo tudi ljubljansko Dramatično društvo, ustanovljeno leta 1866, ki je imelo pomembno vlogo pri ustanavljanju slovenskega gledališča. Leta 1864 je bilo ustanovljeno prvo slovensko znanstveno društvo, Slovenska matica, v letu 1872 pa je pričela

⁴⁴⁵ Selišnik, Irena. *Prihod žensk na oder slovenske politike*. Ljubljana: Sophia, 2008, str. 49.

⁴⁴⁶ Avtorica specifično obravnava dogajanje v ZDA. Tamkajšnjo takratno situacijo lahko prenesemo tudi v slovenski prostor.

⁴⁴⁷ Clemens, Elisabeth S. »Securing Political Returns to Social Capital: Women's Associations in the United States, 1880s–1920s.« *The Journal of Interdisciplinary History*, 29/4 (1999), 613–638, str. 619.

delovati tudi Glasbena matica.⁴⁴⁸ Društva so pogosto imela nacionalni predznak. Med takšne uvrščam tudi Ciril-Methodovo družbo, katere poglobitveni namen je bilo preprečevanje šolanja v nemškem jeziku. Ljubljanske ženske pa so na začetku 20. stoletja ustanovile prvo samostojno žensko društvo – Splošno slovensko žensko društvo.

V nadaljevanju poglavja sem se podrobneje posvetila omenjenim novo nastalim ljubljanskim društvom, družbam (s poudarkom na tistih, ki so bile večinoma omenjene v pregledanih letnikih *Slovenskega naroda*), čitalnici in gledališču. S tem sem posredno dobila uvid v sestavo članstev v posameznih organizacijah, s čimer sem lahko orisala socialne stike ljubljanskega meščanstva. Na primeru ljubljanske čitalnice in ljubljanske podružnice Ciril-Methodove družbe sem skušala prikazati, v kolikšni meri so se socialne mreže svojcev izbranih žensk in njih samih v omenjenih organizacijah, prekrivale. Prav tako sem pomembno pozornost namenila ljubljanskim ženskim društvom, v katerih so ženske imele nezanemarljivo vlogo.

Pomemben rezultat nastajanja ženskih društev v poznem 19. stoletju je predstavljal nastanek družbenega prostora, znotraj katerega so ženske kot članice novo nastalih društev (pogosto osnovanih na podlagi že prej obstoječega moškega društva) presegle binarno ločeni sferi (javno in zasebno) ter razširile zavedanje, da lahko sežejo dlje od domačega ognjišča.⁴⁴⁹ Z društvenim delovanjem, ki sem ga do te točke že večkrat omenila – sodelovanje na čitalniških besedah – so ženske namreč postavile temelje njihovi kasnejši politični participaciji.

Društva so torej predstavljala pomembno stopnjo v oblikovanju slovenskega ženskega gibanja. V njih so ženske nedvomno kopičile socialni kapital, tako z moškimi predstavniki slovenskega političnega kroga kot tudi z ženskami, ki so s svojim javnim angažmajem vplivale na spremembe njihovega družbenega položaja. V tem poglavju sem se na podlagi pregleda članstva v bolj znanih (ljubljskih) društvih lotila prikaza socialne omreženosti izbranih žensk. V prejšnjem poglavju sem se osredotočila na njihovo socialno ozadje, v tem delu naloge pa skušam osvetliti tudi njihova medsebojna poznanstva.

Pomemben del družbenega življenja Ljubljančanov so vsekakor predstavljale meščanske ženske. V enem izmed prejšnjih poglavij sem že navedla, da je bila Ljubljana manjše provincialno mesto habsburške monarhije z nekaj več 22.000 prebivalci, v katerem »so se vsi med seboj poznali.«⁴⁵⁰ Namen pričujoče naloge ni bil dokazati, da se je ljubljansko prebivalstvo

⁴⁴⁸ Vodopivec, »Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju.«, 14.

⁴⁴⁹ Prav tam, str. 620.

⁴⁵⁰ Göstl, Fran. »Spomini na Ljubljano pred 60–50 leti.« *Kronika slovenskih mest*, 4 (1937), 12–17, str. 17.

v celoti poznalo med seboj, z gotovostjo pa na podlagi raziskanega lahko trdim, da je ljubljanska politična in družbena elita (katere del so bile tudi v tej nalogi omenjene ženske) tvorila močne medsebojne povezave. Jedro so vsekakor predstavljali pripadniki strankarskega življenja, poslanci, predsedniki društev itd. Raziskovanje socialne omreženosti vseh Ljubljančanov presega metodološki okvir pričujočega dela, saj bi bilo za ta namen potreben natančen in metodološko zasnovan vpogled v društveno delovanje celotnega ljubljanskega prebivalstva, ne zgolj žensk.

V nadaljevanju sledi dvodelni pregled članstev izbranih žensk v nekaterih ljubljanskih društvih. Dualnost pregleda izhaja iz metodološke ovire – članski sezname namreč niso na voljo za vsa društva. Vpogled v sezname članov je mogoč za čitalnico v Ljubljani, Ciril-Methodovo družbo (ženske podružnice) in Glasbeno matico, medtem ko za ostala društva, v katerih so se izbrane ženske pojavljale, sezname niso na voljo. Za tri omenjena društva so na voljo letna društvena poročila, ki omogočajo vpogled v organizacijo društva v preteklem letu. Pregledana so bila poročila za vsako desetletje.⁴⁵¹

V nadaljevanju predstavim pomembnejša društva, v katera so se vključevale ženske. Poleg izbranih žensk, ki so bile članice ljubljanskih društev, navajam tudi njihove moške sorodnike, tj. moža in očeta, če sta bila dejavna v katerem izmed izbranih društev. Sprva obravnavam metodološko neoporečne sezname, na podlagi katerih ugotavljam, katere izmed izbranih žensk in njihovih moških sorodnikov so bili v dejavni v omenjenih treh društvih. V drugem delu pregleda društvenega delovanja izbranih žensk pa navajam ostala društva, v katerih je bilo moč zaslediti njihovo prisotnost. To so Splošno žensko društvo, Društvo slovenskih učiteljic ter še nekatera druga.

Med 54 ženskami, katerih društveno življenje preučujemo v tem poglavju, se jih 18 ne pojavi v nobenem društvu. Največ (25) je takšnih, ki so bile vključene v eno izmed izbranih treh društev. V dve društvu je bilo vključenih 10 žensk, v vsa tri društva pa ena – učiteljica **Marija Wessner**.

⁴⁵¹ Imenik družnikov narodne čitalnice, 1863.

Izvestje mestnega dekliškega liceja v Ljubljani in z njim združenih oddelkov. Ljubljana: Mestni dekliški licej, 1908.

Letopis narodne čitalnice v Ljubljani, 1871, 1881, 1891, 1901, 1911.

Poročilo društva Glasbene matice v Ljubljani: 1874, 1880, 1885, 1886, 1887, 1888, 1893, 1894, 1898, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910.

Vestnik Šolske družbe sv. Cirila in Metoda: 1890, 1892, 1902, 1910.

Tabela 9: Članstvo v čitalnici, CMD in Glasbeni matici

	V nobenem društvu	V enem društvu	V dveh društvih	V treh društvih
Število žensk	18	25	10	1

Prvi del pregleda delovanja v društvih prikazuje prisotnost izbranih žensk v ljubljanski čitalnici, Ciril-Methodovi družbi in Glasbeni matici. Za ta tri društva je iz njihovih letnih poročil mogoče pridobiti podatke o vodstvu (in članih).⁴⁵²

6.1. ČITALNICA

Družabno življenje ljubljanskih meščanov druge polovice 19. stoletja je bilo vezano predvsem na ljubljansko čitalnico, ki je z delovanjem pričela v letu 1861. Za čitalnice velja, da so »v poprej mrtvo javno življenje prinesle gibanje in živahnost.« Narodna čitalnica v Ljubljani je bila ustanovljena 20. oktobra 1861 v dvorani hotela Slon.⁴⁵³ Čitalnice so bile sprva namenjene izobražencem, v njih pa so se shajali tudi politični voditelji.⁴⁵⁴ Janez Bleiweis je v (ljubljski) čitalnici prepoznal neizmerne koristi: *»one so pravi narodni domi, - one so ognjišča, na katerih se ogrevajo srca domorodna, - one so toláznice v britkih urah, katerih žalibog dokaj še zmirom štejemo v národnem življenji. One so pa tudi matere družih národnih društev, ...«*⁴⁵⁵ Namen delovanja čitalnice je bilo: »1. branje časopisov in knjig, pisanih v raznih evropskih jezikih; 2. razveseljevanje v besedah, plesih, igratih itd.« V čitalnici so poleg prebiranja knjig in časopisov, profesorji poskrbeli tudi za učenje slovenskega jezika.⁴⁵⁶ Poleg tega pa so čitalnice organizirale tudi družabni program. Čitalniške prireditve so obsegale bogat kulturni program organiziranih besed, predavanj, gledaliških uprizoritev,⁴⁵⁷ plesnih in pevskih nastopov ter deklamacij. V čitalnicah so se pojavljali posamezniki, ki so podprli slovenski politični tabor in se na tem mestu skupaj utrjevali v svojih nazorih ter krepili narodno zavest. Dejstvo je, da so se med člani, nastopajočimi in obiskovalci ob druženju na čitalniških prireditvah utrjevale vezi

⁴⁵² Za CMD samo o vodstvu.

⁴⁵³ Ferle, »O družabnem življenju Ljubljančanov v obdobju 1848–1918.«, 166.

⁴⁵⁴ Prav tam, 166.

⁴⁵⁵ Letopis narodne čitalnice v Ljubljani, 1871, str. 19.

⁴⁵⁶ Imenik družnikov narodne čitalnice, 1863, str. 3 (neoštevilčeno).

⁴⁵⁷ Ljubljansko gledališče je sprva delovalo znotraj čitalniškega programa. Tudi nekatere igralko, ki jih omenjamo v tem delu, so z igranjem pričele v čitalnici in nato nadaljevale v gledališču.

ter občutek narodne pripadnosti, vendar pa se je nemški jezik v pogovoru med udeleženci le počasi umikal slovenščini, kar nakazuje na težavo opuščanja ukoreninjenih hierarhiziranih jezikovnih praks.⁴⁵⁸ Opuščanje nemščine ter prevzemanje slovenščine opisuje tudi naslednji zapis: »*Finejša družabnost, ki se je v čitalnicah gojila, je potegnila marsikatero gosposko družino v slovenski krog. S plesom se je začinjalo, s poslušanjem omikane govorice pri javnih nastopih se je nadaljevalo, dokler ni poskušal zlasti mlajši svet uporabljati tudi v konverzaciji domačega govora.*«⁴⁵⁹

Čitalnica je prvi dve leti delovala v prostorih omenjenega hotel Slon. Leta 1863 se je preselila v hišo, ki jo je kupil znani ljubljanski trgovec Fran Ksaver Souvan, na Nunski (Šalenburgovi) ulici. V teh prostorih je čitalnica delovala do leta 1892, ko so dobili nove prostore v Pongračevi hiši na Turjaškem (danes Novem) trgu.⁴⁶⁰ O prostorih čitalnice v Pongračevi hiši je pisal tudi Ivan Hribar, ki pravi: »*V tej hiši, kjer je imela dokaj lepe prostore, je prirejala tudi skromne zabave; drugače pa se v njih ni zbirala posebno velika družba. Poleg čitalcev, hodilo je tjakaj ne ravno veliko število ljudi. Večinoma po obedu, da je igrala v karte ali pa dominala.*«⁴⁶¹

Nekaj več podrobnosti o obiskovalcih pa lahko izvemo iz spominov Frana Göstla, vnuka Frana Ksaverja Souvana,⁴⁶² ki je kot otrok živel v čitalniški hiši v lasti njegovega deda. Na t. i. Souvanovem vrtu, ki je bil priljubljeno zbirališče ljubljanskih pomembnejšev, je preživel veliko časa. Spominja se rednih obiskov dr. Janeza Bleiweisa in njegove družine. Bleiweis je bil Souvanov svak, s katerim sta se pogosto dobivala na vrtu, nato pa skupaj odšla v mestno središče. Bleiweisa so na vrtu velikokrat spremljali osebni prijatelji ali politični pristaši, med njimi Andrej Winkler (prvi in edini slovenski deželni predsednik Kranjske vojvodine), n. p. dr. Etbin H. Costa, dr. Luka Svetec, dr. Jernej Zupanec (dr. Suppantz), Luka Robič in drugi. Prav tako priljubljena pa je bila tudi čitalniška restavracija, kamor so obiskovalci čitalnice radi zahajali. Med njimi se Göstl spominja magistratnega uradnika in pevovodje čitalniških pevcev, Vojteha Valente, ter njegove soproge, igralko **Albine Brus Valenta**, s katero sta pogosto tja zahajala na kosilo.⁴⁶³

⁴⁵⁸ Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, 282–283.

⁴⁵⁹ Ferle, »O družabnem življenju Ljubljancev v obdobju 1848–1918.«, 167. po Prijatelj, Ivan. Janko Kersnik, njega delo in njegova doba I. Ljubljana, 1910, str. 82–83.

⁴⁶⁰ Ferle, »O družabnem življenju Ljubljancev v obdobju 1848–1918.«, 170.

⁴⁶¹ Hribar, *Moji spomini I.* Ljubljana, 78.

⁴⁶² Fran Ksaver Souvan je bil oče Franove matere.

⁴⁶³ Göstl, Fran. »Souvanov vrt in njegovi obiskovalci.« *Kronika slovenskih mest*, 3 (1936), 62–63.

Leta 1896 pa je čitalnica dobila prostore v Narodnem domu. Tu se je na prelomu stoletja stikalo družabno življenje Ljubljancev, predvsem višjih slojev, saj naj bi si srednji in nižji sloji zaradi elitističnega značaja obiskovalcev tja ne upali.⁴⁶⁴ Prostore so v omenjenem domu poleg čitalnice imeli tudi Dramatično društvo, Ciril-Methodova družba, društvo Pravniki, Slovensko planinsko društvo in še nekatera druga društva.⁴⁶⁵

Pomembno vlogo na čitalniških prireditvah so imele ženske, t. i. »narodne dame.« Čitalnica je predstavljala mesto, kjer so lahko aktivno sodelovale. Nastopale so predvsem kot deklamatorke, pevke, plesalke in igralke. Že v prvem letu delovanja čitalnice na programu besed najdemo, kar nekaj omenjenih žensk, ki so navduševale z glasbenimi nastopi: »*prvi gospodični, ki ste nas razveseljevale z igro na klaviru, bili ste gospodični Melanija Hohnova in Tinica [Ernestina] Pleiweisova, - med pevkinjami pa gospá Lavoslava Gregoričeva in sedanja gospá Odijeva.*«⁴⁶⁶

Iz pregledanih čitalniških seznamov⁴⁶⁷ lahko razberemo, da je vanjo zahajalo oz. v njej nastopalo 9 izbranih žensk. Med ženskami, ki so v središču raziskave, pri osmih zasledimo prisotnost v ljubljanski čitalnici. Sestri Daneš – **Milka (por. Gerbič)** in **Lujiza (por. Trstenjak)** – sta v čitalnici nastopali kot pevki.⁴⁶⁸ **Franja Ravnihar**⁴⁶⁹ in **Josipina Kajzelj**⁴⁷⁰ sta se v pregledanih virih pojavili kot govorki na čitalniških prireditvah. Pomembni narodni dami **Marijo Bleiweis Trsteniško** in **Marijo Murnik Horak** pa sta v čitalnici poznani kot »vrli domorodkinji«, ki sta prek čitalniškega odbora za pomoč revnim otrokom prispevali k dobrodelni dejavnosti.⁴⁷¹ Med čitalniškimi člani lahko zasledimo še **Albino Brus (por. Valenta)**⁴⁷² ter učiteljico **Julijo Moos**.⁴⁷³ Učiteljica je bila prav tako **Marija Wessner**, članica čitalnice v Ljubljani. Med vsemi ženskami, ki jih obravnavamo v tej nalogi, je Wessner edina članica, ki v čitalnici nima nobenega (moškega) sorodnika. Pomemba ljubljanska narodna dama **Franja Tavčar** se v pregledanih čitalniških seznamih ni pojavila. Iz drugih virov lahko izvemo, da je čitalnico obiskovala ter da jo je tja vpeljala njena teta (omenila sem že, da so Franji starši

⁴⁶⁴ Ferle, »O družabnem življenju Ljubljancev v obdobju 1848–1918.«, 170.

⁴⁶⁵ Prav tam.

⁴⁶⁶ Letopis narodne čitalnice v Ljubljani, 1871, str. 20.

⁴⁶⁷ Izšlo v letih 1863, 1871, 1881, 1891, 1901, 1911.

⁴⁶⁸ Letopis narodne čitalnice v Ljubljani začetkom leta 1881, 1881, str. 15.

Letopis narodne čitalnice v Ljubljani začetkom leta 1891, 1891, str. 20.

⁴⁶⁹ *Slovenski narod*, 28. 11. 1880, str. 3

⁴⁷⁰ Letopis narodne čitalnice v Ljubljani začetkom leta 1891, 1891, str. 21.

⁴⁷¹ Letopis narodne čitalnice v Ljubljani začetkom leta 1881, 1881, str. 17.

⁴⁷² Letopis narodne čitalnice v Ljubljani, 1871, str. 3.

⁴⁷³ Letopis narodne čitalnice v Ljubljani začetkom leta 1891, 1891, str. 8.

umrli že v njenih otroških letih, zato je zanjo skrbela teta) Josipina Arce, ki se na seznamih čitalniških članov pogosto pojavlja.

V čitalnici so se glede na omembe v tisku in letopisih pojavljale predvsem pevke. Kot govorki sta nastopali dve zasebnici, medtem ko na pretežno moškem seznamu članov, med izbranimi ženskami najdemo učiteljice (**Marijo Wessner** in **Julijo Moos**).

Na prvi pogled morda preseneča dejstvo, da je v čitalnico (glede na pregledane vire) zahajalo slabih 17 % vseh izbranih žensk. Dejstvo, da je pri 35 izbranih ženskah (kar predstavlja skoraj 65 % vseh obravnavanih) član čitalnice mož ali oče, vzbuja predpostavko, da so bile kot žene in hčere vpete tudi v čitalniško dogajanje, čeprav tega ni mogoče enoznačno razbrati iz dostopnih virov. Nemogoče je namreč pričakovati zapis čisto vseh, ki so vanjo zahajali. Za natančnejši vpogled bi bil smotrni pregled več letnikov periodičnega tiska (*Slovenski narod*). Četudi v čitalnicah preostale ženske niso delovale oz. tam nastopale, so za ženske pomembno vlogo socialnega mreženja predstavljali obiski čitalniških srečanj, gostiln ali kavarn v spremstvu soprogov.

Med izbranimi ženskami je pri točno polovici (27) moč opaziti, da so njihovi možje bili člani čitalnici. Pri 11 ženskah je bil čitalniški član oče. Pri treh **Vidi Lukan**, **Mariji Murnik Horak** in **Vidi Prelesnik** se v čitalnici pojavljata tako mož kot tudi oče. Med slednjimi je bila edina delujoča v čitalnici **Marija Murnik Horak**. Pri 18 izmed vseh 54 obravnavanih žensk (33,3 %) ni bilo mogoče zaznati povezav s čitalnico – ne pri njih samih, ne pri njihovih moških sorodnikih. V tabeli so slednje označeno s sivo barvo.

Tabela 10: Članstvo v ljubljanski čitalnici

Ime osebe	Sama (članica čitalnice)	Mož (član čitalnice)	Oče (član čitalnice)
Bartel Julija		x	
Bavdek Helena			
Bilina Fani			x
Bleiweis Trsteniška Marija		x	
Borštnik Zvonar Zofija			
Cerar Avgusta - Danilova			
Cerar Vera			
Costaperaria Dev Mira			x

Ferjančič Julija		X	
Gerbić Milka	X	X	
Gogola Antonija		X	
Govekar Minka			
Grasselli Marija		X	
Gutnik Ivana		X	
Hrast Negro Ivanka			X
Hribar Milica		X	
Hudnik Karolina		X	
Jelačin (Jebačin) Minka		X	
Jenko Terezija		X	
Kadivec Antonija			
Kajzelj Josipina	X		X
Kermavner Natalija			
Kobilca Ivana			X
Kušar Marija		X	
Kveder Zofka			
Lapajne Jerica			
Lozar Jela			X
Lukan Vida		X	X
Majaron Fernanda		X	
Marout Marija			
Moos Minka (Marija)			X
Moos Julija	X	X	
Murnik Horak Marija	X	X	X
Nigrin Gisela			
Nigrin Matilda			
Nolli Ema			X
Ogrinc Marica			
Peršl Mara			
Peršl Roza			
Perušek Marija		X	
Pintar Marija	X	X	

Prelesnik Vida		X	X
Ravnihar Franja		X	
Supančič Ivana		X	
Šlajmer Vera		X	
Šubic Hedviga		X	
Tavčar Franja		X	
Tavčar Mara			
Trstenjak Lujiza	X	X	
Valenta Albina	X	X	
Vidmar Josipina		X	
Wessner Marija	X		
Zemljan Jerica			
Zupančič Vita			

Iz priložene tabele je razvidno, da so bili poleg skoraj vseh žensk, prisotnih v ljubljanski čitalnici, vanjo vključeni tudi moški sorodniki – mož ali oče. Edini odstopajoči primer je bila učiteljica **Marija Wessner**. Pri nekaterih se kot člana pojavita mož in oče, kot je to razvidno na primeru **Marije Murnik Horak**. Med izstopajočimi je tudi učiteljica **Marija Moos**, saj sta bila njena starša člana čitalnice, medtem ko se sama na čitalniških seznamih ne pojavi, a vendarle dopuščamo možnost, da je v čitalnico zahajala, čeprav ni bila članica.

6.2. CIRIL-METODOVA DRUŽBA

Ciril-Methodova družba je v slovenskem prostoru predstavljala pomembno organizacijo, s katero se je krepila nacionalna zavest v času zaostrenih razmer na narodnostnem področju. Zasebna šolska narodnoobrambna organizacija je bila ustanovljena kot protiutež nemškemu (Deutscher Schulverein) in italijanskemu (Lega Nazionale) raznarodovalnemu delovanju na šolskem področju.⁴⁷⁴ Ob njeni ustanovitvi so zapisali: *»Nasproti takemu, za nas Slovence pogubonosnemu delovanju čutili so vsi rodoljubi, da ne smemo rok križem držati in mirno gledati, kako se naša deca potujčuje, izneverja svojemu narodu in odgoja v mislih in nazorih*

⁴⁷⁴ Vovko, Andrej. *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004. str. 5.

katoličanstvu nasprotnega nemškožidovskega liberalizma. Vsled splošne želje je podpisani ustanovni odbor sklenil ustanoviti Družbo sv. Cirila in Metoda.»⁴⁷⁵

Njen namen je bil »vsestransko podpirati in pospeševati slovensko šolstvo na katoliško-narodni podlagi.« CMD je bila ustanovljena leta 1885 s strani ustanovnega odbora, ki so ga sestavljali notar dr. Luka Svetec, Ivan Hribar, uradnik in deželni odbornik Ivan Murnik, zdravnik in politik dr. Josip Vošnjak, ter duhovnik in gimnazijski profesor Tomo Zupan. CMD je delovala na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem,⁴⁷⁶ kjer je delovalo vse skupaj 336 podružnic.⁴⁷⁷

CMD je v kontekstu našega raziskovanja zelo pomembno institucionalno okolje za žensko delovanje v javnem življenju. Vovko, ki se je podrobneje ukvarjal z delovanjem podružnic CMD ugotavlja, da je CMD predstavljala organizacijo, v kateri so ženske imele enakopraven položaj kot moški.⁴⁷⁸ Obstajalo je veliko ženskih podružnic, med njimi so prvo ustanovile Tržačanke, v tržaški podružnici CMD je deloval tudi otroški vrtec. Ustanovitev je bila pozdravljena z besedami: »A tù v Trstu pa bivajo prav pravcati prvorojeni naši bratje; tù cvete velika podružnica družbo sv. Cirila in Metoda; tù je niknil iz slovenske zemlje prvi otroški vrtec naše družbe. In tù ne bivajo samo prvorojeni naši bratje, tù imamo tudi prvorojene svoje sestre! Tržaške Slovenke (Živele!) namreč so si t tù osnovale prvo žensko podružnico sv. Cirila in Metoda ter s tem postale mogočen vzgled Slovincem od Adrije do Drave in Mure ter od Kolpe do tam, kjer pesnik Soči gleda v valove bòdre — Valove te zeleno-modre.“⁴⁷⁹

CMD je bila organizirana z več kategorijami članstva glede na višino članarine in stopnjo s tem povezanih pravic. Na vrhu lestvice so bili pokrovitelji ter t. i. ustanovniki, ki so družbi z enkratnim zneskom največ prispevali. Sledili sta jim še kategoriji letnikov (ki so letno obnavljali svojo članarino), ter podporniki, ki so z manjšimi zneski podpirali obstoj družbe. Družba je z veliko letno skupščino volila tudi svoje častne člane.⁴⁸⁰ Vodstvo družbe so sestavljali prvomestnik, odborniki, nadzorniki in rabsodniki, tajnik blagajnik in zapisnikar. Enako velja tudi za ženske podružnice.

⁴⁷⁵ Vestnik Šolske družbe sv. Cirila in Metoda 1/1 (1887) str. 5.

⁴⁷⁶ Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*, 6.

⁴⁷⁷ Med leti 1885–1918. (Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*, 12)

⁴⁷⁸ Prav tam, str. 9.

⁴⁷⁹ Vestnik Šolske družbe sv. Cirila in Metoda 1/1 (1887) str. 16.

⁴⁸⁰ Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*, 6.

Glede na tabelo sestave podružničnih odbornikov (ožji odbor, širši odbor in predsedniki) med letoma 1885–1918 je razvidno, da je bilo med njimi največ učiteljev. Tem so sledili posestniki, duhovniki, trgovci, uradniki, študenti, odvetniki (oz. odvetniški kandidati), notarji (oz. notarski uradniki), železničarji (železniški uradniki), gostilničarji, zdravniki, profesorji, sodniki (sodni uradniki), poštarji (poštni uradniki), veleposestniki/-ice, posestnikove žene (ali sinovi ali hčere), župani, obrtniki, učiteljeve žene, zasebniki, zdravnikove žene, tovarnarji, trgovčeve žene (ali hčere), odvetnikove žene, uradnikove žene, otroške vzgojiteljice, županova žene.⁴⁸¹

Vovko omenjene poklice poimenuje kot tipične »cirilmetodarske poklice«, med katere šteje nekatere poklice, ki sem jih ravnokar našela: učitelji, trgovci, gostilničarji, zdravniki, odvetniki, uradniki in obrtniki. Potrebno pa je poudariti, da gre pri tem seznamu za članstvo v odborih, s čimer ne moremo prikazati poklicne sestave celotnega članstva CMD. Vovko pravi, da je smotrno upoštevati, da je šlo pri odbornikih za »smetano tega članstva.«⁴⁸²

Za namen pričujoče raziskave sem pregledala letna poročila (na vsako desetletje) in preučila društveno vodstvo treh ljubljanskih ženskih podružnic CMD – Ljubljanske mestne, Šentjakobsko-Trnovske in Šentpeterske. Med izbranimi ženskami jih je bilo 22 članic CMD. Po podružnicah so bile razvrščene takole:⁴⁸³

Prva predsednica Ljubljanske mestne podružnice CMD je bila **Marija Murnik, Horak** ki jo je nasledila dotedanja podpredsednica **Franja Tavčar**, kasnejša dolgoletna predsednica imenovane podružnice. Dolga leta je bila podružnična tajnica **Terezija Jenko**. V odboru mestne podružnice pa so med drugim delovale še **Marija Bleweis Trsteniška**, **Julija Ferjančič**, **Marija Kušar**, **Karolina Hudnik** in **Marija Pintar**.

Šentjakobsko-Trnovsko podružnico CMD je od nastanka vodila **Hedviga Šubic**, ki jo je kasneje nadomestila **Ivana Supančič**. Nekaj let je delo tajnice opravljala **Marija Marout**. CMD-jeve blagajničarke pa so bile **Antonija Kadivec**, **Jela Lozar** in **Josipina Vidmar**. Prva namestnica predsednice je bila **Ivana Gutnik**, ki jo je nato nasledila **Marijo Kušar**, njo pa **Josipina Vidmar**. V odboru so bile poleg **Marije Marout**, **Antonije Kadivec** in **Josipine Vidmar** še **Milica Hribar**, **Marija Perušek**, **Franja Tavčar**.

V Šentpeterski podružnici je delovalo še nekaj žensk, ki jih obravnavamo v tej nalogi. Za kratek čas je bila njena predsednica **Vera Šlajmer**. Dolga leta je bila tajnica Šentpeterske podružnice

⁴⁸¹ Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*, 15.

⁴⁸² Prav tam, str. 16.

⁴⁸³ V nadaljevanju kot članice vodstva CMD navajam zgolj osebe, ki so relevantne za to raziskavo.

Helena Bavdek. Namestnica predsednice je bila v letih 1904–1905 tudi **Marija Wessner**⁴⁸⁴ (ki je v pregledanih koledarjih ni bilo mogoče zaslediti kot članico). Tudi v tej podružnici je bila med drugimi odbornica **Antonija Kadivec**.

Še nekaj besed o poklicni strukturi članic CMD. Vovko je pri svojem delu v sezname vključil tudi poklice predstavnic ženskih podružnic, pri čemer navaja, da se z izjemo učiteljic, otroških vzgojiteljic, posameznih uradnic, posestnic, trgovk, gostilničark, modistk, na članskih seznamih ostale ženske pojavljajo z navedbo poklica moža ali očeta.⁴⁸⁵

Med poklici članic CMD, ki jih obravnavamo v tem delu lahko zasledimo podobne ugotovitve. Namreč skoraj tri četrtine (68 %) žensk je v naši klasifikaciji navedenih kot žena oz. gospodinja brez navedbe poklica. Poklici, ki so jih opravljale preostale članice, pa so bili: posestnica (**Helena Bavdek**), mojstrica krojaštva (**Ivana Gutnik**), dve zasebnici (**Antonija Kadivec**, **Jela Lozar**) ter dve učiteljici (**Marija Marout**, **Marija Wessner**). Rezultati torej sovpadajo z ugotovitvami Vovka.

Pri pregledu članstva mož in očetov obravnavanih žensk je bilo mogoče najprej ugotoviti, da se kot član CMD-ja niso pojavili očetje izbranih posameznic. Navedla sem, da je bilo 22 izmed 54 obravnavanih žensk članic CMD. Pri dveh (**Fernandi Majaron** in **Franji Ravnihar**) sta bila v CMD včlanjena njuna moža, medtem ko same tam niso delovale. Izmed 22 članic CMD sem skušala ugotoviti, koliko je bilo takih, ki so v organizaciji delovale brez moškega sorodnika – takšnih je bilo kar 14, kar med članicami (22) znaša 63,6 %. Med vsemi izbranimi ženskami (54) pa dobra četrtina (25,9 %). Skupaj s svojim možem je v CMD delovalo preostalih 8 (36,4%). Pri tem me je zanimalo, ali so se izbrane ženske vključevale v CMD za svojimi možmi. Takšnih je bilo 6 (**Julija Ferjančič**, **Antonija Gogola**, **Marija Grasselli**, **Milica Hribar**, **Marija Murnik Horak** in **Franja Tavčar**). Pri dveh (**Ivana Gutnik** in **Hedvika Šubic**) pa je bilo po pregledanih članskih seznamih mogoče ugotoviti, da sta se CMD priključili pred svojima možema.

Tabela 11: Članstvo v Ciril-Methodovi družbi

Ime osebe	Sama (članica CMD)	Mož (član CMD)
Bartel Julija		
Bavdek Helena	x	

⁴⁸⁴ Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*, 103.

⁴⁸⁵ Prav tam, str. 9.

Bilina Fani		
Bleiweis Trsteniška Marija	X	
Borštnik Zvonar Zofija		
Cerar Avgusta - Danilova		
Cerar Vera		
Costaperaria Dev Mira		
Ferjančič Julija	X	X
Gerbić Milka		X
Gogola Antonija	X	X
Govekar Minka		
Grasselli Marija	X	X
Gutnik Ivana	X	X
Hrast Negro Ivanka		
Hribar Milica	X	X
Hudnik Karolina	X	
Jelačin (Jebačin) Minka		X
Jenko Terezija	X	
Kadivec Antonija	X	
Kajzelj Josipina		
Kermavner Natalija		
Kobilca Ivana		
Kušar Marija	X	
Kveder Zofka		
Lapajne Jerica		
Lozar Jela	X	
Lukan Vida		
Majaron Fernanda		X
Marout Marija	X	
Moos Minka (Marija)	X	
Moos Julija		
Murnik Horak Marija	X	X
Nigrin Gisela		
Nigrin Matilda		

Nolli Ema		
Ogrinc Marica		
Peršl Mara		
Peršl Roza		
Perušek Marija	X	
Pintar Marija		
Prelesnik Vida		
Ravnihar Franja		X
Supančič Ivana	X	
Šlajmer Vera	X	
Šubic Hedviga	X	X
Tavčar Franja	X	X
Tavčar Mara		
Trstenjak Lujiza		
Valenta Albina		
Vidmar Josipina	X	
Wessner Marija	X	
Zemljan Jerica		
Zupančič Vita		

6.3. GLASBENA MATICA

Glasbena matica v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1872.⁴⁸⁶ Pobudnik ustanovitve je bil Vojteh Valenta, mož **Albine Brus Valenta**. Glavni namen delovanja Glasbene matice »je bil, zbirati in izdajati slovenske posvetne in cerkvene skladbe, predvsem pa narodne pesmi.«⁴⁸⁷ Omenjeni ustanovitelj je želel ustvariti prostor, okrog katerega se bodo zbirali vsi tisti, ki jim je v interesu razvoj slovenske narodne glasbe: » [...] tu naj bi se zalagale skladbe domačih glasbenikov, in od tod naj bi se širila po šolah in koncertih domača pesem ublažena nazaj med narod.«⁴⁸⁸ Med vidnejšimi dolgoletnimi in zaslužnimi člani društva so bili možje nekaterih zbranih žensk, in sicer: Franjo Ravnihar (dolgoletni predsednik), Karel Bleiweis Trsteniški, Ivan Hribar in Peter Grasselli.

⁴⁸⁶ Glasbena matica v Ljubljani. Katalog. Ljubljana: s.n., 1929. str. 2.

⁴⁸⁷ Glasbena matica v Ljubljani. Katalog. Ljubljana: s.n., 1929. str. 2.

⁴⁸⁸ Poročilo društva Glasbene matice v Ljubljani, 1898, str. 3.

Leta 1882 je Glasbena matica odprla svojo lastno glasbeno šolo,⁴⁸⁹ katere dolgoletni učitelj in ravnatelj je bil Fran(jo) Gerbič, ki ga v tej nalogi omenjamo kot moža **Milke Gerbič**. Tudi ona je bila učiteljica klavirja v omenjeni glasbeni šoli. Od leta 1891 pa je znotraj Glasbene matice deloval tudi pevski zbor, ki je v času obstoja dejavno izpeljal številne koncerte,⁴⁹⁰ na katerih so bile prisotne tudi nekatere v tej nalogi nastopajoče ženske. Med pevkami zbora tako najdemo: **Julijo Ferjančič** in **Rozo Peršl**, ki sta bili med drugim nekaj časa tudi odbornici ženskega pevskega zbora GM; za ustanovitev ženskega pevskega zbora pa je imela ključno vlogo že omenjena **Jela Lozar**,⁴⁹¹ ki jo kasneje najdemo tudi v vlogi tajnice ženskega pevskega zbora. Med ostalimi članicami zbora pa najdemo še **Karolino Hudnik**, **Terezijo Jenko**, **Josipino Kajzelj**, **Minko Moos**, **Jerico Zemljan**, **Lujizo Trstenjak (Daneš)** ⁴⁹², **Miro Dev Costaperaria**, **Ivanko Hrast**, **Maro Peršl** in **Vido Prelesnik Talich**. Med vsekakor opažene članice je spadala »velecejenjena gospa«⁴⁹³ **Terezija Jenko**, ki ji pripisujejo zasluge za koncerte, s katerimi si je Glasbena matica prislužila velik ugled in slavo,⁴⁹⁴ med drugim pa je bila zaslužna tudi za organizacijo dobrodelnih koncertov Glasbene matice na Dunaju.⁴⁹⁵ Dolgoletna članica in kasneje tudi načelnica odbora ženskega pevskega zbora je bila **Ferjančič Julija**. Nekatere zgoraj naštetih članice pa so bile v Glasbeni matici dejavne kot pevke in sodelujoče na koncertih pevskega zbora.

Tabela 12: Članstvo v Glasbeni matici

Ime osebe	Sama (članica GM)	Mož (član GM)	Oče (član GM)
Bartel Julija		x	
Bavdek Helena			
Bilina Fani	x	x	
Bleiweis Trsteniška Marija		x	
Borštnik Zvonar Zofija			
Cerar Avgusta - Danilova			
Cerar Vera			
Costaperaria Dev Mira	x		x

⁴⁸⁹ Glasbena Matica v Ljubljani. Katalog. Ljubljana: s.n., 1929. str. 2.

⁴⁹⁰ Prav tam.

⁴⁹¹ Poročilo društva Glasbene matice v Ljubljani, 1898, str. 8.

⁴⁹² Sestra Milke Gerbič.

⁴⁹³ Poročilo društva Glasbene matice v Ljubljani, 1898, str. 11.

⁴⁹⁴ Prav tam, str. 8.

⁴⁹⁵ Prav tam, str. 11.

Ferjančič Julija	X	X	
Gerbić Milka	X	X	
Gogola Antonija		X	
Govekar Minka		X	
Grasselli Marija		X	
Gutnik Ivana			
Hrast Negro Ivanka	X		X
Hribar Milica		X	
Hudnik Karolina	X	X	
Jelačin (Jebačin) Minka		X	
Jenko Terezija	X	X	
Kadivec Antonija			
Kajzelj Josipina	X		
Kermavner Natalija			
Kobilca Ivana			
Kušar Marija		X	
Kveder Zofka			
Lapajne Jerica			
Lozar Jela	X	X	
Lukan Vida			X
Majaron Fernanda		X	
Marout Marija			
Moos Minka (Marija)	X		
Moos Julija	X		
Murnik Horak Marija		X	
Nigrin Gisela			
Nigrin Matilda			
Nolli Ema	X		X
Ogrinc Marica			
Peršl Mara			X
Peršl Roza	X		X
Perušek Marija		X	
Pintar Marija			

Prelesnik Vida	x	x	x
Ravnihar Franja	x	x	
Supančič Ivana		x	
Šlajmer Vera			
Šubic Hedviga		x	
Tavčar Franja		x	
Tavčar Mara			
Trstenjak Lujiza	x	x	
Valenta Albina		x	
Vidmar Josipina		x	
Wessner Marija	x		
Zemljan Jerica	x		
Zupančič Vita			

Med delujočimi v Glasbeni matici je bilo 18 od vseh 54 žensk. V 25 primerih je bil član Glasbene matice mož. Zakonskih parov, pri katerih sta oba delovala v omenjenem društvu, je bilo 9. Polovica v društvu delujočih žensk je bila torej tja vključena skupaj s svojim možem. V društvu je bilo tudi 7 očetov, od njih pa jih je bilo 5 vključenih v društvo skupaj s svojimi hčerami, ki so obiskovale glasbeno šolo. Le tri izmed 18 članic Glasbene matice so v društvu delovale brez moškega sorodnika. Med njimi sta učiteljici, mati in hči, **Julija Moos** in **Minka Moos** ter **Josipina Kajzelj**.

Dodatno pregledana društvena poročila so prikazala tudi vključitev v društvo po letih. Tako je med nekaterimi zakonci mogoče opaziti, da so ženske v številnih primerih postale članice društva pred svojim možem. Že omenjena **Terezija Jenko** je bila v Glasbeno matico včlanjena pred svojim možem Ljudevitom Jenkom. Enako velja tudi za pevko **Lujizo Trstenjak**, ženo Antona Trstenjaka. Tudi pri zakoncih Lozar je bila žena (**Jela Lozar**) članica društva pred svojim možem (Josipom Lozarjem). Nasprotno pa je na drugi strani lahko opaziti tudi dejstvo, da se nekatere žene vidnih društvenih članov tam niso pojavljale. Ženi obeh tukaj omenjenih ljubljanski županov nista bili članici Glasbene matice. Enako velja za **Marijo Trsteniško Bleiweis**. V družini Bleiweis pa je glasbeno šolo obiskovala hči **Vida** (por. Lukan). Vsekakor ni bila redkost, da med učenci najdemo veliko ujemajočih priimkov z vodstvenimi in ostalimi društvenimi člani. Sošolka **Vide Bleweis** je bila tudi **Vida Prelesnik**, katere oče Anton Prelesnik je bil prav tako član Glasbene matice. **Vida Prelesnik** pa je kasneje sodelovala na

koncertih Glasbene matice, kjer je dirigiral njen mož Vaclav Talich. Ženske, ki so se v društvu pojavile brez moškega sorodnika, so bile nekatere pevke (npr. **Karolina Hudnik**) in pa učiteljice (**Julija Moos, Marija Moos, Jerica Zemljan, Marija Wessner**).

6.4. SLOVENSKO SPLOŠNO ŽENSKO DRUŠTVO

Narodno angažirano ženstvo se je v Ljubljani v začetku 20. stoletja (1901) povezal v pomembno feministično društvo Slovensko splošno žensko društvo (v nadaljevanju SSŽD). Vodilno vlogo pri nastanku društva so imele prenekatere ženske, praviloma poimenovane narodne dame, ki jih omenjamo v našem delu. Mednje spadajo **Franja Tavčar, Minka Govekar** (dolgoletna tajnica društva), **Marija Murnik Horak** itd.⁴⁹⁶ Za ustanovitev društva pa je bila skupaj s **Franjo Tavčar** zaslužna trgovka **Josipina Vidmar**. Članice, ki so ustanovile društvo, so se seveda med seboj že prej poznale. Prav **Minka Govekar** in **Josipina Vidmar** sta bili najboljše prijateljici, kot lahko izvemo iz spominov Josipinine vnukinje.⁴⁹⁷

Ustanovne članice, med katerimi so bile še **Jela Lozar, Karolina Hudnik, Vera Šlajmer, Minka Jelačin**, so kot glavno vodilo poudarjale pomembnost vsesplošne izobrazbe za slovensko ženstvo, kar je bil pravzaprav temeljni cilj ustanovitve omenjenega društva. V pravilih ob ustanovitvi so zapisale: »Namen društva je skrbeti, da se povzdigne izobrazba njegovih članov in sicer sploh, posebej pa še v socialnih vedah – in da se nadarjene revne deklice izšolajo.« V skladu s temi besedami so delovale članice društva, ki so skušale izobrazbo med ženskami širiti na različne načine, predvsem s prirejanjem javnih predavanj, ustanavljanjem čitalnic, knjižnic. Njihova prizadevanja so bila usmerjena tudi v literarno ustvarjanje, pa tudi v organiziranje skupnih izletov, veselic, ter koncertov. Pomemben del društvenega delovanja pa sta bili tudi dobrodelnost (skrb in podpora pri izobraževanju za revne nadarjene mlade ženske) ter ustanavljanje šol, predvsem gospodinjskih.⁴⁹⁸ Že od začetka pa je bil namen ustanovitve društva tudi *politično* izobraževanje žensk (v smislu prizadevanja za

⁴⁹⁶ Med ustanovnimi članicami društva je bila tudi Josipina Arce, teta Franje Tavčar, za katero lahko izvemo, da je bila tesna prijateljica Marije Murnik Horak, ki je Josipino pravzaprav vpeljala v javno delovanje. (Budna Kodrič, Nataša. »(Slovensko) splošno žensko društvo«. V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 74–96. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003. str. 139). Po Mariji Murnik Horak pa je delo najbolj dejavne ljubljanske narodne dame prevzela Franja, ki jo Minka Govekar imenuje tudi kot Marijino naslednico. (Ženski svet, 16/5, (1938), str. 98)

⁴⁹⁷ Vidmar, »Josipina Vidmar: moja babica.«, 132.

⁴⁹⁸ Fortunat–Černilogar, Damjana. »Slovensko splošno žensko društvo v Ljubljani.« *Kronika (Ljubljana)*, 40/2 (1992), 98–105, str.

izenačitev političnih pravic). Po zgledu Nemk in Čehinj so tudi Slovenke s spodbujanjem branja časopisov, udeleževanja tečajev in predavanj, rojakinje usmerjale v feministični boj za enakopraven socialni položaj.⁴⁹⁹ Prvotni namen društva je bil pravzaprav spodbujati izobraževanje žensk vseh socialnih slojev, a med članicami večinoma najdemo meščanke, medtem ko žensko gibanje in društveno delovanje ni uspelo doseči inkluzije delavskega in kmečkega socialnega razreda. Budna Kodrič vzroke za to vidi predvsem v družbenem in ekonomskem, kasneje pa še političnim prepadam med sloji, prav tako pa meni, da ni bilo pravega prizadevanja za vključitev širših slojev, še več – mestoma so z vzvišenim odnosom prikazale, da jim to ne predstavlja poglobitnega cilja.⁵⁰⁰

Med zgodnjimi članicami SSŽD je bila **Terezija Jenko**, kasneje se je društvu s svojo hčerjo pridružila tudi **Antonija Gogola**. V vlogi odbornic so se društvu pojavile **Josipina Kajzelj** (v času članstva tudi v vlogah blagajničarke in namestnice tajnice), **Antonija Kadivec** (blagajničarka in odbornica), že omenjena ustanoviteljica **Josipina Vidmar** (odbornica), **Julija Bartel** (odbornica) ter **Marija Perušek**. Slednja je bila pred vojno nekaj časa zadolžena za knjižničarske zadeve, ki jih je po prvi svetovni vojni prevzela dotedanja članica **Natalija Kermavner**.

Tabela 13: Članstvo v Splošnem slovenskem ženskem društvu

Ime in priimek	Članica
Bartel Julija	x
Bavdek Helena	
Billina Fani	
Bleiweis Trsteniška Marija	
Borštnik Zvonar Zofija	
Cerar Avgusta - Danilova	
Cerar Vera	
Costaperaria Dev Mira	
Ferjančič Julija	

⁴⁹⁹ Budna Kodrič, »(Slovensko) splošno žensko društvo.«, 78.

⁵⁰⁰ Budna Kodrič, Nataša. »Članice Splošnega ženskega društva.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 102–115. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003. str. 114.

Gerbič Milka ⁵⁰¹	X
Gogola Antonija	X
Govekar Minka ⁵⁰²	X
Grasselli Marija	
Gutnik Ivanka	
Hrast-Negro Ivanka	
Hribar Milica	
Hudnik Karolina	X
Jelačin (Jebačin) Minka	X
Jenko Terezija	X
Kadivec Antonija	X
Kajzelj Josipina	X
Kermavner Natalija	X
Kobilca Ivana	
Kušar Marija	
Kveder Zofka	
Lapajne Jerica	X
Lozar Jela (Jelica)	X
Lukan Vida	
Majaron Fernanda	
Marout Marija	X
Moos Julija	X
Moos Minka (Marija)	X
Murnik Horak Marija	X
Nigrin Gisela	
Nigrin Matilda	
Nolli Ema (Erna)	
Ogrinc Marica	
Peršl Mara	

⁵⁰¹ Glede na pregledano popisno gradivo je bila Milka Gerbič na več mestih zapisana kot gospodinja, a zapis v *Slovenskem narodu* (13. maj 1933) ob njeni smrti dokazuje, da je večji del svojega življenja preživela kot operna pevka.

⁵⁰² Glede na pregledano popisno gradivo je bila Govekar Minka na več mestih zapisana kot gospodinja, a jo zaradi njenih številnih prispevkov in objav ter na podlagi njene osmrtnice (13. maj 1933), v klasifikacijo HISCLASS uvrščam pod poklic pisateljice.

Peršl Roza	
Perušek Marija	X
Pintar Marija	X
Prelesnik Vida	
Ravnihar Franja	
Supančič Ivana	
Šlajmer Vera	X
Šubic Hedviga	X
Tavčar Mara	X
Tavčar Franja	X
Trstenjak Luiza	
Valenta Albina ⁵⁰³	
Vidmar Josipina	X
Wessner Marija	X
Zemljan Jerica	X
Zupančič Vita	X

Med članicami SSŽD, ki jih obravnavamo tudi v tej nalogi, pri pregledu poklicne strukture zasledimo predvsem ženske meščanskega sloja. Večinoma je šlo za žene iz ljubljanskega elitnega kroga, ki so bile že pred tem znane kot narodno angažirane (npr. **Franja Tavčar**, **Marija Murnik Horak**). Nekatere izmed članic so bile zasebnice ali lastnice trgovine (npr. **Antonija Kadivec**, **Josipina Kajzelj**, **Jela Lozar** in **Natalija Kermavner**). Prevladovala pa so učiteljice. Takrat najbolj izobražene ženske v slovenskem prostoru so bile nesporno zaslužne za ugled in delo SSŽD.⁵⁰⁴ Učiteljice, članice SSŽD, ki jih omenjamo v pričujočem delu, so bile: **Marija Wessner**, **Minka Govekar**, **Vita Zupančič**, **Jerica Zemljan**, **Marija Marout**, **Julija Moos** ter njena hči **Marija Moos**. Kot je bilo mogoče odkriti skozi lastno raziskovalno delo ter kar potrjujejo tudi ugotovitve Serše, so bile bolj kot po pedagoškem delu »dejavne in zato bolj znane na področju novinarstva, umetnosti, pisateljavanja in pesništva.«⁵⁰⁵ So se pa seveda zaradi učiteljskega poklica zavedale pomembnosti izobrazbe (učiteljice so bile takrat najbolj izobražene med ženskami), ki so jo želele razširiti med širšo populacijo, kar so skušale

⁵⁰³ Glede na popise gospodinja – pred poroko bila igralka (nakazuje na vključenost v javnost pred poroko)

⁵⁰⁴ Serše, Aleksandra. »Učiteljice.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 216–226. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 216.

⁵⁰⁵ Prav tam, str. 217–218.

udejanjiti z delom v društvu.⁵⁰⁶ SSŽD pa ni bilo edino društvo, v katerem so delovale slovenske učiteljice. V nadaljevanju se posvetimo tudi Društvu slovenskih učiteljic. Prav večplastnost delovanja učiteljic (v več društvih) je pomenila večji uspeh množičnih akcij s ciljem po emancipaciji slovenskih žensk.

6.5. DRUŠTVO SLOVENSКИH UČITELJIC

Že pred ustanovitvijo SSŽD pa so bile učiteljice povezane v Društvu slovenskih učiteljic. Učiteljice in učitelji so sprva delovali v Društvu slovenskih učiteljev, a učiteljice po položaju zakonsko niso bile izenačene z moškimi sodelavci. Prejemale so namreč veliko nižje plače za doseženo enako izobrazbo in opravljanje enakega dela. V letu 1898 so se učiteljice odcepile in ustanovile svoje društvo, ki je delovalo z namenom doseganja enakopravnosti med spoloma v učiteljskem poklicu. Glavni razlog za to je bil nezastopanje ženskih interesov v matičnem učiteljskem društvu.⁵⁰⁷ Ustanovitev ženskega učiteljskega društva so v *Slovenki* ob vprašanju: »Zakaj si slovenske učiteljice ustanove svoje društvo?« branile z besedami: »Vprašanje čudno! Zato, ker je potrebujejo! Sedanji čas je čas zjedinjenj, čas organizacij. Združuje, organizuje se vsak stan, ki hoče zastopati svoje interese – in kateri jih nima? Stanje ljudske učiteljice ni in še davno ne bode tako, da bi ne potrebovala opore – in kje naj je najde, ako ne v društvu enakotrpečih [...] Da učitelji v svojih društvih zastopajo v prvi vrsti le svoje interese – kedo bi jim zameril? In kedo sme zameriti učiteljici, ako v lastnem društvu teži za napredkom, katerega povspeševati učitelji ne hoté ali ne morejo?«⁵⁰⁸

Med vidnejšimi in bolj zaslužnimi članicami društva je bila zagotovo **Vita Zupančič**.⁵⁰⁹ Kot sem že omenila, se je veliko učiteljic z namenom uspešnejših družbenih agitacij vključevalo v več društev. Tako med članicami ponovno zasledimo **Marijo Wessner**. Dolga leta je bila **Marija Marout** društvena blagajničarka. Učiteljica **Jerica Zemljan** pa je bila tista, ki je predlagala, da v društvu pričnejo z organizacijo gospodinjskih tečajev v sklopu Mestne višje dekliške šole in pripadajočega dekliškega internata Mladika. Poznanstvo z **Milico Hribar**,⁵¹⁰ predsednico društva Mladika, je učiteljicam omogočilo, da so v uporabo brezplačno dobile

⁵⁰⁶ Prav tam, str. 217.

⁵⁰⁷ Serše, »Učiteljice.«, 217.

⁵⁰⁸ Zakaj si slovenske učiteljice ustanove svoje društvo? *Slovenka*, 2/11 (1898), str. 251–253. str. 251.

⁵⁰⁹ Serše, »Učiteljice.«, 217.

⁵¹⁰ V tem času je Ljubljani županoval njen mož Ivan Hribar.

kuhinjo in ostale prostore ter stanovanja, da so lahko v poletnem času organizirale gospodinjsko šolo.⁵¹¹

Namen društva je bil predvsem skrbeti za vsestransko vzgojo ter strokovno in gospodinjsko izobrazbo slovenskih deklet, ki so jim zagotovili tudi primerna stanovanja ter nadzor izven šolskih prostorov, če učenke niso prebivale v internatu. V sklopu Mladike so torej delovali internat, privatna dekliška šola ter gospodinjski tečaji. **Marija Wessner** je bila nadzorovalna dama omenjenega liceja, hkrati pa tudi odbornica Mladike. Prav na njeno pobudo je bila Mladika v letu 1906 tudi ustanovljena.⁵¹² Doprinos k izobrazbi slovenskih deklet, za katerega si je prizadevala **Marija Wessner**, se je odražal v številnih pomembnih javnih in poklicnih delavkah, ki so se izobraževale pod vodstvom ali prav po zaslugi **Marije Wessner**. Vestno si je prizadevala, da bi udeležila svoje prepričanje, »da mora biti izobraževanje deklic usmerjeno v razvijanje sposobnosti deklet in ne sme biti omejeno le na učenje tega, kako biti ženska.«⁵¹³

Še več o njenem javnem delovanju pa je zapisano tudi v *Ženskem svetu*: »Gdčna. Wessnerjeva se je zavedala velike važnosti prave ženske vzgoje in posvetila zavodu vse svoje moči. Tako nam je vzgojila eno celo žensko generacijo, ki je ž njo vred delovala v kulturnih, pred vsem pa v humanitarnih društvih. Odslej ni bilo važnejše prireditve, ki bi ne bila pri njej s svojimi gojenkami sodelovala, ni bilo človekoljubne akcije, ki bi ne bila podprla z vso svojo delavnostjo.«⁵¹⁴ Društvo pa v času delovanja ni bilo deležno tolikšnega ugleda, kot si ga je želelo. V *Slovenskem narodu* so zapisali: »Mladika je danes v naši javnosti vse premalo upoštevana, akoravno vrši važno vzgojevalno nalogo; iskreno bi bilo želeti zanjo več zanimanja in več podpore.«⁵¹⁵

Med svojim delovanjem je velik poudarek sodelovanju in medsebojni podpori učiteljev dajala **Jerica Zemljan**. Poudarjala je predvsem prijateljstvo med predstavniki njihovega poklica in v ta namen ustanovila tudi učiteljski krožek.⁵¹⁶

So pa bila v okviru delovanja Društva učiteljic odprta tudi nacionalna vprašanja. **Vita Zupančič** je namreč na enem izmed predavanj (31. marec 1904) izpostavila nizko stopnjo nacionalnega

⁵¹¹ Slovenski narod, 24. marec 1910, str. 3

⁵¹² I. izvestje mestnega dekliškega liceja v Ljubljani in z njim združenih oddelkov. Ljubljana: mestni dekliški licej, 1908, str. 74–76.

⁵¹³ Leskošek, Vesna. »Marija Wessner (1856–1951) Učiteljica, aktivna zagovornica izobraževanja in zaposlovanja žensk, ustanoviteljica društva Mladika.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 69–71. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007, str. 69.

⁵¹⁴ Lah, J. »Marija Wessnerjeva.« *Ženski svet*, 4/12 (1926), 321–323, str. 321.

⁵¹⁵ »Občni zbor "Mladike".« *Slovenski narod*, 2. julija (jutranja izdaja) 1910, str. 3.

⁵¹⁶ »Iz naše organizacije.« *Učiteljski tovariš*, 13. december 1907, str. 592.

zavedanja v povezavi z učiteljskim poklicem, ki naj bi narodno zavest širil in vzpodbujal. Hkrati se je zavzemala tudi za vsesplošno uporabo slovenskega jezika.

Opazim lahko torej, da so učiteljice na prelomu stoletja kljub soočanju z več vprašanji in težavami – dostop do višjih stopenj izobraževanja, neenakopravnost z moškimi učitelji na istem delovnem mestu ter predvsem državnem reguliranju zasebnosti, ki je učiteljicam zapovedoval celibat⁵¹⁷ – zavzele za širša družbena vprašanja. Učitelji so bili, kot sem že na več mestih izpostavila, vitalni del javnega delovanja, ki je bil usmerjen na različna družbena področja – od spoštovanja in uveljavljanja pravic po spolu do nacionalnih in socialnih vprašanj.

Z izobraževanjem in strokovnim delom ter društvenim angažmajem so učiteljice postale pomemben (nosilni) del slovenskega emancipacijskega jedra, ki je pol stoletja kasneje botroval k izenačitvi političnih pravic po spolu. Milharčič-Hladnik ugotavlja, da je bila za zgodovino ženskega gibanja pri nas dejavnost učiteljic odločilnega pomena.⁵¹⁸

6.6. DRUGA DRUŠTVA IN DELOVANJE LJUBLJANSKIH ŽENSK

Našteta in obravnavana društva jasno niso bila edina stičišča ljubljanskega ženstva. Med naštetimi v tem poglavju so v veliki večini umanjale vse ženske, ki niso bile vključene v do zdaj obravnavana ljubljanska društva. Šlo je predvsem za tiste, ki so vidnejšo javno vlogo pridobile s svojim poklicem (izvzemši učiteljice) – tj. igralko, literarne ustvarjalke in umetnice.

6.6.1. IGRALKE

Pomemben del ženskega prisostvovanja v javnem življenju so predstavljale gledališke igralko. Gledališče je sprva delovalo v okviru ljubljanske čitalnice, a je kasneje pričelo obstajati kot samostojna ustanova s svojo gledališčno šolo (v kateri so med drugim učili Ignacij Borštnik, Anton Trstenjak ter, v starejših letih, tudi **Avgusta Danilova**).⁵¹⁹ Pojavnost na gledaliških predstavah, o katerih so poročali v časopisju, je razkrila prenekatera (znana) imena slovenskih igralk in igralcev, med njimi tudi dva igralska para – Borštnik in Cerar (Danilovi). Ignacij Borštnik (gledališki režiser, igralec in gledališki učitelj⁵²⁰) je med drugim poučeval **Avgusto**

⁵¹⁷ Milharčič - Hladnik, Mirjam. *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995, str. 10.

⁵¹⁸ Prav tam, str. 11.

⁵¹⁹ »Dramatična šola slovenskega gledališča.«, *Slovenski narod*, 9. julij 1910 (jutranja izdaja), str. 2.

⁵²⁰ Prav tako je v gledališčni šoli poučeval Anton Trstenjak.

Danilo, ki je že pri svojih petnajstih letih pričela z igranjem. Tudi hči zakoncev Cerar – **Vera Danilova** (por. Balatka) – je postala igralka. Medtem ko sem ugotovila, da je Avgusta prihajala iz skromne družine, je bil začetek igralske poti za njeno hčer nekoliko olajšan. Avgusta je v hčeri prepoznala nadarjenost za igralski poklic, zato jo je želela vključiti v ljubljansko gledališče. Fran Govekar,⁵²¹ ki je bil nekaj časa tudi gledališki ravnatelj, je vanj sprejel hčer Avguste in Antona: »Čisto dobro se spominjam, kako neprijetno me je presenetila njena mati, gospa Avgusta, v intendantski pisarni s prošnjo, naj angažujem še njeno hčerko Vero. »Za Boga, še tretji Danilo!« sem si mislil in se branil z vsemi izgovori [...] Ali ima sploh kaj igralskega daru? Nikjer še ni nastopala in ničesar še ni učila! Pa me je njena majka prepričevala, da je Vera rojen igralski talent, da jo je sama učila in da doma igra dekline vse vloge, ki jih vidi na odru.«⁵²² Vera je upravičila materine besede in postala uspešna igralka v domačem ljubljanskem gledališču, kasneje pa se je preselila k svojemu možu, dirigentu Antonu Balatku, v češki Brno, kjer je nekaj časa še nastopala, nato se je iz javnega življenja umaknila.⁵²³

Ob **Avgusti Danilovi** pa je zgodnjo gledališko sceno zaznamovala še ena igralka: **Zofija Borštnik - Zvonar**, ki se je prav tako gledališču z nastopom v ljubljanski čitalnici pridružila že pred svojim petnajstim letom. V gledališču je spoznala svojega kasnejšega moža – Ignacija Borštnika.⁵²⁴ »Borštnikova je bila najboljša učenka Ignacija Borštnika«, pišejo v Gledališkem listu.⁵²⁵ Čeprav »Zofija Borštnik - Zvonarjeva predstavlja v vrsti slovenskih gledaliških umetnic brez dvoma najmarkantnejšo osebnost«,⁵²⁶ je kljub izjemnemu talentu prenekatero vlogo dobila prav na račun poroke z gledališkim režiserjem. Tudi gledališkim kritikom to ni ostalo skrito, saj so v njenih starejših letih opazali, da je igralka »zaradi svojega položaja dobivala celo vloge, za katere po starosti ni bila več najbolj primerna.«⁵²⁷ V kritikah jima je bilo očitano, da izbirata

⁵²¹ Na željo mnogih naj bi gledališki ravnatelj postal prav omenjeni Ignacij Borštnik. A je s pomočjo Ivana Hribarja to mesto leto 1908 zasedel Fran Govekar.

⁵²² Govekar, Fran. »Vera Danilo - Balatkova.« *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja*, 8/19 (1972), 53–60, str. 53.

⁵²³ Prav tam.

⁵²⁴ Borštnik Ignacij je bil pred igralskim poklicem zaposlen v banki Slavija (tam, kjer je delal tudi kasnejši župan Ivan Hribar). Hribar je opazil Borštnikovo nadarjenost za igralski poklic in ga spodbudil k igralskemu izobraževanju.

⁵²⁵ Moravec, Dušan. »Ljubljanska leta Zofije Borštnik-Zvonarjeve.« *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja*, 9/21 (1973), str. 23.

⁵²⁶ Prav tam, str. 22.

⁵²⁷ Mihurko Poniž, Katja. »Zofija Borštnik - Zvonarjeva (1868–1948) Igralka pionirskega rodu, »vriskajoča do neba, potrta do smrti.« V: *Pozabljeni polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 98–102. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007., str. 100.

repertoar, ki predvideva dve glavni izstopajoči vlogi po njunem merilu.⁵²⁸ Borštnik pa je poučeval tudi Avgusto Danilovo.⁵²⁹

6.6.2. DOBRODELNA DEJAVNOST

Karitativna dejavnost je bila še eno tistih področij, kjer so ženske v drugi polovici 19. stoletja zavzemale vidnejšo vlogo. Ni bila skrivnost, da je dobrodelnost veljala predvsem za žensko delo. Pri pojmovanju dobrodelnosti je šlo predvsem za enačenje z žensko naravno skrbstveno oz. materinsko vlogo. Dobrodelnost oz. socialno delo pa je v tistem času, ko so bili ženskam prenekateri poklici nedostopni, pomenila tudi polje, kjer so imele redko priložnost izobraževanja ter plačanega dela.⁵³⁰ Pomembno pa je izpostaviti tudi, da dobrodelnost temelji na krščanski tradiciji, ki v jedru ni bila spolno zaznamovana, temveč bolj vezana na socialni status. V starem režimu je dobrodelnost sodila v domeno plemstva, v drugi polovici 19. stoletja pa prešla pod okrilje meščanskih elit. Spoj podedovanih plemiških vzorcev (med katere je sodila tudi dobrodelnost) z novimi ponotranjenimi meščanskimi vrednotami je predstavljala meščanski habitus, ki so ga ponotranjile tudi osebe, ki jih omenjam v tej nalogi.

Med bolj znanimi slovenskimi karitativnimi delavkami so bile torej bogatejše meščanke (v našem primeru Ljubljankanke), ki so se zavzemale predvsem za dobrobit revnejših otrok, sirot, žensk in vdov. V časopisju najdemo kar nekaj zapisov, ki so poročali o dobrodelni dejavnosti – največkrat sta omenjeni znani narodni dami **Franja Tavčar** in **Marija Murnik Horak**. Ponekod se je pri dobrodelnih dejavnostih (npr. pomoč ljubljanskemu mestnemu vrtcu) poleg njih pojavila tudi županova žena **Marija Grasselli**.⁵³¹ Po upokojitvi se je z dobrodelnostjo ukvarjala tudi učiteljica **Marija Wessner**.⁵³² Pogosto je pomoč mladini pomenila zbiralno akcijo (zimskih) oblačil, namenjenih otrokom iz revnejših družin: »Lepa dobrodelna naprava, katero je v življenje sklicala pokojnega dr. Orla rodbina in ki se je tako lepo ohranila do današnjega dne po požrtvovalnem trudu odbora gospej, kateremu na čelu stoji neumorna naša gospa Murnikova, všrila se je tudi včeraj prav sijajno.« V ospredju ljubljanske dobrodelne dejavnosti je bila za časa svojega življenja **Marija Murnik Horak**. Njo in ostale ženske, ki so

⁵²⁸ Moravec, Dušan. Portreti pozabljenih igralcev. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, 1992, str. 24.

⁵²⁹ Borštnik, Ignacij. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi146856/> (Dostop: marec 2021).

⁵³⁰ Zaviršek, Darja. »Spol in profesionalizacija socialnega dela v socializmu.« V: *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*, ur. Darja Zaviršek, Vesna Leskošek, 15–38. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2006, str. 16.

⁵³¹ »Zahvala.« *Slovenski narod*, 17. julij 1890, str. 4.

⁵³² Serše, Aleksandra. »Profesorice.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 231–236. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 234.

pri dobrodelnosti sodelovale so v zapisu k nadaljnjim prizadevanjem spodbudili takole: » ... gospa Marija Murnikova pa, ki je duša vsega tega blagega delovanja, naj najde tudi zanaprej tako požrtvovalno delujoče tovarišice kakor dosedaj in krog dobrotnikov šolske mladine naj se širi vedno bolj in bolj.«⁵³³ Po njenih »navodilih« in kasneje pod vodstvom **Franje Tavčar** je bila dobrodelno aktivna tudi **Antonija Gogola**: »zbirala je za bedno mestno deco, za občinske reveže, za razna društva, se udeleževala vseh narodnih akcij z vnemo in požrtvovalnostjo.«⁵³⁴

V Ljubljani je deloval Odbor za napravo obleke ubogim učenkam in učencem, v okviru katerega so sodelovali dobrodelni Ljubljančani. Vsako leto so pred božičnimi prazniki organizirali božičnico (dobrodelno prireditve), na kateri so zbirali in izdelovali obleke, otrokom pa postregli tudi s hrano, največkrat s pecivom. Veliko ljubljanskih obrazov je sodelovalo na božičnicah. Nekatera imena sem v povezavi z dobrodelnostjo že omenjala, medtem ko so se nekateri zgolj občasno pojavljali na prireditvah takšne vrste. Med udeleženci ne zasledimo zgolj žensk, saj so tudi nekateri dobro situirani meščani finančno podpirali dobrodelna društva. Razdelitve oblek decembra 1900 se je npr. udeležil »deželni predsednik ekszellenca baron Hein«. Na tej isti prireditvi zasledimo tudi **Josipa Kušarja**. Na eni izmed božičnic je sodelovala tudi hči **Karla Bleiweisa Trsteniškega – Vida Bleiweis Trsteniška**. Pogosto pa so na takšnih dogodkih prisostvovali tudi učitelji in učiteljice ljubljanskih ljudskih šol (**Minka Moos**).⁵³⁵

V odboru (za leto 1910) so bili **Ivana Supančič**, Ivana Premk, **Jela Lozar**, Julija Premk, Pipa Tavčar, **Ivan Murnik** in **Franja Tavčar**. Pri šivanju oblek so bile dejavne številne ženske. Blago za ustvarjanje oblek so darovali nekateri tkalnice, predilnice in trgovine z blagom, med katerimi je bila kot lastnica trgovine z blagom tudi **Jela Lozar**. Društvo oz. odbor pa so finančno podpirali tudi nekateri znani Ljubljančani, ki jih obravnavamo v tej nalogi: **Milica Hribar**, **Antonija Gogola**, **Marija Grasselli**, **Vera Šlajmer**, **Minka Jelačin**, **Karolina Hudnik**, **Josipina Arce** (teta Franje Tavčar), **Danilo Majaron**, **Marija Bleiweis Trsteniška**, **Josipina Vidmar**, **Hedviga Šubic**, **Julija Ferjančič** ter prej naštetih odborniki.⁵³⁶

Opazim torej lahko, da so prenekateri ljubljanski meščani podpirali dobrodelno dejavnost, ki je bila namenjena revnejšim otrokom. Čeprav moški praviloma niso sodelovali pri praktičnih nalogah dobrodelnih akcij (npr. zbiranje, šivanje oblek ipd.), so delovanje finančno podpirali. Med osebami, ki so bile v ljubljanskem prostoru angažirane za pomoč revnim, lahko zasledimo

⁵³³ »Domače stvari.« *Slovenski narod*, 15. december 1890, str. 3.

⁵³⁴ »Antonija Gogolova - Knezova.« *Slovenski narod*, 8. marec 1925, str. 2.

⁵³⁵ »Božičnica za revne učenke in učence.«, *Slovenski narod*, 10. december 1900, str. 4.

⁵³⁶ »Zahvala.«, *Slovenski narod*, 12. januar 1910, str. 6.

nekatero stalno prisotne akterje, kot sta bili npr. **Marija Murnik Horak** in **Franja Tavčar**, medtem ko so se na posameznih dogodkih pojavljale tudi osebe, ki jim dobrodelnost ni bila pglavitna socialna dejavnost. Pomembno vlogo pri dobrodelnem delovanju so imele tudi učiteljice.

6.6.3. LITERARNO IN UMETNIŠKO USTVARJANJE

Nekaterim ženskam, ki so vključene v pričujoče delo, morda do sedaj še nisem namenila dovolj pozornosti. Glede na to, da je bil primarni cilj raziskati izvor in medsebojne povezave sodelujočih v ljubljanskih društvih, se je posledično izgubila sled za tistimi, ki so v tistem času delovale bolj na individualni kot kolektivni ravni. Morda bi s temi besedami na prvi pogled Zofki Kveder, ki je bila tudi angažirana feministka, naredili krivico. A vendarle jo zaradi nečlanstva v obravnavanih društvih ne moremo obravnavati v enakem kontekstu kot nekatere druge sodobnice. Je pa bila kljub temu povezana z delovanjem prvega vsesplošnega ženskega društva. Zofka Kveder je na ustanovni večer SSŽD (četudi ni bila članica), organizirala predavanje *Ženska v družini in družbi*, na katerem je prodorno odpirala vprašanja ženske emancipacije in širše ženske socialne vloge. Opozarjala je, da pri boju za pridobivanje pravic »drugega spola« ne gre za omejevanje pravic »prvega«. **Zofka Kveder** je bila prva slovenska pisateljica, ki se je s pisateljevanjem tudi preživljala.⁵³⁷

Ob Zofki Kveder je bila v časopisju ob velikih dosežkih pogosto omenjena slikarka **Ivana Kobilca**. Njene omembe so se nanašale predvsem na razstave v tujini (npr. Zagreb⁵³⁸) ter opisovanje in hvalo njenega dela:

»Ivana Kobilčeva je slikarica, ki uživa že vrsto let dobro umetniško ime v jugoslovanskih krogih. Njena dela se odlikujejo po neizmerni marljivosti in pričajo, da ima gospodična veliko resnega truda že za seboj. [...] Kobilčina »Parižanka« je lepo, gorko delo, vredno distingiranega salona. Narejena je do zadnjega potegljaja z neizmerno ljubeznijo in z okusom fine dame. [...] Njena vélika oljnata slika »poleti«, jedno največjih platen v razstavi, je delana z isto občudovanja vredno marljivostjo, ki odlikuje vsa Kobilčina dela.«⁵³⁹

⁵³⁷ Žnidaršič Žagar, *Vstop Slovenk v literarni prostor*, 270.

⁵³⁸ »Domače stvari.«, *Slovenski narod*, 21. februar 1890, str. 3.

⁵³⁹ »Listek. Prva slovenska umetniška razstava (Kobilčeva, Franke, Jama).«, *Slovenski narod*, 11. oktober 1900, str. 1.

6.6.4. DRUGO

V časopisju lahko zasledimo še nekaj društev in krožkov, kamor so se izbrane ženske še vključevale, npr. že omenjeni krožek učiteljic, ki ga je organizirala Jerica Zemljan. Še na enem izmed ljubljanskih krožkov pa sem zasledila kar nekaj oseb, ki jih obravnavam v tej nalogi. V odboru Ruskega krožka kot podpredsednico zasledimo **Julijo Bartel**. V omenjenem društvu ni deloval njen mož, kar izkazuje možnost zasedanja vodilnih društvenih položajev s strani žensk tudi v primeru, da tam niso imele moškega sorodnika. V društvu najdemo dva zakonska para – **Minka Govekar**, članica odbora, je bila v društvu skupaj s svojim možem Franom. V društvu je sodelovala tudi predsednikova žena **Terezija Jenko**, medtem ko žene odbornika Antona Trstenjaka ni na seznamu preostalih odbornikov.⁵⁴⁰ Društvo je organiziralo tudi zabave in izlete, ki so večinoma združevali mestno elito (na izletu na Vrhniko so člane sprejeli med drugim tudi vrhniški župan g. Jelovšek ter deželni poslanec g. Lenarčič, kot govornik pa je nastopil tudi Josip Nolli).⁵⁴¹

⁵⁴⁰ »1. občni zbor društva "Ruskij kružok"«, *Slovenski narod*, 24. januar 1900, str. 3.

⁵⁴¹ »Ruskij kružok na Vrhniki«, *Slovenski narod*, 15. junij 1900, str. 3.

7. RAZPRAVA

V tem magistrskem delu sem skušala odgovoriti na glavno vprašanje, ki ga odpira že naslov naloge, in sicer – kdo so bile ženske, ki so v slovenskem prostoru prve pričele vstopati v javnost. Naj na tem mestu poudarim svoje zavedanje, da z uporabljenim metodološkim pristopom nikakor nisem uspela zajeti čisto vseh dejavnih žensk, saj sem se pri raziskovanju tako prostorsko kot tudi časovno omejila. V teoretičnem delu je bilo izpostavljeno, da so bile prve v javnosti opažene predvsem tiste ženske, ki so bile dejavne na literarnem področju – kot npr. Fanny Hausmann, Lujiza Pesjak, Josipina Urbančič Turnograjska (por. Toman) itd. Omenjene se v magistrski nalogi ne pojavljajo bodisi, ker niso prihajale iz Ljubljane, bodisi, ker se niso pojavljale v pregledanem časopisju ali pa njihovo delovanje časovno ni sovpadalo z izbranim obdobjem. A vendarle je bil nabor iz časopisja izbranih žensk zelo obširen, saj je sprva vseboval 461 žensk. Izbor posameznic, ki jih obravnavam v tej nalogi, je bil že dodobra predstavljen. Za vsako žensko, ki se je po zadanih kriterijih uvrstila kot primerna, sem na podlagi izbranih zgodovinskih virov raziskala, iz kakšne družine je prihajala, katere poklice so opravljali njuni starši, s čim so je ukvarjala oz. natančneje, kakšen poklicni status je imela. Prav tako sem raziskala, ali je bila poročena in s kom je bila poročena. Zanimalo me je, kateri poklic je opravljal mož. Vse podatke o poklicih sem zbrala in jih razvrstila v posamezne družbene razrede glede na mednarodno poklicno lestvico HISCLASS. Glavne ugotovitve, ki se nanašajo na družbeni položaj izbranih oseb glede na njihov poklic, so naslednje: z gotovostjo lahko trdim, da se med izbranimi ženskami pojavljajo takšne, ki so v takratnem času zavzele višje družbene položaje bodisi na podlagi svojega lastnega poklica ali poklica svojega moža, saj so se, če same niso opravljale nobenega poklica, na družbeno lestvico uvrščale glede na možev poklic. Med izbranimi ženskami, ki sem jih na podlagi poklica razvrstila v posamezne družbene razrede, sem lahko ugotovila, da jih večina spada v zgornjo polovico na družbeni lestvici, saj so najbolj številčno zastopale 1., 2. in 4. poklicni razred. Dva najpogostejša poklica sta bila učiteljica in igralka.

Razmerje med pridobitnim in vzdrževanim poklicnim statusom pri obravnavanih ženskah je na strani pridobitnih. Dve tretjini vseh izbranih žensk sta se v popisih pojavljali s pripisanim poklicem. Pri eni tretjini pa je bil naveden možev poklic. Slednje so na podlagi moževega poklica spadale v višji družbeni razred (najpogosteje v 2.) kot pridobitne (najpogosteje v 4.).

Za možje izbranih žensk sem ugotovila, da so spadali v zgornjo polovico, torej v prvih 6 poklicnih razredov, med katerimi so se najpogosteje (točno ena tretjina) pojavljali v 2. razredu.

Poleg slednjega jih je preostala večina pripadala še prvemu in četrtemu razredu. Obravnavani moški so bili, po rezultatih sodeč, predstavniki ljubljanske izobraženske elite. Med njimi jih je devet doktoriralo. Na seznamu imen so se znašla prenekatera znana imena – Karel Bleiweis Trsteniški, dr. Ivan Tavčar, Ivan Hribar, Peter Grasselli. Izbrani moški so pogosto zasedali različna uradniška delovna mesta. Med poklici se pogosto znajdejo odvetnik, zdravnik, učitelj, pa tudi umetniški poklici (dirigent, operni pevec ipd.) S poklicnega seznama je razvidno, da so moške opravljali večinoma poklice, ki so smatrani kot poklici meščanskega okolja.

Zanimal me je tudi socialni izvor obravnavanih žensk. V ta namen sem preučevala družbeni položaj njihovih izvornih družin, na podlagi poklica očeta. Poleg tega sem v raziskavo vključila še materin poklic, a v večini primerov so bile matere gospodinje, kar je pomenilo, da so pripadale enakemu poklicnemu razredu kot njihovi moške. Očetje izbranih so na poklicni shemi zasedali nižje razrede v primerjavi s prej obravnavanimi mošmi. Obravnavane ženske so največkrat prihajale iz trgovskih, uradniških in obrtniških družin. Med poklici očetov se pojavijo tudi poklic zdravnik, igralec in politik.

S primerjavo med poklicem očeta in poklicem moža pri posameznicah, kjer so bili ti podatki dostopni, je bilo mogoče priti do ugotovitve, da so se ženske večinoma poročale v višje družbene razrede, kot so jim pripadali njihovi očetje. A vendar to ne pomeni, da so si ženske višji socialni status pridobile prek moža. Takšnih, ki so imele vzdrževani status in so se v poklicno lestvico uvrščale prek moževega poklica, je bilo 42,8 %.⁵⁴² Ostale (57,2 %) pa so predstavljale ženske, ki so imele pridobitni status, tako da se v poklicno shemo niso zapisovale z moževim poklicem.

Drugi del (podnaslov) magistrskega dela pa je zarisoval smer, v katero je šlo nadaljevanje raziskovanja, in sicer v raziskovanje socialnih povezav, ki so jih obravnavane ženske tvorile znotraj večjih ljubljanskih društev. Oris društvene dejavnosti izbranih žensk vsekakor ni mogel zajeti vseh dejanj, želja, doprinosov in prizadevanj, za katera so se trudile in s tem pripomogle k boljši prihodnosti za njihove naslednice. Kljub temu lahko povlečemo nekaj glavnih ugotovitev, ki se nanašajo na javno delovanje naših izbranih žensk. Med pripravo magistrske naloge se je pričela izrisovati polarnost udejstvovanja izbranih žensk. Na eni strani sem v izbor zajela takšne, ki so bile dejavne v skoraj vseh ljubljanskih društvih (npr. Franja Tavčar, Marija Horak Murnik), po drugi strani pa so se na seznamu znašle tudi takšne, ki v javno življenje niso posegale s članstvom v društvih, predavanji ali dobrodelnosti, temveč s svojim poklicem. V

⁵⁴² Izmed tistih, pri katerih sta bila znana tako mož kot tudi oče (n=28)

slednjo skupino so spadale javnosti dobro znane igralka, pisateljice in slikarka. Med vsemi bi, kot najmanj angažirano (po naših kriterijih), lahko torej izpostavili Ivano Kobilco. Sicer je bila zelo uspešna na umetniškem področju, a se javno ni angažirala v takšni meri, kot npr. njena sestra Marija Pintar (članica SSŽD). Glede na to, da je Ivana nekaj let pred svojo smrtjo živela pri sestri, lahko vseeno sklepam, da ji dejavnost ljubljanskih žensk ni ostala čisto nepoznana. Vseeno pa je znano, da je v Ljubljani živela »odmaknjeno od javnega življenja, sredi slik, od katerih se ni mogla ločiti«. ⁵⁴³ Ljubljano, slovenski prostor in širši evropski umetniški je zaznamovala na drugačen način – s svojimi umetniškimi deli, s katerimi je postala najbolj znana slovenska slikarka.

Prikazala sem, da se Slovenke v javno življenje niso vključevale zgolj kot kulturnice in umetnice. Kljub prizadevanjem po spremembi je bil javni prostor vendarle »rezerviran« za pripadnice meščanstva, katerih možje ali očetje so pogosto zasedali višje javne funkcije (državne, mestne, društvene in nasploh družbene položaje). Povprečna pripadnica prebivalstva na Kranjskem v 19. stoletju, ki se je ukvarjala s kmetijstvom, ⁵⁴⁴ tako ni imela možnosti vstopanja v prostor javnega. Pridobitne ženske, ki so bile zajete v naš vzorec, se ne pojavljajo v poklicih, s katerimi bi nakazovale na visoko stopnjo ugleda in javnega angažmaja (z izjemo učiteljic), za razliko od svojih moških sorodnikov. Pomemben vidik, ki sem ga skušala prikazati, je ta, da so ženske, kot ugotavlja Warr, zaradi tradicionalno pripisanih spolnih vlog ter vpetosti v skrb za družinsko življenje pogosto neprisotne pri udeleževanju v javni sferi. A hkrati jim vloga pri kopičenju socialnega kapitala znotraj neformalnih omrežij (predvsem družinskih in sorodstvenih vezi) nedvomno pripada. Kot ugotavlja Warr, pa je sposobnost ženske za ustvarjanje socialnega kapitala v veliki meri odvisna od njihovih partnerjev, saj so ti ključni pri zagotavljanju socialnih povezav v javnem življenju. ⁵⁴⁵

Kot že nakazano, pa je potrebno posebno mesto v tem kontekstu nameniti prizadevnim učiteljicam, ⁵⁴⁶ ki so se med opravljanjem svojega poklica trudile za vse premike, ki so vodili v izboljšanje položaja »drugega spola«. Prav zaradi tega, ker jih velika večina izmed njih ni imela ugodnega socialnega ozadja, zaradi katerega bi bile predeterminirane z družbenim uspehom. Izhajajoč iz kmečkih okolij in zapovedanosti celibatu so si z nadarjenostjo in pridobljenim kulturnim kapitalom pridobile mesto v družbeni hierarhiji, tj. izobraževalnih ustanovah, kjer so

⁵⁴³ Knop, »Ivana Kobilca (1861–1926) Najslavnejša slovenska slikarka.«, 78.

⁵⁴⁴ Žnidarišič Žagar, *Ora et labora – in molči, ženska*, 124.

⁵⁴⁵ Warr, »Gender, Class, and the Art and Craft of Social Capital.«, 501.

⁵⁴⁶ Vsekakor nisem uspela zajeti vsega njihovega angažmaja in dosežkov.

svoja načela lahko prenašale na naslednje generacije ter jih s tem opolnomočile. Družbeno zapostavljenost in omejen dostop do javnega, ki izvira iz liberalnega koncepta dihotomije *javno-zasebno*, so torej ženske 19. stoletja presegale z izobrazbo. Izobražene ženske (učiteljice) so si zatorej prizadevale za povečanje dostopnosti do javnega šolstva tudi za dekleta, kar je postala osrednja agenda slovenskega ženskega vprašanja. Prav na tem mestu je smiselno ponovno izpostaviti morda najbolj zaslužno slovensko učiteljico tistega časa – Marijo Wessner – odraščajočo v skromni družini, izšolano za učiteljico, kasneje dejavno na področju zvišanja ženske izobraženosti in sposobnosti za družbeno aktivnost. Vključena je bila v vsa društva, ki jih naštevam v tej nalogi. Vsekakor je Wessner potrdila Putnamovo veliko bolj sodobno ugotovitev, da pri ženskah višja izobrazba vendarle pomeni tudi višjo stopnjo pripadnosti formalnim organizacijam, kamor štejemo tudi društva. Spoznanje, da so bile učiteljice pomembno jedro nacionalnega angažmaja, lahko potrdim tudi z Judsonovo ugotovitvijo, da so bili v avstrijski državi učitelji nosilci in glavni aktivisti nacionalnih programov. Šole so veljale za glavni center, kjer je možna indoktrinacija prihodnjih generacij. Narodi Avstrijskega cesarstva so po državi ustanavljali nacionalna društva z namenom ohranjanja šol, ki so negovale manjšinske jezike.⁵⁴⁷ V slovenskem prostoru bi kot primer lahko vzeli CMD, a kot že prikazano, vanj po večini niso bile vključene zgolj učiteljice.

V delu naloge, kjer obravnavam društveno participacijo obravnavnih žensk, sem želela združiti drobce aktivnosti žensk v javnem življenju v strnjen prikaz tudi njihovih medsebojnih poznanstev ter vzajemnega dela. Moj namen vsekakor ni bil izpustiti celotnega angažmaja obravnavanih, a žal bi biografije in natančni opisi njihovih poklicnih, društvenih ter javnih uspehov in prizadevanj presegle okvir pričujočega dela. Na nekaterih mestih je torej besedilo od bralca/-ke zahtevalo nekaj zbranosti in potrpežljivosti, saj so bila poznanstva in socialni kapital prikazanih žensk vsekakor obsežna. Znotraj kroga poznanstev bi vsekakor lahko umestili Franjo Tavčar ali pa pred njo Marijo Murnik Horak, ki ju upravičeno lahko imenujemo materi ljubljanskega ženstva. Marija Murnik Horak je namreč tako dobro poznala ljubljansko prebivalstvo, da je, tako o njej v svojih spominih zapiše Henrik Tuma, »spravila skupaj marsikateri srečen par«.⁵⁴⁸

⁵⁴⁷ Judson, Pieter M. *Habsburški imperij: nova zgodovina*. Prevedla Ana Monika Habjan. Ljubljana: Sophia, 2018, str. 326.

⁵⁴⁸ Tuma, Hernik. *Iz mojega življenja: spomini, misli, izpovedi*. Ljubljana: Naša založba, 1937, str. 167.

Z uporabljenim konceptualnim okvirjem, na katerem temelji pričujoče delo, sem uspela zamejiti socialni razred, ki so ga sestavljale v tej nalogi obravnavane osebe. Glavni sociološki koncepti – habitus, socialni kapital in socialne mreže so bili uporabljeni, da sem načrtala meje socialne skupine, iz katere so prihajale preučevane ženske. Ugotovila sem, da ima meščanski razred, kamor sem uvrstila glavnino v tej nalogi obravnavanih oseb, visoko stopnjo socialnih vezi in kvalitetnejši socialni kapital kot nižji družbeni sloji, kar se ujema z Linovim pojmovanjem socialnega kapitala, ki predstavlja socialne vire, sestavljene iz bogastva, moči, ugleda in socialnih mrež posameznikov, ki tvorijo določeno skupnost. Spomnim še na Bourdiejeve besede, da ni toliko pomembna količina socialnih povezav, pač pa s kom se poznamo – tisti, ki razpolagajo z več kulturnega in ekonomskega kapitala ostalim znancem nudijo več kvalitetnejšega socialnega kapitala. Pripadnike ljubljanske meščanske elite lahko tako nedvomno smatramo kot subjekte, preko katerih je bilo mogoče formiranje kakovostnih socialnih omrežij.

Kot vir socialnega kapitala izbranih žensk sem načrtala dve osrednji enoti – **družino** kot primer neformalnega omrežja ter **društva** kot formalizirano obliko socialnih povezav. Družina predstavlja pomembno stičišče kopičenja socialnih vezi, ki predvsem po Colemanu in tudi Bourdieju predvideva, da je znotraj družine bistven del izgradnje socialnega kapitala in tudi prenos s staršev na otroke. Deloma sem to lahko opazila pri prenašanju poklicnega statusa na otroke. Reprodukcijsko socialnega kapitala je bilo moč opaziti npr. pri igralski družini Cerar. Pomemben poudarek pa sem v tej nalogi namenila vključevanju v društva preko starševskega socialnega kapitala. Za posamezna društva sem preverila, v kolikšni meri so se izbrane ženske v ljubljanska društva vključevale samostojno oz. prek očeta ali moža. Na primeru ljubljanske čitalnice sem lahko ugotovila, da je šlo v precejšnji meri za vpeljavo meščank v središče družabnega življenja prek moških sorodnikov. Pri skoraj dveh tretjinah izbranih žensk so bili moški sorodniki vključeni v čitalniško delovanje. V čitalnici se ženske pojavljajo z različnimi poklici višjih socialnih razredov oz. kot vzdrževane. V vseh, razen ene izjeme – učiteljice Marije Wessner – se ne glede na poklic ženske, v čitalnici pojavlja tudi moški sorodnik, praviloma mož. Za involviranje v verjetno najpomembnejše združenje ljubljanskih meščanov v drugi polovici 19. stoletja – ljubljansko čitalnico – je torej praviloma lahko vstopala zgolj tista, ki je imela povezave s čitalnico prek moškega. Pri CMD, ki je z ženskimi podružnicami eno pomembnejših nacionalnih organizacij tistega časa v slovenskem prostoru, so se članice bolj pogosto priključevale brez moškega sorodnika, saj je že sama sestava društva to omogočala, v smislu, da so bile ženske podružnice izenačene z moškimi in so v polje delovanja

že v samem bistvu pripuščale več žensk, ki so s svojim delom ponudile pomemben doprinos k ubranitvi in uresničenju slovenskega nacionalnega programa. V najbolj umetniškem društvu izmed vseh obravnavanih, Glasbeni matici, so obravnavane ženske delovale predvsem kot pevke v pevskem zboru ali pa kot učenke glasbene šole. V društvu lahko zasledimo različne umetniške poklice pa tudi učiteljice in gospodinje. Primeri vključevanja žensk v Glasbeno matico brez moškega sorodnika so bili izmed obravnavanih oseb zelo redki (16,6 %). V večini primerov so se tam pojavljale skupaj z možem ali očetom. Prisotne pa so bile tudi že predstavljene izjeme, pri katerih sem ugotovila, da so bile žene v društvu delujoče pred svojimi možmi.

Nadalje obravnavana društva brez metodološko načrtovanega pregleda članskih seznamov sem osvetlila s prikazom medsebojnih povezav med ženskami, ki jih obravnavam v tej nalogi. Na primeru Splošnega slovenskega ženskega društva, ki je bilo prvo feministično društvo v slovenskem prostoru, se je pojavljalo kar nekaj izbranih žensk. Omembe in poročila delovanja društva so bila v časopisju pogosta, poleg tega pa so redno objavljali tudi navedbe posameznih društvenih nalog, ki so jih opravljale članice, zato ne preseneča dejstvo, da se je zajetno število članic pojavilo tudi v naši raziskavi. Iz že predstavljenega lahko strnemo, da so članice med seboj nedvomno gojile številne prijateljske vezi, ki so pripomogle k temu, da so pri tako pomembnih družbenih vprašanjih kot je izobrazba žensk, lahko stopile skupaj. A ne gre pozabiti dejstva, da je povprečna ženska 19. stoletja v slovenskem prostoru še vedno ostala izključena iz družbenega dogajanja.

8. ZAKLJUČEK

V magistrskem delu z naslovom *Prve ženske v slovenskem javnem prostoru: analiza socialnih kapitalov in mrež* sem na podlagi sociološko-historične obravnave skušala odgovoriti na vprašanje, kdo so bile ženske, ki so v drugi polovici 19. stoletja pričele dobivati vidnejšo vlogo v javni sferi. Zanimalo me je predvsem, iz kakšnega okolja so prihajale ter s kom so bile poročene. Predpostavljala sem, da so ženske večinoma prihajale iz sloja slovenskega meščanstva, saj se v zgodovino pisju mestoma pojavljajo v spremstvu pomembnih meščanov na družabnih dogodkih.

Ženske, ki so bile predstavljene v raziskavi, so večinoma spadale med višje socialne sloje ter so opravljale tudi poklice, ki so bili za ta družbeni razred značilni. Med aktivnejšimi v javnosti sem tako izpostavila večinoma igralko in učiteljico. Predstavnice meščanskega sloja so skupaj s svojimi soprogi izkazovale izrazit meščanski habitus. Pogosto so bile namreč poročene z dobro situiranimi in izobraženimi predstavniki ljubljanske meščanske elite, med katerimi so se pojavljali tudi taki, ki so zasedali visoke uradniške ter širši takratni družbi poznani pripadniki ljubljanske elite, tudi župani. Žene ljubljanskih veljakov so se v ljubljansko dogajanje vpletale predvsem preko društev in dobrodelne dejavnosti. Pri starših izbranih žensk gre izpostaviti dejstvo, da so na družbeni lestvici pripadali nižjim razredom v primerjavi z možmi. Ženske so večinoma prihajale iz obrtniških in kmečkih družin, mestoma pa je bilo mogoče opaziti tudi izrazito reprodukcijo različnih oblik kapitala pri tistih posameznicah, ki so se rodile v ugledne ljubljanske družine (npr. Vida Lukan, hči Karla Bleiweisa).

Vendar pa se je na drugi strani nakazala pomembna izstopajoča skupina žensk, ki jih socialni položaj izvorne družine ni predispozicioniral za zasedanje visokih mest na družbeni lestvici. V nalogo so bile namreč vključene tudi takšne, ki so prihajale iz skromnega kmečkega okolja, kar so presegle z izobrazbo, poklicem ali poroko. Skušala sem prikazati in osvetliti prispevek tistih, ki so si vidnejšo družbeno vlogo pridobile z izobrazbo. Učiteljice so tako predstavljale pomembno jedro ljubljanskih angažiranih žensk, ki so med drugim s svojo prisotnostjo v številnih ljubljanskih društvih prispevale k večji vključenosti žensk v reševanje pomembnih družbenih vprašanj. Njihov doprinos je odmeval še globoko v 20. stoletje, botroval je namreč k postopni izenačitvi pravic po spolu.

Obravnava različnih socioloških konceptov je odprla polje za razmišljanje o možnostih, ki so jih imele ženske dolgega 19. stoletja za vstop v sfero javnosti. Z vpeljavo koncepta *socialnega*

kapitala sem prikazala povezavo med družbenim položajem in številčnostjo socialnih povezav. Lažji dostop do več socialnih stikov imajo praviloma pripadniki višjih družbenih slojev. Posamezniki z več ekonomskega in kulturnega kapitala so tisti, ki imajo dostop do kakovostnejšega socialnega kapitala. Nekateri primeri iz pričujočega magistrskega dela to tudi potrjujejo.

S socialnim kapitalom sem se ukvarjala tudi v povezavi s spolom, pri čemer sem skušala prikazati manko vključevanja spola v koncept socialnega kapitala ter hkrati po spolu neenakomerno razporejene možnosti za dostop do socialnega kapitala zaradi ženske zgodovinsko pogojene spojenosti z družinskim oz. zasebnim poljem. Kot pomembno stičišče širjenja socialnega kapitala sem izpostavila družino in društva. Obravnavana ljubljanska društva (Splošno slovensko žensko društvo, ženske podružnice CMD itd.), ki so delovala v preučevanem obdobju, so predstavljala jedro socialnega dogajanja, katerega del so bile v nalogi zajete ženske. Te so se v javnost vključevale prek različnih društev, organizacij in dobrodelne dejavnosti, znotraj česar so tvorile tudi številne medsebojne povezave in poznanstva. Prikazala sem, da jih je kljub individualnemu delovanju posameznic moč gledati tudi kot koherentno celoto, ki je stremela h kolektivnemu cilju – sodelovati v javnem življenju.

Zaključimo lahko, da so ženske v tej nalogi na eni strani prikazane kot spojene s stereotipno meščansko žensko s ponotranjenim razrednim habitusom, na drugi strani pa kot izredno samoiniciativne in izobražene aktivistke in kulturne delavke. Vse so z lastnim talentom, sposobnostmi in angažmajem zaznamovale ter sooblikovale slovenski javni prostor.

9. VIRI IN LITERATURA

9.1. VIRI

9.1.1. ČASOPISI

1. »1. občni zbor društva "Ruskij kružok"«, *Slovenski narod*, 24. januar 1900, str. 3.
2. »Antonija Gogolova - Knezova.« *Slovenski narod*, 8. marec 1925, str. 2.
3. »Blaž Marout.« *Slovenski narod*, 20. januar 1888, str. 4.
4. »Božičnica za revne učenke in učence.«, *Slovenski narod*, 10. december 1900, str. 4.
5. »Domače stvari.« *Slovenski narod*, 15. december 1890, str. 3.
6. »Domače stvari.«, *Slovenski narod*, 21. februar 1890, str. 3.
7. »Dramatična šola slovenskega gledališča.«, *Slovenski narod*, 9. julij 1910 (jutranja izdaja), str. 2.
8. »Iz naše organizacije.« *Učiteljski tovariš*, 13. december 1907, str. 529.
9. »Listek. Prva slovenska umetniška razstava (Kobilčeva, Franke, Jama).«, *Slovenski narod*, 11. oktober 1900, str. 1.
10. »Listek: Dr. Karel vitez Bleiweis-Trsteniški.« *Slovenski narod*, 3. januar 1910, str. 1.
11. »Občni zbor "Mladike".« *Slovenski narod*, 2. julija (jutranja izdaja) 1910, str. 3.
12. »Ruskij kružok na Vrhniki«, *Slovenski narod*, 15. junij 1900, str. 3.
13. »Spomini Avguste Danilove.« *Domači prijatelj*, XIII/10 (1939), str. 362.
14. »Zahvala.« *Slovenski narod*, 17. julij 1890, str. 4.
15. »Zahvala.«, *Slovenski narod*, 12. januar 1910, str. 6.
16. »Zakaj si slovenske učiteljice ustanove svoje društvo? « *Slovenka*, 2/11 (1898), str. 251–253.
17. Kmetijske in rokodelske novice: 1850, 1860 (vse številke).
18. Slovenski narod: 1870, 1880, 1890, 1900, 1910 (vse številke).

9.1.2. POPISI, DOMOVNICE IN ZGLASNICE

19. Domovnice, 1874–1924.
<https://www.familysearch.org/search/catalog/1202669?availability=Family%20History%20Library> (Dostop: marec 2020).

20. Popisi prebivalstva: Ljubljana 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1931.
<https://www.sistory.si/popis> (Dostop: marec 2020).
21. Zglasnice 1897–1901.
<https://www.familysearch.org/search/catalog/1202669?availability=Family%20History%20Library>. (Dostop: marec 2020).

9.1.3. POROČILA DRUŠTEV

22. Imenik družnikov narodne čitavnice, 1863.
23. Izvestje mestnega dekliškega liceja v Ljubljani in z njim združenih oddelkov. Ljubljana: Mestni dekliški licej, 1908.
24. Letopis narodne čitalnice v Ljubljani, 1871, 1881, 1891, 1901, 1911.
25. Poročilo društva Glasbene matice v Ljubljani: 1874, 1880, 1885, 1886, 1887, 1888, 1893, 1894, 1898, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910.
26. Vestnik Šolske družbe sv. Cirila in Metoda: 1890, 1892, 1902, 1910.

9.2. SPLETNI VIRI

27. Ana Knez. <https://www.geni.com/people/Ana-Knez/6000000042913646387> (Dostop: februar 2021).
28. Boršnik, Ignacij. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi146856/> (Dostop: marec 2021).
29. Ferdinand Stare. <https://www.geni.com/people/Ferdinand-Stare/60000000029933561508> (Dostop: marec 2021).
30. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi755992/>
31. Karl Fabiani. <https://gw.geneanet.org/rfonda?lang=en&n=fabiani&oc=3&p=karl> (Dostop: januar 2021).
32. Karl Mally. <https://www.geni.com/people/Karl-Mally/600000000299729402> (Dostop: januar 2021).
33. Mihael Stroj: Andrej Lenče, 1862. <https://www.ng-slo.si/si/razstave-in-projekti/razstava/odstiranja-februar-2015?id=3222> (Dostop: januar 2021).

34. Nolli, Josip. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi388772/> (Dostop: januar 2021).
35. Pozabljeni Ljubljanka: Terezija Jenko – Doma je gostila ruske znanstvenike. <https://www.dnevnik.si/1042925355> (Dostop: januar 2021).
36. Ravnihar, Franc. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi489296/> (Dostop: januar 2021).
37. Štih, Peter, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec. Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Sistory, 2008. <http://sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:902> (Dostop: avgust 2020).
38. Tavčar, Mara. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi689230/> (Dostop: januar 2021).
39. Wessner, Marija. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi837877/> (Dostop: januar 2021).

9.3. LITERATURA

40. Adam Frane, Matej Makarovič, Borut Rončević in Matevž Tomšič. *The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe*. Budapest: New York: Central European University Press, 2005.
41. Adam, Frane, Matej Makarovič in drugi. *Socialni kapital v Sloveniji*. Ljubljana: Sophia, 2003.
42. Allat, Patricia. »Becoming privileged: the role of family process.« V: *Youth and Inequality*, ur. I.R. Bates, G. Buckingham. Buckingham: Open University Press, 1993, str. 143, citirano v Edwards in drugi, *Families and Social Capital*.
43. Antić Gaber, Milica. »Franja Tavčar (1868–1938) Dobrotnica so/ustanoviteljica mnogih ženskih društev, častna meščanka Ljubljane.« V: *Pozabljeni polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 108–112. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.
44. Antić Gaber, Milica. »Strukturiranje slovenske družbe in spol kot strukturirana in strukturirajoča struktura.« V: *Zahtevna razmerja: spol, strukturne ovire in priložnosti*, ur. Milica Antić Gaber et al., 7–19. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.

45. Apih, Josip. *Slovenci in 1848. leto*. Ljubljana: Slovenska matica, 1888.
46. Bock, Gisela. »Zgodovina spola, zgodovina žensk.« *Filozofski vestnik* 10/2 (1989), 177–187.
47. Borak, Neven, in drugi. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba, 2005.
48. Bottomore, Tom. *Elite in družba*. Prevedel Marko Kržan. Ljubljana: Studia humanitatis, 2014.
49. Bourdieu, Pierre, J. D. Loïc Wacquant. *An Invitation to Reflexive Sociology*. The University of Chicago: Polity Press, 1992.
50. Bourdieu, Pierre. »The Forms of Capitals.« V: *Education: Culture, Economy, Society*, ur. A. H. Halsey, Hugh Lauder, Phillip Brown, Amy S. Wells, Oxford: Oxford University Press, 1997, str. 57, citirano v *Edwards in drugi, Families and Social Capital*,
51. Bourdieu, Pierre. »The Forms of Capitals.« V: *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ur. John G. Richardson, 241–258, New York: Greenwood, 1986.
52. Bourdieu, Pierre. »The Social Space and the Genesis of Groups.« *Theory and Society*, 14/6 (1985), 723–744.
53. Bourdieu, Pierre. *La Distinction*. Critique sociale du jugement. Pariz: Édition de Minuit, 1997, str. 191 v Štrajn, Darko. »Bourdieu in njegovi koncepti.« *Šolsko polje: revija za teorije in raziskave vzgoje in izobraževanja*, 23/5–6 (2012), 65–77, 137–138.
54. Bourdieu, Pierre. *Praktični čut*. Prevedla Jelka Kernev Štrajn. Ljubljana: Studia humanitatis, 2002.
55. Bruckmüller, Ernst. »Meščanstvo v habsburški monarhiji.« V: *Homo sum ...: Ivan Hribar in njegova Ljubljana. Zbornik ob razstavi Mestnega muzeja Ljubljana*, ur. Taja Čepič in Janja Rebolj, 15–163. Ljubljana: Mestni muzej, 1997.
56. Bruckmüller, Ernst. »Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva.« *Zgodovinski časopis*, 45/3 (1991), 369–391.
57. Budna Kodrič, Nataša. »(Slovensko) splošno žensko društvo.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 74–96. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.

58. Budna Kodrič, Nataša. »Članice Splošnega ženskega društva.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 102–115. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
59. Budna Kodrič, Nataša. »Franja Tavčar: narodna in dvorna dama.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 138–143. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
60. Budna Kodrič, Nataša. »Marija Murik Horak (1845–1894) Narodna buditeljica in organizatorica dobrodelnih, prosvetnih in ženskih društev.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 52–56. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.
61. Burt, Ronald S. »The Network Structure Of Social Capital.« *Research in Organization Behaviour*. 22 (2000), 345–423.
62. Cergol Paradiž, Ana in Irena Selišnik. »Soproke slovenske elite v Ljubljani in Trstu.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 58/2 (2018), 51–84.
63. Cergol Paradiž, Ana. »"Militarizacija materinstva" – ženski "naravni poklic" in velika vojna.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 55/2 (2015), 71–89.
64. Chua, Vincent, Mathew Mathews, Yi Cheng Loh. »Social capital in Singapore: Gender differences, ethnic hierarchies, and their intersection.« *Social Networks*, 47 (2016), 138–150.
65. Cindrič, Alojz. »Študentke s Kranjske na dunajski univerzi 1897–1918.« *Zgodovinski časopis*, 67/1–2 (2013), 60–85.
66. Clemens, Elisabeth S. »Securing Political Returns to Social Capital: Women's Associations in the United States, 1880s–1920s.« *The Journal of Interdisciplinary History*, 29/4 (1999), 613–638.
67. Coleman, James S. »Social Capital in the Creation of Human Capital.« *The American Journal of Sociology*, 49 (1998), 95–120.
68. Cvirn, Janez. »Brez svoje gospode narod ne živi.« V: *Slovensko meščanstvo: od vzpona nacije do nacionalizacije (1848–1948)*, ur. Jože Dežman, Jože Hudales, Božidar Jezernik, 191–198. Celovec: Mohorjeva družba, 2003.
69. Čepič, Zdenko in Jurij Perovšek. »Slovenska narodnopolitična in državna misel ter dejanja v letih 1848–1991.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 71=36/3 (2000), 373–398.

70. Čufer, Andreja. »Ženske v razmerju do prostora in družbe.« *Socialno delo*, 36/5–6 (1997), 347–361.
71. Dahlerup, Drude. »Confusing concepts – Confusing Reality: A theoretical discussion of the patriarchal state.« V: *The New Women's movement: Feminism and political power in Europe and USA*. London, Beverly Hills: Sage, 1986, citirano v Čufer, Andreja. »Ženske v razmerju do prostora in družbe.« *Socialno delo*, 36/5–6 (1997), 347–361.
72. De Beauvoir, Simone. *Drugi spol. I. del*. Prevedla Suzana Koncut. 2. izdaja. Ljubljana: Založba Krtina, 2013.
73. De Gouges, Olympe. »Pravice ženske.« *Delta: revija za ženske študije in feministično teorijo*, 3/3–4 (1997), 65–74.
74. Devetak, Robert. »Vstop žensk v javni prostor in vloga društev na Goriškem in Gradiškem 1867–1918.« Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta UL, 2019.
75. Dežman, Jože. »O rodu in preporodu.« V: *Slovensko meščanstvo: od vzpon nacije do nacionalizacije (1848–1948)*, ur. Jože Dežman, Jože Hudales, Božidar Jezernik, 5–10. Celovec: Mohorjeva družba, 2003.
76. van Emmerik, IJ. Hetty. »Gender differences in the creation of different types of social capital: A multilevel study.« *Social Networks*, 28 (2006), 24–37.
77. Ferle, »O družabnem življenju Ljubljančanov v obdobju 1848–1918.«, 167. po Prijatelj, Ivan. Janko Kersnik, njega delo in njegova doba I. Ljubljana, 1910.
78. Ferle, Mojca. »O družabnem življenju Ljubljančanov v obdobju 1848–1918.« V: *Homo sum ...: Ivan Hribar in njegova Ljubljana. Zbornik ob razstavi Mestnega muzeja Ljubljana*, ur. Taja Čepič in Janja Rebolj, 165–178. Ljubljana: Mestni muzej, 1997.
79. Ferle, Mojca. »Od Špicramarjeve Francke do častne dvorne dame in visoške gospe: Franja Tavčar (1868–1938).« *Loški razgledi*, 58/1 (2011), 59–75.
80. Fischer, Jasna. »O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXIII/1–2 (1983), 31–46.
81. Fischer, Jasna. »Oris razvoja prebivalstva v Ljubljani in njegove družbene sestave od sredine 19. stoletja do 1918.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 29/2 (1981), 137–142.
82. Fischer, Jasna. »Razvoj ljubljanskega gospodarstva v letih od 1860 do 1918.« V: *Homo sum ...: Ivan Hribar in njegova Ljubljana. Zbornik ob razstavi Mestnega muzeja Ljubljana*, ur. Taja Čepič in Janja Rebolj, 115–124. Ljubljana: Mestni muzej, 1997.

83. Flap in Völker v Lancee, Bram. »Social Capital Theory.« V: *Immigrant Performance in the Labour Market: Bonding and Bridging Social Capital*, 17–32. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012.
84. Fortunat-Černilogar, Damjana. »Slovensko splošno žensko društvo v Ljubljani.« *Kronika (Ljubljana)*, 40/2 (1992), 98–105.
85. Franklin, Jane, Irene Bruegel, Ruth Lister in Ginny Morrow. *Women and Social Capital (Research paper)*. London: South Bank University, 2005.
86. Furstenber, Frank F. »Banking on Families: How Families Generate and Distribute Social Capital.« *Journal of Marriage and Family*, 67/4 (2005), 809–821.
87. Glasbena matica v Ljubljani. Katalog. Ljubljana: s. n., 1929.
88. Goršič, France. »Orglarski mojster Franc Goršič (1836–1898).« *Kronika (Ljubljana)*, 15/2 (1967), 103–112.
89. Göstl, Fran. »Souvanov vrt in njegovi obiskovalci.« *Kronika slovenskih mest*, 3 (1936).
90. Göstl, Fran. »Spomini na Ljubljano pred 60–50 leti.« *Kronika slovenskih mest*, 4 (1937), 12–17.
91. Govekar, Fran. »Vera Danilo - Balatkova.« *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja*, 8/19 (1972), 53–60.
92. Granda, Stane. »Ženske in revolucija 1848 na Slovenskem.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 6–16. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
93. Grdina, Igor. »Meščanska kultura med literaturo in glasbo.« V: *To in ono o meščanstvu v provinci*, ur. Tatjana Badovinac, Rolanda Fugger Germadnik, 43–62. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1995.
94. Habermas, Jürgen. »The Public Sphere.« V: *Media Studies: A Reader*, ur. Sue Thornham, Caroline Bassett in Paul Marris, 45–51. Edinburgh University Press, 2009.
95. Habermas, Jürgen. *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1989.
96. Hojan, Tatjana. »Vita Zupančič in Jerica Zemljan.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 226–231. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
97. Hribar, Ivan. *Moji spomini I*. Ljubljana: Slovenska matica, 1983.

98. Hudales, Jože. »Olikan meščan – olikan Slovenec.« V: *Slovensko meščanstvo: od vzpona nacije do nacionalizacije (1848–1948)*, ur. Jože Dežman, Jože Hudales, Božidar Jezernik, 99–112. Celovec: Mohorjeva družba, 2003.
99. Huppatz, Kate. »Reworking Bourdieu's 'Capital': Feminine and Female Capitals in the Field of Paid Caring Work.« *Sociology*, 43/1 (2009), 45–66.
100. Ibarra, Herminia. »Personal Networks of Women and Minorities in Management: A Conceptual Framework.« *The Academy of Management Review*, 18/1 (1993), 56–87.
101. Inzko, Valentin. *Zgodovina Slovencev do leta 1918*. Celovec: Mohorjeva založba, 1991.
102. Jogan, Maca. »Enakost med spoloma in moškosrediščna tradicija v slovenski družbi.« *Socialno delo*, 3/5 (2006), 197–205.
103. Joppke, Christian. »The Cultural Dimensions Of Class Formation And Class Struggle: On The Social Theory Of Pierre Bourdieu.« *Berkeley Journal of Sociology*, 31 (1986), 53–78.
104. Judson, Pieter M. »The Gendered Politics of German Nationalism in Austria, 1880–1900.« V: *Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, ur. David. F. Good, Margarete Grandner, Mary Jo Maynes, 1–17. Berghahn Books, 1996.
105. Judson, Pieter M. *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire 1848–1914*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1996.
106. Judson, Pieter M. *Habsburški imperij: nova zgodovina*. Prevedla Ana Monika Habjan. Ljubljana: Sophia, 2018.
107. Knop, Seta. »Ivana Kobilca (1861–1926) Najslavnejša slovenska slikarka.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 75–78. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.
108. Krishna, Anirudh. »Measuring Social Capital.« V: *Active Social Capital: Tracing the Roots of Development and Democracy*, 55–84. New York: Columbia University Press, 2002.
109. Kymlicka v Skhalar v Squires, Judith. *Spol v politični teoriji*. Prevedla Mojca Dobnikar. Ljubljana: Krtina, 2009.
110. Lah, Ivan. »Ob stoletnici ljubljanske Kazine.« *Kronika slovenskih mest*, 3/3 (1936), 201–206.
111. Lah, J. »Marija Wessnerjeva.« *Ženski svet*, 4/12 (1926), 321–323.

112. Lancee, Bram. »Social Capital Theory.« V: *Immigrant Performance in the Labour Market: Bonding and Bridging Social Capital*, 17–32. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012.
113. Lazarevič, Žarko. *Plasti prostora in časa: iz gospodarske zgodovine Slovenije*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.
114. Lazarevič, Žarko. *Spremembe in zamišljanja: Gospodarsko-zgodovinske refleksije*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
115. Leeuwen, Marco H.D. van, Ineke Maas. *Hisclass. A Historical International Social Class Scheme*. Leuven (Belgija): Leuven University Press, 2011.
116. Leskošek, Vesna. »Marija Wessner (1856–1951) Učiteljica, aktivna zagovornica izobraževanja in zaposlovanja žensk, ustanoviteljica društva Mladika.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 52–56. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.
117. Leskošek, Vesna. »Marija Wessner (1856–1951) Učiteljica, aktivna zagovornica izobraževanja in zaposlovanja žensk, ustanoviteljica društva Mladika.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 69–71. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.
118. Leskošek, Vesna. »Minka Govekar (1874–1950) Učiteljica, prevajalka, publicistka in aktivistka za pravice žensk.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 134–138. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.
119. Lin, Nan. *Social capital: a theory of social structure and action*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
120. Lochner idr. in Winter v Stone, Wendy. *Measuring social capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life (Research Paper No. 24)*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies, 2001.
121. Lovell, Terry. »Thinking feminism with and against Bourdieu.« *Feminist Theory*, 1/1 (2000), 11–32.
122. Lowndes, Vivien. »Getting On or Getting By? Women, Social Capital and Political Participation.« *The British Journal of Politics & International Relations*, 6/1 (2004), 45–64.
123. Melik, Vasilij. *Slovenci 1848-1918: razprave in članki*. Maribor: Litera, 2002.

124. Mihurko Poniž, Katja. »Nation and Gender in the Writings of Slovene Women Writers 1848–1918.« *Apasia* 2/1 (2008), 28–43.
125. Mihurko Poniž, Katja. »Zofka Kveder (1878-1926) Prva samosvoja pisateljica in pionirka emancipacije žensk.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 154–157. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.
126. Mihurko Poniž, Katja. *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*. Nova Gorica: Univerza, 2009.
127. Mihurko Poniž, Katja.. »Zofija Borštnik-Zvonarjeva (1868–1948) Igralka pionirskega rodu, »vriskajoča do neba, potrta do smrti.« V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, ur. Alenka Šelih et al., 98–102. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.
128. Milharčič-Hladnik, Mirjam. *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
129. Molyneux, Maxine. »Gender and the Silences of Social Capital: Lessons from Latin America.« *Development and Change*, 33/2 (2002), 167–188.
130. Moore, Gwen. »Structural Determinants of Men's and Women's Personal Networks.« *American Sociological Review*, 55/5 (1990), 726–735.
131. Moore, Spencer, Richard M. Capriano. »Measures of personal social capital over time: A path analysis assessing longitudinal associations among cognitive, structural, and network elements of social capital in women and men separately.« *Social Science & Medicine*, 257 (2020), neošt.
132. Moravec, Dušan. *Portreti pozabljenih igralcev*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, 1992.
133. Moravec, Dušan. »Ljubljanska leta Zofije Borštnik-Zvonarjeve.« *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja*, 9/21 (1973), 1–24.
134. Oven, Damjan. »Javnost in meščanstvo na Slovenskem v 19. stoletju.« Magistrsko delo, Filozofska fakulteta UL, 2016.
135. Ovsec, Damjan J. »Nekaj o razvoju in pomenu meščanstva.« V: *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj/42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 26. 6.–14. 7. 2006, ur. Irena Novak Popov, 124–134. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2006.

136. Ovsec, Damjan J. »Segmenti meščanske identitete: interdisciplinarna etnološka interpretacija.« *Traditiones*, 26 (1997), 211–221.
137. Pančur, Andrej. »Leto 1848 in oblikovanje programa Zedinjena Slovenija.« V: *Slovenska novejša zgodovina 1: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, ur. Fischer Jasna idr., 24–25. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
138. Parks-Yancy, Rochelle. »The Social Capital Resources of Gender and Class Groups.« *Sociological Spectrum*, 26/1 (2006), 85–113.
139. Pateman, Carol. *The Sexual Contract*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1988.
140. Pena-López, José Atilano, José Manuel Sánchez-Santos. »Individual social capital: Accessibility and mobilization of resources embedded in social networks.« *Social Networks*, 49 (2017), 1–11.
141. Pichler, Florian, Claire Wallace. »Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe.« *European Sociological Review*, 23/4 (2007), 423–435.
142. Pichler, Florian, Claire Wallace. »Social Capital and Social Class in Europe: The Role of Social Networks in Social Stratification.« *European Sociological Review*, 25/3 (2009), 319–332.
143. Pipp, Lojze. »Razvoj števila prebivalstva Ljubljane in bivše vojvodine Kranjske.« *Kronika slovenskih mest*, 2/1 (1935), 66–72.
144. Putnam, Robert D. »Foreword.« *Housing Policy Debate* 9/1 (1998), v-viii, str. vi, citirano v Edwards, Rosalind, Jane Franklin, Janet Holland. *Families and Social Capital: Exploring the Issues (Research Paper)*. London: South Bank University, 2003.
145. Putnam, Robert D. *Bowling Alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster, 2000.
146. Rener, Tanja. »Koncepti so orodja, sposodimo si jih.« V: *Zasebno je politično. Kritične študije vsakdanjega življenja*, ur. Mirjana Ule, Tanja Kamin, Alenka Švab, 91–118. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Založba FDV, 2018.
147. Rogošič, Silvia, Branislava Baranovič. »Social capital and educational achievements.« *CEPS journal*, 6/2 (2016), 81–100.
148. Rožencvet, Janez. »Ljubljana in druga naša mesta v potopisu iz leta 1875.« *Kronika slovenskih mest*, 3 (1936), 1–13.
149. Sapiro, Virginia. »Gender, Social Capital, and Politics.« V: *Gender and Social Capital*, ur. Benda O'Neill in Elisabeth Gidgenil, 151–183. London: Routledge, 2006.

150. Selišnik, Irena. *Prihod žensk na oder slovenske politike*. Ljubljana: Sophia, 2008.
151. Serše, Aleksandra. »Profesorice.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 231–236. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
152. Serše, Aleksandra. »Učiteljice.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 216–226. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
153. Sieder, Reinhard. *Socialna zgodovina družine*. Prevedla: Seta Knop. Ljubljana: Studia humanitatis: ZRC, 1998.
154. Siisiäinen, Martti. »Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam.« *International Journal of Contemporary Sociology*, 40/2 (2003), 183–204.
155. Skeggs, Beverly. *Formations of class and gender: Becoming respectable*. London: SAGE, 1997, v Edwards in drugi, *Families and Social Capital*.
156. Squires, Judith. »Public and private« V: *Political concepts*, ur. Richard Bellamy, Andrew Mason, 131–144. Manchester University Press, 2003.
157. Squires, Judith. *Spol v politični teoriji*. Prevedla Mojca Dobnikar. Ljubljana: Krtina, 2009.
158. Stone, Wendy. *Measuring social capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life (Research Paper No. 24)*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies, 2001.
159. Studen, Andrej. »Dobra meščanska gospodinja. Ideološki pogledi na žensko delo v dobi meščanstva.« V: *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi*, ur. Mojca Šorn, Nina Vodopivec, Žarko Lazarevič, 89–102. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
160. Studen, Andrej. »Meščanska stanovanjska kultura.« V: *To in ono o meščanstvu v provinci*, ur. Tatjana Badovinac, Rolanda Fugger Germadnik, 10–18. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1995.
161. Studen, Andrej. *Pednarca, ksel, kelnerca, žnidar: socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1993.
162. Šatej, Barbara. »Slovenska ženska 1900–1918.« *Kronika (Ljubljana)*, 47/1–2 (1999), 89–114.
163. Škerlep, Andrej. »Razred in okus – Bourdieujev pojem habitusa.« *Časopis za kritiko znanosti*, 26/189 (1998), 31–46.

164. Štrajn, Darko. »Bourdieu in njegovi koncepti.« *Šolsko polje: revija za teorije in raziskave vzgoje in izobraževanja*, 23/5–6 (2012), 65–77, 137–138.
165. Štrajn, Darko. Spremna beseda v: Bourdieu, Pierre. *Praktični čut*. Prevedla Jelka Kernev Štrajn. Ljubljana: Studia humanitatis, 2002.
166. Thornton, Margaret. »The Public/Private Dichotomy: Gendered and Discriminatory.« *Journal of Law and Society*, 18/4 (1991), 448–463.
167. Tuma, Hernik. *Iz mojega življenja: spomini, misli, izpovedi*. Ljubljana: Naša založba, 1937.
168. Verginella, Marta. »Mesto žensk pod steklenim stropom.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945, III*.
169. Verginella, Marta. »Vstop žensk v slovensko politično areno.« V: *Ženske na robovih politike*, ur. Milica Antić Gaber, 3–20. Ljubljana: Založba Sophia, 2011.
170. Verginella, Marta. *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta, 2006.
171. Vestnik Šolske družbe sv. Cirila in Metoda 1/1 (1887).
172. Vidmar, Živa. »Josipina Vidmar: moja babica.« V: *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 131–137. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.
173. Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
174. Vodopivec, Peter. »Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900).« V: *Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, 1/1–2 (1994), 30–44.
175. Vodopivec, Peter. »Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju.« *Bogoslovni vestnik*, 67/1 (2007), 9–17.
176. Vodopivec, Peter. *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
177. Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. 4. izdaja. Ljubljana: Modrijan, 2010.
178. Vovko, Andrej. *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004.
179. Wacquant, Loïc. »Habitus.« *Monitor ZSA – revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, 37–38/3–4 (2010), 267–271.

180. Warr, Deborah J. »Gender, Class, and the Art and Craft of Social Capital.« *The Sociological Quarterly*, 47/3 (2006), 497–520.
181. Wiesflecker, Peter. »Meščanski habitus, narodna identiteta, verski profili. Aspekti socialno-nacionalnega procesa diferenciacije na primeru družine iz Kanalske doline.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 88 = n. v. 53/2–3 (2017), 47–69.
182. Yuval-Davis, Nira. *Spol in nacija*. Prevedla Polona Petek. Ljubljana: Sophia, 2009.
183. Zaviršek, Darja. »Spol in profesionalizacija socialnega dela v socializmu.« V: *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*, ur. Darja Zaviršek, Vesna Leskošek, 1–38. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2006.
184. Žnidaršič Žagar, Sabina. *Podoba in pojavnost žensk v območju javnega, na Kranjskem, od sredine 19. stoletja do 2. svetovne vojne*. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta UL, 2002.
185. Žnidaršič Žagar, Sabina. *Ora et labora – in molči, ženska!*. Ljubljana: *cf., 2000.
186. Žnidaršič Žagar, Sabina. *Vstop Slovenk v literarni prostor: okoliščine, v katerih so prve slovenske pisateljice, od Fanny Hausmann do Zofke Kveder, (lahko) vstopile v slovenski literarni prostor*. Ljubljana. Pedagoški inštitut, 2009.